

Česká vesnice v období socialismu

The Czech village in the socialist period

Roman Doušek

Ústav evropské etnologie FF MU

Abstrakt

This collection of papers contributes to knowledge about the Czech village during socialism. It argues that current findings about this topic, whether we are talking about those made by Czech researchers studying the so-called socialization of the village or by anthropologists focusing on rural areas in the countries of Central and Eastern Europe during Communism, were influenced by ideas about the countryside and Eastern Europe and by the perspectives of these two disciplines. Without trying to synthesize the approaches of these two disciplines, this volume attempts to go beyond the limiting ideas with which researchers approached this subject. It goes beyond the idea of the village as a closed community and of restricting research to the transformation of traditions, that is, to only selected aspects of rural life. The papers in the volume view rural inhabitants as a fundamental part of Czech society and as actors who reflected the past but whose lives were not determined by it.

¹ The commentary must correspond to standard expectations in the field and must include a brief characteristic of the investigated matter, objectives of the work, employed methodologies, obtained results and, in case of co-authored works, a passage characterising the applicant's contribution in terms of both quality and content.

Obsah

Úvodní komentář	3
Vyjádření podílu práce na jednotlivých studiích	18
1. studie Roman Doušek. 2024a. Negotiating the representations of the village in socialist Czechoslovakia. <i>Rural History. Economy, Society, Culture</i> .	19
2. studie Roman Doušek. 2023. Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně: Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století. <i>Národopisný věstník</i> 82: 34–54.	40
3. studie Roman Doušek. 2024b. The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. <i>History and Anthropology</i> 35: 479–499.	61
4. studie Roman Doušek. 2021a. „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. <i>Český lid</i> 108: 29–51.	84
5. studie Roman Doušek. 2021b. Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. <i>Folia ethnographica</i> 55: 3–28.	106
Errata	132

Venkov představoval pro českou etnologii prostor, jehož studiem se jako vědní disciplína formovala. Nebyla v tomto výjimkou. Následovala oborový vývoj v evropských zemích. A venkov představuje její významný výzkumný prostor i v současnosti.

Již od svého počátku obor disponoval různými pohledy na venkov, přičemž s určitou dávkou zjednodušení můžeme na konci 19. století hovořit o dvou směrech. V prvním případě se etnologie formovala jako historizující věda, která se snažila poznat tradiční lidovou kulturu, resp. život na historické vesnici. V terénu se snažila hledat zejména rezidua tradiční lidové kultury, tedy stopy pokud ne minulého, tak alespoň „mizejícího světa“. Vedle toho se již záhy objevila skupina národopisců, kteří požadovali rozšíření výzkumných otázek i mimo rámec tradiční lidové kultury za účelem poznání celé dobové vesnice.

Oba přístupy k vesnici spojovalo, že vycházely z dominujících společenských představ o venkově a vesnici. První přístup vycházel z idejí romantismu a přesvědčení o specifičnosti každého národa, kterou lze nejlépe studovat na ryzích a autentických projevech tradiční lidové kultury. Ta totiž nepodlehla kulturní nivelizaci do takové míry jako městské elity. Druhý přístup navazoval na osvícenské snahy změnit venkov ve smyslu povznesení jeho kultury a blahobytu. To mělo být možné pouze na základě jeho poznání, které mělo být sociálně vědné, jdoucí k samotné podstatě lidového života. Takové poznání se tedy nemělo zastavovat u okázalých reziduí tradiční lidové kultury (Robek 1964: 81–83).

V případech obou badatelských skupin sdílené reprezentace venkova vedly k výběru výzkumných otázek a dokumentovaných oblastí. Již od konce 19. století tak etnologický výzkum ovlivňovalo, jak badatelé viděli venkov, což mělo často své politické souvislosti. Z historizujícího výzkumu venkova čerpalo české národně emancipační hnutí, sociálně vědný okruh badatelů se formoval okolo populárně naučných časopisů Athenaeum a Naše doba, které byly ovlivněné Masarykovým realizmem.

V podmínkách Československé republiky se snížila poptávka po národopisném poznání ze strany českého nacionalismu.² Doba protektorátu pak v národopisném bádání nastolila politickou otázku opět jako klíčovou, stejně jako období po komunistickém převratu roce 1948.

Po roce 1949 byly ze strany zastánců nového režimu postulovány požadavky na sjednocení etnografického výzkumu na bázi východisek marxismu-leninismu, ale také na politické zúročení výzkumu. Etnografie měla nejen sledovat transformaci společnosti směrem k socialismu, ale měla se přímo stát aktivním tvůrcem takové dynamiky, když se měla „*stát pomocníkem při vytváření nové kultury, která bude socialistická obsahem a národní svou formou*“ (Nahodil – Kramařík 1952: 92). I když indoktrinace oboru jistě zůstala za očekáváním jejích protagonistů, k výrazným změnám došlo. Vedle zájmu o dělnictvo a hornictvo byl deklarován nový zájem při výzkumech vesnice, který měl sledovat očekávané pozitivní dopady mocí vnucovaných proměn venkova.

² Nacionalistické požadavky směrem k bádání se ale v multietnickém Československu nevytratily (srov. Ducháček 2022).

Samotný výzkum české etnografie byl rámován dlouhotrvajícími a široce pojatými výzkumnými úkoly, do nichž se zapojovaly celé kolektivy badatelů. Je příznačné, že oproti programům z 50. let žádajícím výzkum industrializace a socializace vesnice byl organizovaný výzkum v 60. letech zaměřen na tradiční lidovou kulturu, přičemž bylo argumentováno jejím zanikáním právě v důsledku těchto dvou zmiňovaných procesů. Následující historizující výzkum v mezích popisně-pozitivního paradigmatu se v mnohém neodlišoval od výzkumů z první poloviny 20. století. Bylo výsledkem politických poměrů v oboru i mimo něj, že další, etnografii koncipované široké výzkumy byly zaměřeny od začátku 70. let na národní obrození a od poloviny 70. let na etnické procesy. S nimi byly již byly spojeny i výzkumy soudobé vesnice v českém pohraničí (Olšáková 2016: 138–139), takže teprve po dvaceti letech od programového postulování v 50. letech se badatelé na problematiku zaměřili. V podstatě souběžně, od roku 1972, byl spuštěn dílčí úkol *Revoluční přeměny v zemědělství Jihomoravského kraje* a paralelně probíhaly intenzivní výzkumy na Slovensku (Pranda 1986). Při pohledu na soudobou oborovou produkci se nelze ubránit dojmu, že těžiště výzkumu soudobé vesnice leželo v prostředí spolupráce mezi pracovníky výzkumných center v Jihomoravském kraji a Bratislavě (Kiliánová 2016: 97). Jihomoravské výzkumy realizované etnografy brněnské univerzity, ale také pracovníky a pracovníci Ústavu lidového umění ve Strážnici a Moravského muzea v Brně pokračovaly bez ohledu na následující reorganizace vědeckého výzkumu až do konce 80. let (Frolec 1989: 11–13). To se ostatně týkalo také výzkumů soudobé vesnice v rámci výzkumného úkolu zaměřeného na etnické procesy, kterému se věnovali zaměstnanci pražské a brněnské pobočky akademie věd (např. Navrátilová 1986).

Dobové nároky kladené na etnografický výzkum volaly po rozšíření a prohloubení poznání soudobé vesnice, kterou formovaly aktuální společenské a kulturní změny. Přitom nešlo již jen o poznání popisné, odpovídající na otázky kde, kdy a kolik, ale poznání vysvětlující, odpovídající na otázky jak a proč. Doboví etnografové tak stáli před problémem, zda rozšířit oblast svého zájmu, nebo se zaměřit na jevy jim historicky známé, „*v jejichž řešení má národopis bohaté zkušenosti, tradici i vypracované metody a techniky*“ (Frolec 1978b: 45). Volba padla na druhou možnost. Etnografové se tak snažili iniciovat integrovaný výzkum, který by v jednotlivých lokalitách realizovali spolu s historiky a sociology. Ten měl přinést požadovanou šířku poznání. Sami se přitom zaměřovali na jim známá témata. „*Máme za to, že jednou z cest k poznání současných přeměn ve způsobu života a kultuře dnešní vesnice je studium tradice a její funkce v současnosti*“ (Frolec 1978b: 46). Výzkum se tak zaměřoval na specifičnost vesnického života demonstrovanou prostřednictvím problematiky záhumenkového hospodaření, výročních obyčejů, oděvu, obydlí aj. V mezích funkčně-strukturálního přístupu nechápal transformovanou tradici jako přežívání archaismů. „*[C]o přetrvalo z minulosti a uplatňuje se v současnosti, není už zdaleka tím, čím bylo kdysi: většinou se přetvořilo, změnilo místo, plní jiné funkce, má jinou váhu než v době svého vzniku*“. Tento v českém národopise osvědčený přístup doplňovala dobová politická aktualizace požadující hodnocení tradice, které bylo chápáno jako předpoklad pro formování soudobé kultury. Z řečeného vyplývá, že i při vědomí vrstevnatosti kultury se etnografické výzkumy měly soustředit na její lokální a regionální projevy (Frolec 1978b: 47). I když brněnské centrum realizovalo řadu výzkumů (srov. Doušek 2016b), v rámci plnění úkolu bylo publikováno mnoho textů (např. Frolec 1978a; Frolec 1981a; Frolec 1981b; Frolec 1983; Frolec 1984b) za nejrepresentativnější publikace tohoto období lze označit ty, které

shrnovaly výzkumy v Brumovicích (Jeřábek 1981a) a Horních Věstonicích (Frolec 1984a), kde se ještě více projevilý snahy o integrovaný výzkum.

Etnologický výzkum „*charakteristických rysů způsobu života a kultury venkovských obyvatel*“ (Frolec 1989: 11), který se odvíjel od konceptu tradice, formovaly představy etnografů o jinakosti venkova i představy o své disciplíně a svých úkolech. Zároveň byl ovlivněn politickým mocenským uspořádáním. Změny na vesnici byly sledovány pouze prostřednictvím výzkumu vybraných částí kultury, přitom byly rámovány neurčitě změnami ve způsobu myšlení (Jeřábek 1981: 12b). Hlavní výstupy prezentovaly historický vývoj jevů a současnost přibližovala prezentace výsledků dotazníkových šetření v podobě kvalitativních dat doplněná vybranými jednotlivinami (např. prezentací vybavení vybraných domácností, medailonů výtvarně aktivních osob) (Jeřábek 1981a; Frolec 1984a). V souvislosti se socializací vesnice tak chyběla etnologická odpověď na otázku, jak fungovaly vesnické komunity v nových podmínkách, jak byla proklamovaná socializace vesnice úspěšná, jak fungovala moc na vesnici a snahy o její legitimizaci či naopak vyrovnávání se s ní ze strany obyvatel venkova, ale také byly přehlíženy otázky, jako např. jaký byl vliv náboženského života na socialistickou vesnici (viz níže). Přitom však nesmíme zapomínat, že kladení některých z těchto otázek bylo politicky neprůchozí.

Pracovníci a pracovnice pražské a brněnské pobočky akademie věd zabývající se výzkumným úkolem zaměřeným na etnické procesy vedli výzkumy ve vesnicích po válce osídleného pohraničí. Zde vedle sebe žily různé skupiny obyvatelstva, ať již je definujeme regionálním, či etnickým původem, nebo motivacemi a okolnostmi nuceného přesídlení, resp. dobrovolného osídlení. Z organizačně-projektového rámování výzkumů vyplývá, že se etnografové zaměřili na interakce různorodého obyvatelstva, a to prostřednictvím výzkumu vybraných, etnografií tradičně zkoumaných jevů, jako byly oděv, bydlení, výroční obyčeje a rodinné obřady, folklor aj. Sledování dynamiky vybraných jevů v lokalitách vedlo k poznání společenských pohybů v pohraničních vesnicích Moravy a Čech. Velká část výsledků výzkumů byla publikována v interních tiscích akademického pracoviště, některé z nich našly uplatnění v časopisech, jiné v samostatných publikacích.

Výsledky těchto výzkumů spojuje zájem o vybrané jevy, jejichž různé varianty dané rozdílným původem obyvatel koexistovaly v jedné lokalitě. V těžišti zájmu ležel následující vývoj jevů i jeho variant. Autoři a autorky realizovali výzkumy ve více obcích a zúročovali komparativní potenciál, který vyplýval z různých sociálních skladeb těchto pohraničních vesnic, a tedy i následného tzv. *etnokulturního vývoje*. Protože se etnografické výzkumy realizovaly v prostředí nově přichozího obyvatelstva, vycházeli badatelé ze skutečnosti „*narušení místní vázanosti tradiční [lidové] kultury a oslabování vědomí obecné závaznosti homogenity vztahu všech obyvatel místa k celému souboru tradičních jevů*“ (Navrátilová 1986: 161). Tím se dokázali vymanit z osidel determinující historie a věnovali soudobým faktorům větší pozornost, než činily výzkumy dříve jmenované skupiny. I když autoři a autorky nepřehlíželi ani jiné společenské faktory, kladli primární důraz na etnické a regionální pozadí zkoumaných jevů. Tím omezovali explanační potenciál výsledků svých výzkumů. Bohužel ani tyto výzkumy se nevyhnuly omezující selektivitě témat vyplývajících z historie oboru. Nelze však upírat, že z vybrané perspektivy a důrazem na soudobé skutečnosti dokázaly přivést badatele k tématům klíčovým pro život komunit. V jednotlivých studiích tak autoři a autorky poukazovali např. na konflikt uvnitř komunit, či prestiž, aby v obecných závěrech zvítězil

politický požadavek po líčení idylického soužití obyvatel vesnic v socialistické společnosti (srov. např. Navrátilová 1986: 42–45 a 161).

Za skutečností, že marxistická teorie plně neovládla českou etnografickou produkci, můžeme vidět menší zálibu (středo)evropských etnologů v teoretizování, což byl jeden z rozdílů, který – a nutno dodat nikoliv v pejorativním významu – připomínal již v roce 1968 Tamas Hofer, když se zamýšlel nad odlišností jejich práce od výsledků amerických antropologů (Hofer 1968). Autor tak činil v kontextu obecných úvah vztahu k antropologii, které evropští etnologové formulovali tváří v tvář vzrůstajícímu zájmu antropologů o Evropu. Ten byl nejprve rámován konceptem *community studies* (Hofer 1968: 315). Pokud přesuneme zájem k socialistické vesnici středovýchodní Evropy, ta se dočkala soustředěnějšího zájmu ze strany západoevropských a amerických antropologů až od 70. let. V souvislosti s naším tématem nás musí zajímat zejména realizované výzkumy v prostoru Polska, Maďarska a Rumunska.³ Joel Martin Halpern a David A. Kideckel při hodnocení antropologického výzkumu ve východní Evropě rozlišovali dva přístupy, které se v jednotlivých tématech, ale také metodologických přístupech překrývaly. V obou můžeme nalézt odrazy představ o zaostalosti regionu. První, sociálně-strukturální přístup („social structural“) se zaměřoval na rurální společnost „*as reflected in community, family, related local institutions, symbols, oral traditions, and value systems*“. Pro tento druh výzkumu bylo klíčové poznání historie (tradice), která byla chápána jako do jisté míry určující pro budoucí vývoj. Zároveň se antropologové zaměřovali na dynamiku, kterou přinášely na lokální úroveň modernizační procesy (industrializace, urbanizace, pracovní migrace), takže se zabývali kontinuitou a adaptabilitou lokálních komunit. Na stranu druhou politicko-ekonomický přístup („political economic“) se zabýval interakcí lokální a národní, resp. nadnárodních úrovní ve smyslu politickém i ekonomickém. Výzkumy se tedy zaměřovaly spíše na změny, které přinášel kapitalismus a následně socialismus na lokální úroveň. Nejčastěji se jednalo o výzkumy, které se zabývaly modernizačními efekty budování socialismu v daném regionech. Předmětem zájmu byla tedy více změna než kontinuita (Halpern – Kideckel: 381–382).

Počátky systematického výzkumu v socialistických státech Evropy jsou spojeny se jménem John Cole, který realizoval výzkumy se svými studenty v Rumunsku od 70. let (srov. např. Hann 1994: 233). Primárním zaměřením skupiny byly vztahy mezi ekonomickým rozvojem a lokálními komunitami a výzkumy pokračovaly i v období postsocialistické transformace (např. Kideckel 2008). Problematikou rituálů se zabývala Gail Kligman. Její výzkumy se nejprve prostřednictvím výzkumů rituálního tance *căluș* a posléze rituálů životního cyklu na Maramureši zabývaly otázkou reakcí v tradici ukotveného vesnického obyvatelstva na nové poměry socialistického státu (Kligman 1981; 1988). V 70. letech započala svoje výzkumy v Transylvánii také Katherine Verdery. Pohled antropoložky propojovala s diachronní perspektivou, když se dívala na vesničany prostřednictvím jejich vztahu k různým politickým rovinám s vrcholem v moderním státě, ale také na základě jejich místa v globálních ekonomických vztazích a skrze interakce různých etnických skupin na vesnici, tedy mezi Rumuny, Maďary a Němci (Verdery 1983).

³ Stranou tak necháváme výzkumy v prostoru bývalé Jugoslávie zaměřující se např. na výzkumy přibuzenství (zadrugy) (srov. Halpern – Kideckel 1983: 384–386; Budilová 2019). Na tomto místě musí být připomenuto, že socialistické státy omezovaly možnosti výzkumu. Např. Československo takový výzkum neumožňovalo vůbec (Hann 2007b: 214).

Antropologický výzkum v Maďarsku je spojený zejména se jménem Chris Hann, který se věnoval návratnému výzkumu ve vesnici Tázlár. Jeho původní výzkum ze druhé poloviny 70. let koncipovaný do formy *community study* se zaměřil na změny, které přineslo socialistické období do této komunity. Ale zabýval se také otázkou, „*jak se různé formy předsocialistické socioekonomické organizace udržely, adaptovaly a byly přizpůsobeny v socialistickém období*“. Hann se pokoušel také analyzovat „*způsob, jakým tradiční rolnické hospodářství reagovalo na zavedení kolektivizace, a také dopady, které tato kolektivizace měla na společenský a kulturní život*“ (Hann 1980: 2). Hann se do Maďarska následně vracel a maďarský úhel pohledu mu vždy sloužil k nahlížení procesů postsocialistické transformace (např. Hann 2015). Druhé jméno, které musí být zmíněno je Peter D. Bell. Ten realizoval svůj výzkum v polovině 70. let ve vesnici Kislapos. Opět se zabýval otázkami změn a kontinuity, když si kladl otázku po změnách sociální hierarchie a její reciprocity v kontextu socialistické transformace (Bell 1984: 3). Ildiko Vasary se zabývala otázkou, jak se kolektivizace dotkla vesnic s různou sociální strukturou, sledovala fungování šedé ekonomiky na venkově i související dopady na fungování vesnických komunit. Tváří v tvář změnám v průběhu druhé poloviny 20. století ve výsledku rozlišovala tři paradigmaty hodnot určujících jednání vesnických aktérů (tradiční, socialistické, západní městské/konzumní) (Vasary 1987).

Také v Polsku realizoval na počátku 80. let výzkum Chris Hann. Ve vesnici Wislok popisoval interakci veřejné (socialistické) a soukromé (zemědělské) sféry, přitom věnoval pozornost roli katolické církve. Takové lokální nastavení vedlo podle něj nejen k nedůvěře ve stát a obrodný proces vedený Solidaritou, ale také k nedůvěře mezi samotnými vesničany, jak napovídá název výsledné monografie *A Village Without Solidarity* (Hann 1985). Carole Nagengast výsledky svého výzkumu argumentovala, že socialistické Polsko nedokázalo změnit sociální stratifikaci vesnice, která vycházela z držby půdy. Ta přetrvávala po celou dobu režimu a byla klíčová pro vztahy mezi vesničany (Nagengast 1991).

Poslední tři zmiňované studie dokládají změnu, kterou přinesla 80. léta. Na ni poukazoval Thomas C. Wolfe. Antropologický výzkum ve východní Evropě udržoval sice původní zájem o vesnické komunity (vedle etnické problematiky), ale posunul svůj zájem od toho, jak se vesnice měnila v prostředí socialismu, k otázkám, jak se vesničtí aktéři vyrovnávali s podmínkami socialismu, které se v jednotlivých socialistických zemích lišily. Oblasti zájmu variovaly od fungování moci na lokální úrovni po ekonomické taktiky vesničanů. To vedlo i k následnému hodnocení socialismu (Wolfe 2000: 203–204).

Politický zlom konce 80. let přesunul zájem antropologů k nové transformaci, tentokrát postsocialistické. Následující výzkumy postsocialismu poukázaly na rozostření politického zlomu konce 80. let. Stejně jako nalézaly postsocialismus před rokem 1989, tak socialismus v různých aspektech přežíval podle výzkumníků dále (viz Martin 2023). Antropologické výzkumy z 90. let tak nemohly aktérskou reflexi minulých režimů opomenout (Haukanes 2004; Holý 2001). I když mnohé pokračovaly v nastavené komunitní problematice, autoři se v daleko větší míře obraceli k problematice kulturní ve smyslu výzkumu vybraných kulturních projevů (srov. Wolfe 2000).

Antropologický výzkum postsocialismu primárně zakotvený v přítomnosti byl a je obecně řečeno realizován ve dvou rovinách. V první se antropologové snaží poznat změny, které se odehrávají ve východoevropských společnostech po pádu režimů na konci 1980s. Druhou

rovinu výzkumů spojuje snaha o poznání toho, jak doba komunismu ovlivňuje současné společnosti střední a východní Evropy. Přitom se všichni autoři shodují, že obě roviny jsou komplementární (např. Creed 1998; Hann 2002; Haukanes 2004). Je evidentní, že takto koncipovaný kopíruje výzkum socialismu. Mám tím na mysli základní představy o dynamických změnách v regionu na jedné straně a na straně druhé názory o stabilitě vybraných kulturních vrstev, které přetrvávají pod měnícím se povrchem. Dostupnost regionu a situace v globální vědě přitom vedly k nárůstu výzkumů i různorodosti jejich témat (srov. např. Wanner 2011: 549–557; Hörschelmann – Stenning 2008: 345–348; Martin 2023).

I když antropologický výzkum často čerpá z historických dat a obrací se i do minulosti, ve většině případů leží těžiště výzkumu v současnosti. Mnoho otázek tak ohledně vesnice za socialismu zůstává nezodpovězených. K jejímu výzkumu naopak po „usednutí prachu dějin“ přistoupila historiografie, která se primárně zaměřila na nejkonfliktnější období – kolektivizaci, resp. přistoupila k revizi jejího výzkumu z dob socialismů (srov. např. Urban 2016). Mimo toto období se historiografie o vesnici za socialismu však v podstatě nezajímala a nezajímá. Přesto mohou být některé výsledky historiografických výzkumů zabývajících se celou společností pro etnologii socialistické vesnice pozoruhodné. Mám na mysli zejména oblasti výzkumů paměti (např. Todorova 2010; Todorova – Gille 2010; Todorova – Dimou – Troebst 2014) a konzumu (Bren 2013; Bren – Neuburger 2012; Scarboro – Mincyté – Gille 2020).

Nedostatečnost poznání vesnice za socialismu platí pro tu českou ještě více. Přitom se změnou režimu v roce 1989 se česká etnologie odvrátila od jejího výzkumu. Obecně výzkum socialistického období není v oboru pěstován tak, jak např. na Slovensku (srov. Beňušková 2021). Čeští etnologové měli dosud potřebu vyrovnat se jen s dějinami oboru daného období (Woitsch – Jůnová Macková 2016), syntéza se také podařila pro téma folklorismu dané doby (Stavělová 2022). K socialistické vesnici jako výzkumnému tématu se teprve po třiceti letech začali obracet brněnští etnologové. Zabývali se dílčími tématy jako jsou společenský život (např. Polouček 2020), morálka (Polouček 2023), obřady (Drápala 2019) či kolektivní bydlení (např. Drápala 2023). A k poznání problematiky přispívají i texty tohoto souboru.

Pokud se vrátím k dílům nejproduktivnějšího období výzkumu socialistické vesnice, mohu udělat dvě komparativní poznámky. Domnívám se, že na určité úrovni obecnosti se česká etnografie současnosti (socialistické vesnice) a antropologické výzkumy snažily o stejné poznání. Obě disciplíny věnovaly pozornost tomu, jak se na socialistické vesnici minulost zpřítomňuje. Provedení bylo ale různé. Rozdíly již nemůžeme přehlédnout u samotných témat i přístupu. Etnografie se zaměřovala na kulturní detaily, v závislosti na tradiční volbě svých témat (zejména rituály, oděv, dům), přičemž zužitkovávala znalost jejich historie v oblasti a sledovala jejich aktualizované funkce pro aktéry. Oproti tomu antropologii v podmínkách nového státního uspořádání více zajímalo, jak fungují komunity a jejich ekonomiky, přitom pozornost obracela k historickým strukturám a kreativě i perspektivě aktérů.

Když se Chris Hann snažil navrhnout integrovanou antropologii střední a východní Evropy spojující výsledky i postupy západní sociální antropologie a domácích etnografických oborů, vedla jej myšlenka nutnosti doplnit antropologický terénní výzkum o detailní znalosti historických reálií kultury v daných lokalitách, které mohou mít pro zkoumanou přítomnost

zásadní význam (Hann 2007a). Domnívám se, že kombinace antropologického teoretického zakotvení a precizního historického výzkum etnologie nedostačuje, neboť nemusí vždy vést k žádoucímu cíli postihnutí vybraných jevů v hloubce dostatečné pro její poznání, ať již v rovině aktérského porozumění, či strukturálního vysvětlení. K dosažení kýženého cíle bude totiž nezbytné odložit předpoklady, s nimiž k dané tematice a lokalitě autoři často přistupovali.

1/ Východní Evropu v očích Západu formovalo binární vidění světa studené války (a vice versa). To vedlo k přeceňování společného charakteru (post)socialistických společností a zvýznamňování jejich odlišnosti od těch západních (srov. Owczarzak 2009). Také politicky motivovaný předpoklad lineárního přechodu společností k neoliberálnímu ekonomickému modelu a demokratickému uspořádání po pádu komunistických režimů měl daleko od skutečného vývoje. Odkládání těchto politických představ přinesla reflexe nelineárního, chaotického směřování východoevropských společností. Projevila se v opouštění pojmu přechod (*transition*), předpokládající jednotný vývoj, a v osvojení si termínu transformace (*transformation*), resp. post-socialismus, které předpokládají pluralitu scénářů. Zda tyto pojmy znamenají konec binárního vidění světa je však pro mnohé autory otázkou (srov. Wanner 2011: 547–549; Martin 2023; Gallinat 2022). Při odmítání politicky determinovaného nahlížení výzkumného terénu nesmíme pochopitelně zapomenout ani na nepřijatelnost hodnotových soudů aplikovaných některými domácími výzkumy socialistické vesnice, stejně jako přehlížení konfliktu na vesnici v podmínkách socialistické společnosti.

2/ Na jiné internalizované předpoklady, které vedly ke stereotypnímu nahlížení východní Evropy ze strany západních antropologů poukázovala Tatjana Thelen, když argumentovala, že na poznávání východní Evropy v jejím socialistickém i postsocialistickém období měly pozoruhodný vliv ekonomické myšlenky neo-institucionalismu. Ty pro socialistické období uspořádávaly podle autorky poznání východoevropských společností v tom smyslu, že prostředí socialistické ekonomiky nahlížely v pojmech jinakosti, oproti tomu samotné aktéry viděly jako racionální (kreativně se vyrovnávající s problémy ekonomiky), a tedy nerozdílné od obyvatel Západu. Ve výzkumu postsocialismu si myšlenky neo-institucionalismu podle autorky udržují svoji pozici, avšak s ohledem na politickou změnu došlo ke zvratu. S vpádem neoliberalismu jsou nyní ekonomiky východní Evropy nahlíženy jako Západu podobné, jsou to však nyní aktéři, kteří se v ekonomice chovají iracionálně (udržováním způsobů chování z dřívější doby) a jsou nahlíženi v mezích jinakosti (Thelen 2011).

3/ Pokud bychom hledali významnější vliv metody na poznání socialistické vesnice, nebyl by to čistý marxismus, ani kulturní materialismus, jak by mohlo čtenáře napadnout. Přinejmenším v brněnském centru výzkumu socialistické vesnice, které bylo nejproduktivnější, hrála největší roli funkčně-strukturální metoda. I když se k takovému zakotvení, stejně jako v předchozím budu, autoři explicitně nehlásili, v jejich textech nalezneme častěji citovaného Bogatyreva než Marxe. Etnografové a folkloristé se přitom snažily odhalovat funkce zkoumaných jevů, byť tradičních, v soudobé společnosti. Často tuto metodu kombinovali s historickým přístupem (např. Frolec 1979, Jeřábková 1981). Limity této metody spočívají v tom, že vedla, resp. udržovala přístup, který zkoumal jednotlivé jevy izolovaně. I když ji autoři kombinovali s poznáním historického vývoje jevu, změnu pouze konstatovali, ale nevysvětlovali. Kulturní dynamiku tak často připisovali nic neříkajícím změnám myšlení či vlivům města. Problém také byl, že autoři při použití metody chápali

aktéry jako jednotnou skupinu. To vedlo k přehlížení dynamiky vztahů a konfliktu uvnitř zkoumaných komunit i v celé společnosti.

4/ Riskantní byla také představa, že historie musí být nezbytným východiskem pro poznání současnosti (srov. Kalb 2007). Nejde mi zde o revitalizaci do přítomnosti zahleděného funkcionalismu (srov. Hann 2007b). Kritiku směřuji i k výzkumům socializace vesnice, které aplikovaly právě funkčně-strukturální metodu. Poukazuji na určitou závislost bádání na historické perspektivě, která byla nesporně racionální volbou autorů. Čeští etnografové zkoumali pouze jevy, které obor chápal jako transformovanou tradici, a které historicky znal. Přitom jim důraz na minulost umožňoval soustředit se na tyto jevy, neboť historická perspektiva přinášela komparativní potenciál (viz výše). U západních antropologů zase takový přístup často odrážel představy o zaostalosti regionu, který má tendenci uchovávat minulé, takže aktéři jsou ve vleku minulosti. A nezáleží, zda minulé nahlížíme pozitivně či negativně. Vztahy minulého k současnosti jsou komplikované. Již dříve jsem např. ukázal, že aktéřská reflexe minulosti může být taktikou pro odpověď na výzvy modernizace, která přinášela do společnosti konflikt (Doušek 2015). Takové závěry však nelze činit bez analýzy aktuálního života komunit, stejně jako celospolečenského vývoje.

5/ Právě zohledňování celku společnosti bylo při výzkumu vesnických lokalit také problematické. Výzkum socialistické vesnice se zaměřoval na kulturní jevy svázané s lokalitou, případně s regionem a explicitně ho celospolečenské procesy zajímaly pouze v případě sledování jejich dopadů na ně (Jeřábek 1981b: 15). Chris Hann zase poukázal na to, že i přes proklamace antropologové chápali zkoumané vesnické komunity jako mikrokosmy (Hann 2015: 884). Při svých pozdějších výzkumných návratech do Tázlaru a kladení si otázek ohledně vývoje maďarské společnosti se snažil takový pohled překonat. Jsem přesvědčený, že toto je správná cesta, po níž musí etnologie jít. Nesmí vidět v aktérech pouze obyvatele vesnice, kteří odpovídají na specifické, zvenčí přicházející výzvy života na venkově, byť je přinášejí celospolečenské procesy jako socialistická či postsocialistická transformace. Přinejmenším od 19. století jsou totiž obyvatelé venkova součástí národního celku, *imagined community* (Anderson 1983). A celospolečenský vývoj, který se nemusel bezprostředně týkat oblastí, které v představách spojujeme s venkovem, rezonoval i zde. Přinejmenším pro zkoumané období si musíme být vědomi, že venkov nebyl do vyšších celků zapojen pouze na úrovni exploatované oblasti, kdy centra a elity determinovala jeho postavení. Obyvatelé venkova participovali na celospolečenském vývoji jako svébytní aktéři. Nejen jako objekty centrálních politik. A i v takovém případě na ně mohli reagovat prostřednictvím specifických taktik (de Certeau 1984).

Následující studie vznikaly se snahou o aplikaci těchto požadavků. Přitom nejaktuálnější byly poslední dva, totiž kritického nahlížení odkazů minulosti a překonávání determinujícího vztahování aktérů pouze k místu jejich života, venkovu. Takový přístup si neklade za cíl přinést radikální zlom v našem poznání venkova za socialismu, pouze se jej snaží prohloubit. Předkládané studie také dílčím způsobem reprezentují rozšiřování zájmu disciplíny, resp. tematický posun, který společenské a humanitní vědy v posledních desetiletích prodělávají, ať již se jedná o pozornost věnovanou reprezentacím, environmentální změně, rekreaci jako významnému socio-politickému nástroji, kreativitě aktérů, jejich konzumu, využívání tradiční lidové kultury režimem či rovinám identity, které byly před rokem 1989 v domácím prostředí přehlíženy, protože by narušovaly idealizovaný obraz jednotné společnosti.

První text o *vyjednávání reprezentací venkova* ukazuje, jak různá mocenská centra, ať již hovoříme o politické moci, expertních centrech či popkultuře, nahlížela venkov, což bylo často spojeno se specifickými politikami vůči němu. Zároveň dokládá, jak venkovští aktéři dokázali podle svých vlastních preferencí takovým politikám vzdorovat. Tato část spisu tak představuje venkov v kontextu celospolečenské dynamiky a argumentuje, že jeho obyvatelé nebyli ve sledované době pouze objektem mocenských skupin, ale vystupovali jako svébytní aktéři. Text byl zveřejněn v roce 2024 v časopise *Rural History. Economy, Society, Culture* v režimu *FirstView* (Doušek 2024a).

Druhý text nás přenáší do druhé poloviny 40. let 20. století a do prostředí snah transformovat vybrané zemědělské obyvatelstvo. Původní plán přinést *zemědělcům rekreaci* jako sociální výdobytek doplněný politickým programem požadujícím národní jednotu se postupem doby přetvořil ve snahu přesvědčit zemědělce o výhodách socializace vesnice i nového politického režimu. Tento text dokládá, že převrat roku 1948 přinesl pouze obsahové pozměnění civilizačních snah směřovaných na venkov, které vyplývaly z toho, jak jej městské a politické elity viděly. Text zároveň potvrzuje různorodost obyvatel českého venkova, stejně jako odhaluje důvody úspěchu komunistických idejí u částí z nich, v čemž hrála roli racionální argumentace válečné a předválečné zkušenosti a zářné budoucnosti, ale také emocionální program. Studie byla publikována v roce 2023 v časopise *Národopisný věstník* (Doušek 2023). Třetí text ukazuje, jak část vesnických komunit ve dvou lokalitách na Vysočině transformovala v 70. letech *svátek prvního máje* podle svých potřeb, když jeho oslavy interpretačně přetvořila směrem k podobě komunitního svátku, jehož absence byla v lokalitách pociťována. Oslavy prvního máje se tak staly svébytným projevem vlastní prestiže obyvatel těchto vesnic, který byl adresován okolním lokalitám, přičemž v případě sousedství s městem toto vyjádření rezonovalo v dynamice reprezentací vesnice a města. Text tak dokládá svéhlavou kreativitu venkovských aktérů i v oblasti vysoce ideologicky zatížené. Studie byla zveřejněna v časopise *History and Anthropology* v roce 2022 v režimu *FirstView*, v roce 2024 vyšla ve třetím čísle časopisu (Doušek 2024b).

Čtvrtý text sleduje *revitalizaci obřadu otvírání studánek* v 70. letech, přičemž představuje reprezentace komunistického režimu spojené s venkovem, stejně jako jeho legitimizační strategie v prostředí venkova. Vrstevnatost obřadu nám ale také dokládá, jak aktéři režimu uvažovali a využívali odkazy na tradiční lidovou kulturu ve svých politikách, stejně jako dynamiku těchto politik, kterou v tomto případě přinášela reflexe zhoršujícího se stavu přírodního prostředí. Studie byla publikována v časopise *Český lid* v roce 2021 (Doušek 2021a).

Poslední text se zabývá *konzumem na venkově* od 40. do 80. let. Ukazuje nejen na zvyšující se konzumní nároky obyvatel venkova, které korespondovaly s postupným osvojováním si životní úrovně obyvatel jako legitimizační strategie komunistického režimu. Ukazuje ale také různorodost obyvatel ohledně jejich konzumních nároků, stejně jako roli historické paměti, která vedla u mnohých aktérů k pocitům spokojenosti i v podmínkách relativního nedostatku. Konzum také hrál významnou roli v konstrukci reprezentací vesnice a města. Reakce na dobové podmínky zásobování nebyly jen v podobě idejí, ale také praktik. Ty studie zmiňuje v souvislosti se samozásobitelstvím, kulturní změnou (zejména v odívání, bydlení, vybavení domácnosti), ale také spotřebitelskými návyky (dojíždění za nákupy,

předzásobování vyvolávané fámami). Studie byla zařazena do prvního čísla časopisu *Folia ethnographica* v roce 2021 (Doušek 2021b).

Literatura

Anderson, Benedict R. O'G.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, 1991 [1983].

Beňušková, Zuzana. 2021. Ethnological Research into Socialism in Post-Socialist (Czecho)Slovakia. *Národopisná revue* 31: 33–44.

Bell, Peter D. 1984. *Peasants in Socialist Transition. Life in a Collectivized Hungarian Village*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Bren, Paulina. 2013. *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia.

Bren, Paulina – Neuburger, Mary (eds.). 2012. *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Budilová, Lenka J. 2019. *Od krevní msty k postsocialismu. Vývoj antropologického zájmu o Balkán*. Brno: CDK – Západočeská univerzita v Plzni.

De Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Creed, Gerald W. 1998. *Domesticating Revolution. From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. University Park: Penn State University Press.

Doušek, Roman. 2016a. Sociální souvislosti folklorismu na Moravě na konci 19. století. *Český lid* 103: 199–216.

Doušek, Roman. 2016b. Terénní výzkumy studentů. In Miroslav Válka a kol. *Od národopisu k evropské etnologii. 70 let Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*. Brno: ÚEE FF MU, s. 66–82.

Doušek, Roman. 2021a. „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108: 29–50. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>.

Doušek, Roman 2021b. Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. *Folia ethnographica* 55: 3–28.

Doušek, Roman. 2023. Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně : Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století. *Národopisný věstník* 82: 34–54. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.59618/NV.2023.2.03>.

Doušek, Roman. 2024a. Negotiating the Representations of the Village in Socialist Czechoslovakia. *Rural History. Economy, Society, Culture*. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.1017/S0956793324000086>.

Doušek, Roman. 2024b. The Village and May Day Celebrations in 1970s Communist Czechoslovakia: Social Events Between a Tool of the Regime and a Community Holiday. *History and Anthropology* 35: 479–499. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>.

Drápala, Daniel. 2019. The Worker for the Peasant, the Peasant for the Worker: the Transformation of Harvest Festival from a Traditional Folk Feast into a Tool of the Politics of Normalization in Czechoslovakia. *Národopisná revue* 29: 3–17.

- Drápala, Daniel. 2023. Bytový dům pro zemědělce. K procesu adaptace městských standardů bydlení v prostředí vesnických sídel. *Národopisný věstník* 40 (82): 84–114.
- Ducháček, Milan. 2022. Českoslovenští slavisté v osidlech geopolitiky. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu a dilemata mezinárodní spolupráce na výzkumu karpatské kultury mezi válkami. *Soudobé dějiny* 29: 471–511.
- Frolec, Václav (ed.). 1978a. *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovedního výzkumu*. Brno: Blok
- Frolec, Václav. 1978b. Cíle a hranice etnografického výzkumu současné vesnice. In Václav Frolec (ed.). *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovedního výzkumu*. Brno: Blok, 45–49.
- Frolec, Václav. 1979. Časové a sociálně významové proměny výročního obyčeje (Na příkladě jízdy králů). *Slovenský národopis* 27: 419–448.
- Frolec, Václav (ed.). 1981a. *Revoluční proměny jihomoravského venkova. Integrovaný výzkum Moravského muzea v Brně*. Brno: Blok – Moravské zemské muzeum.
- Frolec, Václav. 1981b. *Socializace vesnice a proměny lidové kultury, Sv. 1. Přehledy výsledků výzkumu*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum.
- Frolec, Václav. 1983. *Socializace vesnice a proměny lidové kultury, Sv. 2. Sborník materiálů z II. Semináře „Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji* Uherské Hradiště: Slovácké muzeum.
- Frolec, Václav a kol. 1984a. *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno: UJEP.
- Frolec, Václav 1984b. *Socializace vesnice a proměny lidové kultury, Sv. 3. Sborník materiálů z III. Semináře „Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum – Ústav lidového umění ve Strážnici – Muzeum Kroměřížska v Kroměříži.
- Frolec, Václav. 1989. *Jihomoravská družstevní vesnice: etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum.
- Gallinat, Anselma. 2022. The Anthropology of Post-Socialism. Theoretical Legacies and Conceptual Futures – An Introduction. *Critique of Anthropology* 42: 103–113.
- Halpern, Joel Martin – Kideckel, David A. 1983. Anthropology of Eastern Europe. *Annual Review of Anthropology* 12: 377–402.
- Hann, C.[hris] M. 1980. *Tázlár. A Village in Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hann, C. M. 1985. *A Village Without Solidarity. Polish Peasants in Years of Crisis*. New Haven: Yale University Press.
- Hann, Chris. 1994. After Communism. Reflections on East European Anthropology and the „Transition“. *Social Anthropology* 2: 229–249.
- Hann, Chris a kol. 2002. *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Hann, Chris. 2007a. Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis* 43: 15–30.

- Hann, Chris. 2007b. Odpověď: nikoliv nevýrazný hybrid, ale partnerství, které má říz. *Sociologický časopis* 43: 209–220.
- Hann, Chris. 2015. Backwardness Revisited: Time, Space, and Civilization in Rural Eastern Europe. *Comparative Studies in Society and History* 57: 881–911.
- Haukanes, Haldis. 2004. *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Slon.
- Hofer, Tamas. 1968. Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines. *Current Anthropology* 9: 311–315.
- Holý, Ladislav. 2001. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Slon.
- Hörschelmann, Kathrin – Stenning, Alison. 2008. Ethnographies of Postsocialist Change. *Progress in Human Geography* 32: 339–361.
- Jeřábek, Richard a kol. 1981a. *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: UJEP.
- Jeřábek, Richard. 1981b. Národopisné studium dnešní vesnice. In Jeřábek, Richard a kol. *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: UJEP, s. 11–21.
- Jeřábková, Alena. 1981. Kroj a odívání. In Jeřábek, Richard a kol. *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: UJEP, s. 85–100.
- Kalb, Don. 2007. Cesta do post-kolonie: Proč nás folkloristika nezachrání. *Sociologický časopis* 43: 166–174.
- Kideckel, David A. 2008. *Getting By in Postsocialist Romania. Labor, the Body & Working-Class Culture*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.
- Kiliánová, Gabriela. 2016. Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied od normalizácie po něžnú revolúciu (1969–1989). In Kiliánová, Gabriela – Zajonc, Juraj. *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA – Ústav etnológie SAV, 81–102.
- Kligman, Gail. 1981. *Căluș: Symbolic Transformation in Romanian Ritual*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Kligman, Gail. 1988. *The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. Berkeley: University of California Press.
- Martin, Dominic. (2021) 2023. “Postsocialism”. In *The Open Encyclopedia of Anthropology*, edited by Felix Stein. Facsimile of the first edition in *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. Online: <http://doi.org/10.29164/21postsocialism>
- Nagengast, Carole. 1991. *Reluctant Socialists, Rural Entrepreneurs. Class, Culture, and the Polish State*. Boulder – San Francisco – Oxford: Westview Press.
- Nahodil, Otakar – Kramařík, Jaroslav. 1952. *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu.

- Navrátilová, Alexandra a kol. 1986. *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě. Na příkladě vybraných obcí v Jihomoravském a Severomoravském kraji*. Brno: Ústav lidového umění ve Strážnici – Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně.
- Olšáková, Doubravka. 2016. Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989. In Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kol. *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 125–147.
- Owczarzak, Jill. 2009. Introduction: Postcolonial Studies and Postsocialism in Eastern Europe. *Focaal* 53: 3–19.
- Polouček, Oto. 2020. *Babičky na bigbitu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu*. Brno: MU.
- Polouček, Oto. 2023. Sociální normy a socialistická morálka: ochrana veřejného pořádku na československém venkově 80. let 20. století. *Český lid* 110: 279–302.
- Pranda, Adam a kol. *Spôsob života družstevnej dediny: Z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: VEDA.
- Robek, Antonín. 1964. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Scarboro, Cristofer – Mincyté, Diana – Gille, Zsuzsa (eds.). 2020. *The Socialist Good Life. Desire, Development, and Standards of Living in Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Stavělová, Daniela a kol. 2022. *Tíha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*. Praha: Academia.
- Thelen, Tatjana. 2011. Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)Socialism. *Critique of Anthropology* 31: 43–61.
- Todorova, Maria (ed.). 2010. *Remembering Communism. Genres of Representation*. New York: Social Science Research Council.
- Todorova, Maria – Gille, Zsuzsa (eds.). 2010. *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
- Todorova, Maria – Dimou, Augusta – Troebst, Stefan (eds.). 2014. *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Urban, Jiří. 2016. Kolektivizace venkova v historiografii – dosavadní přístupy k tématu. *Forum historiae* 10: 153–187.
- Vasary, Ildiko. 1987. *Beyond the Plan. Social Change in a Hungarian Village*. Boulder – London: Westview Press.
- Verdery, Katherine. 1983. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kol. 2016. *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 125–147.

Wolfe, Thomas C. 2000. Cultures and Communities in the Anthropology of Eastern Europe and the Former Soviet Union. *Annual Review of Anthropology* 29: 195–216.

[1]⁴ DOUŠEK, Roman. Negotiating the representations of the village in socialist Czechoslovakia. Rural History-Economy Society Culture. England: Cambridge Univ. Press, 2024. ISSN 0956-7933. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.1017/S0956793324000086>.

Experimental work (%)	Supervision (%)	Manuscript (%)	Research direction (%)
100 %	100 %	100 %	100 %

[2] DOUŠEK, Roman. Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně: Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století. Národopisný věstník 82, 2023, pp. 34–54. Praha: Česká národopisná společnost, 2023. ISSN 1211-8117. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.59618/NV.2023.2.03>.

Experimental work (%)	Supervision (%)	Manuscript (%)	Research direction (%)
100 %	100 %	100 %	100 %

[3] DOUŠEK, Roman. The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. History and Anthropology 35, 2024, pp. 479–499. England: Routledge Journals, Taylor & Francis LTD, 2022. ISSN 0275-7206. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>.

Experimental work (%)	Supervision (%)	Manuscript (%)	Research direction (%)
100 %	100 %	100 %	100 %

[4] DOUŠEK, Roman. "Otvírání studánek". Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. Český lid 108, 2021, pp. 29–51. Akademie věd ČR, v. v. i., 2021. ISSN 0009-0794. Dostupné z: <https://dx.doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>.

Experimental work (%)	Supervision (%)	Manuscript (%)	Research direction (%)
100 %	100 %	100 %	100 %

[5] DOUŠEK, Roman. Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. Folia ethnographica: Supplementa ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 55, 2021, pp. 3–28. Moravské zemské muzeum, 2021. ISSN 0862-1209.

Experimental work (%)	Supervision (%)	Manuscript (%)	Research direction (%)
100 %	100 %	100 %	100 %

⁴ Bibliographic record of a published scientific result, which is part of the habilitation thesis.

RESEARCH ARTICLE

Negotiating the representations of the village in socialist Czechoslovakia

Roman Doušek

Masaryk University, Brno, Czech Republic
Email: dousek@phil.muni.cz

Abstract

This study deals with shared ideas about the countryside and its inhabitants during the Communist regime in Czechoslovakia. It identifies the most significant sources of contemporary representations of the rural. These include, besides historical ideas pre-dating the regime, the party-state itself, expert structures, the arts, and pop culture. In many cases, representations encompassed efforts to transform the countryside, or society, or to maintain the status quo, and, following de Certeau, we can consider such activities to be strategies. On the other hand, villagers approached these representations and strategies using their own tactics. This study demonstrates that rural policymaking was not just in the hands of power structures; the effects it had depended a great deal on the dominated rural inhabitants.

Introduction

This study deals with representations and understandings of the Czechoslovakian countryside and its inhabitants during the Communist regime. In earlier eras, the rural and urban had been viewed as being very different. The Communists, however, attempted to eliminate this perceived gap in the interests of building on Marxist ideas, and the party-state understood a united society to be classless and therefore without class conflict, which was its goal. From this standpoint, the party-state developed the vision of a united nation that included all Czechs, regardless of class or religious affiliation, that had been born among nationalists in the nineteenth century. Although the interests of different social groups meant this dream never materialised, its core idea never went away. Indeed, after 1938, during World War II, it re-emerged in a new context and with new meanings, developing even further after liberation in 1945, when the victorious Czech nation saw unity, especially anti-Nazi and even anti-German unity, as the key to peace. After the Communist coup in 1948, it became the foundation upon which the unity of workers and peasants was built.

Historians studying representations of European rurality initially examined both literary sources¹ and landscape paintings.² This subject and approach was particularly popular among scholars inspired by Marxist thought, delineating evidence of class conflict and the unequal workings of capital in the countryside.³ Here, Raymond Williams's 1973 study *The Country and the City* was both ground-breaking and set an agenda for subsequent studies. In studying a range of representations of the countryside, Williams argued that these images were framed in relation to not just the workings of the rural but also defined in contradistinction to the urban. According to Williams, the 'contrast of country and city' as symbols helps us arrange 'more general processes' in society.⁴ Hence, the image of the country is a vision of the past and of community (*Gemeinschaft*), whilst the city is represented as the future, as a space of capitalism and individualism. Although Williams's analysis is primarily based on the study of literature, later

© The Author(s), 2024. Published by Cambridge University Press. This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial licence (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The written permission of Cambridge University Press must be obtained prior to any commercial use.

researchers would also work with archival sources, both written and iconographic,⁵ and study the relationships between representations of the rural and historical reality or social practice. For example, Michael Bunce analysed how ideas about the countryside ideal contributed to shaping landscapes.⁶

If current research about rural representations focuses on their historical and social embeddedness, and their reciprocal relationship with agency, the question this paper poses a slightly different question. How did rural representations change in the Communist era: Was there a shift from representations that distinguished different groups to an attempt to portray a united society? What is beyond doubt is that representations continued to play an important political role in this period, continuing the nineteenth-century representational practice in which nationalism was a critical framing device. These representations were, and continued to be, in part about the past,⁷ related social dynamics,⁸ constructed internal and external enemies,⁹ and even detailed Western counterparts.¹⁰ These representations were produced both by the party-state and society. Indeed, in the Communist era, there was a remarkably diverse and rich range of representations.

Conceptually, this paper takes as its starting point the idea that the ‘countryside’ is a social construct. It builds in particular upon the work of Owain Jones and Keith Halfacree, who agree that, for constructing the countryside, lay discourses, popular discourses, and academic and professional (political and bureaucratic) discourses are essential.¹¹ Halfacree, however, combined representations with the material, emphasising the material features of the rural (e.g., agriculture) and everyday practices influenced by the above-mentioned discourses (e.g., self-sufficiency, second-home ownership in the countryside). Halfacree draws from Lefebvre’s three-fold model of space. This conceptual triad encompasses *spatial practice*, *representations of space*, and *representational spaces*, which together produce social space. *Spatial practices* reflect the material dimension of space in the sense of its production and reproduction but also particular locations. *Representations of space* (or conceptions of space) are conceptualised by experts, who often develop them based on ideology and knowledge. *Representational spaces* are spaces lived through symbols and images that are created by the inhabitants and users of these spaces. Thus, every space is simultaneously perceived, conceived, and directly lived. Lefebvre also notes the dialectic relationship within this conceptual triad.¹² As Halfacree summarises, this means that ‘each of the three facets cannot be understood in isolation from the other two’.¹³

Owain Jones’ work has further developed this idea of the interconnections between signs, symbols, and practices. He understands them all as integral parts of lay discourses when he talks about ‘people’s everyday interpretations of the concept of rurality and of the places they see as rural’.¹⁴ Here, I must mention that I do not want to give up on the important question of whether ideas and images determine agency, or vice versa. However, answering this question is beyond the scope of this article.¹⁵ For this paper, what is more important is that agents making expressions about the rural do not distinguish whether they do so through words or practices. What is essential is that these representations (regardless of the form they come in, whether they are images, ideas, or practices) are meaningful and capable of entering into communication. Such communication can be viewed from various perspectives – whether it is directed to or outside of one’s own group, especially if communication comes from power holders.

Elaborating on this point of view, Micheal de Certeau distinguished between *strategies* used by subjects with power (such as businesses, armies, cities, and scientific institutions), and on the other hand *tactics*, which are used by powerless subjects, the weak, in their everyday lives.¹⁶ De Certeau noted that even under the conditions of mass production and control over people’s lives, ordinary people are not passive objects but, as consumers, readers, spectators, and pedestrians, are wilful, and creatively use goods, pop culture, and spaces following their own designs and based on their own needs. Here De Certeau describes tactics as *la perruque* (a French term for ‘the worker’s own work disguised as work for his employer’), bricolage, or poaching, which are used in daily practices such as talking, reading, watching TV, moving about, shopping, dwelling, and cooking.

In the second half of the twentieth century, in Czechia the all-powerful party-state asserted its perception of the rural. It requested the services and sometimes tolerated the activities of different groups of experts who took specific approaches to describing the countryside (especially architects, sociologists, and ethnologists). Producers of art and pop culture also (re)produced various images of the countryside.

These representations of the countryside encompassed various practices, whether they were attempts at transforming the countryside or maintaining the status quo. Steps leading towards the specialisation of agricultural production, the introduction of large-scale production, making services and goods available in rural areas, transforming the housing stock, or protecting vernacular architecture can be understood as strategies applied by power-possessing institutions that affected or targeted the countryside. On the other hand were the dominated rural dwellers, who approached these representations by applying their own tactics,¹⁷ confronting them with their own identities, observing them with careless humour, and also resisting social changes dictated by cities, or in the context of their own desires for change and experiences with the advantages of living in the city or the village. During this communication, representations of the village and strategies were adopted, rejected, and transformed by rural inhabitants in a process of negotiation.

Negotiation took place on the level of ideas (structures) – for example, beliefs that the countryside was pure or backwards – and on the level of practices, whether they were strategies (of institutions with power) or the tactics (of villagers) – for example, the government's efforts to eradicate economic disparities, wearing traditional dress, or practising self-sufficiency.

Even though de Certeau's theory of practices has been most useful for studying popular culture or dominated groups,¹⁸ his emphasis on subversion, appropriation, and resistance can help us better understand rural policymaking in Czechoslovakia. Negotiating representations of the rural should interest us for several reasons. It demonstrates that in socialist Czechoslovakia, there were multiple images of the countryside and strategies of rural policymaking. It also shows that rural policymaking was not only in the hands of the party-state and power-wielding institutions, but that its impacts largely depended on the dominated rural inhabitants.

This study summarises the results of a four-year research project examining representations of the countryside and rural policymaking in the Czech lands under Communism; some of the findings have already been published.¹⁹ Research began with an analysis of a sample of seventy-five village chronicles from various parts of the Czech lands covering the years 1945 to 1980. Even though during this period there were guidelines that suggested what issues chronicle keepers should focus on, many such chronicles reflect the remarkable perspective of each keeper as well as attitudes and practices shared by rural inhabitants. This analysis provided a general overview of representations of the countryside with which its inhabitants were confronted.

The print and broadcast media, as well as films, were the undisputed disseminator of representations of the rural. The research therefore then focused on contemporary printed periodicals intended for a rural readership (*Zemědělské noviny*, *Beseda venkovské rodiny*, *Naše vesnice*, *Vysočina*), national newspapers and magazines (e.g., *Rudé právo*, *Květy*), and television serials and films focusing on rural themes. The selection of the analysed periodical texts, serials, films, and their literary basis was based on sampling. In some cases, full-text searches of digitalised titles were used. These sources were then used to verify the representations of the rural contained in village chronicles.

I then studied how representations were used, strategies implemented, and tactics applied at the local level by studying documents produced by local and district governments, that of the *místní národní výbor* (MNV, or the local national committee) and the *okresní národní výbor* (ONV, or the district national committee). The research was focused on two geographical areas – the Blansko and Žďár nad Sázavou districts. The periodical texts and pop culture were analysed for the same purpose.

This phase of the research led not only to identifying the most common representations of the rural and the most frequent rural policy strategies but also the most significant actors responsible for producing these representations and strategies (e.g., the party-state, expert groups, and pop culture). How these actors represented the rural was then examined by studying contemporary publications, including books (political, academic, and popular science) and trade publications and academic journals (e.g., *Architektura*, *Zemědělské stavby*, *Výstavba socialistické vesnice*, *Sociologie zemědělství*, *Zemědělská ekonomika*, *Český lid*).

When studying sources produced during the Communist regime, we must keep in mind that there are limits on their validity given the censorship and self-censorship that was practised at the time.²⁰ This, however, does not mean that these sources do not provide evidence of the plurality of opinions and attitudes under Communism and that they cannot help us hear the voices of rural inhabitants. There are three arguments in favour of this point of view. First, many rural problems (especially in the 1950s and 1960s) were seen as the legacy of the so-called bourgeois First Czechoslovak Republic (1918–1938), and therefore, criticism targeting them was approved by the party-state (e.g., the conditions of housing and infrastructure, the petty bourgeoisie in relation to consumerism/consumption). Second, the party-state supported criticism of social problems and economic shortcomings (but did not tolerate any questioning of its ideology), which could be aired in pop culture and in the media (e.g., problems with supplying food, consumer goods, and housing; theft of state property for building houses; labour morale). Third, in the analysed sources we also find space occupied by opponents of the party-state and its strategies. Most often though, it was through criticism of such ideas and subsequent repression (e.g., opponents of collectivisation).

Representations of the rural in the collective memory

The process of negotiating representations of rural areas and their inhabitants was affected by collective memory. In the context of this paper, I understand collective memory as a collection of mnemonic products (rituals, places, images, stories, etc.) and practices (commemorations, representations, celebrations, etc.) related to the countryside. It is important to note that the collective memory is not fixed, but instead is subject to 'fluid negotiation between the desires of the present and the legacies of the past'.²¹ Therefore, it is never homogenous. Until the twentieth century, Czech society took an ambivalent approach to imagining the countryside. Proponents of the civilising mission depicted rural inhabitants as backwards, in terms of both thinking and quality of life.²² Villagers (in the twentieth century) were imagined as gravitating towards an exaggerated conservatism and ostentatious religiosity. They were also thought to live unhealthy lives, in terms of the food they ate, the places they lived, and the personal hygiene they neglected. And of course, a rural life was also full of hard work. Rural backwardness was the result of the inaccessibility of services and infrastructure available in cities (plumbing, gas, electricity, and sewerage systems).

Romantic-nationalist images of unspoiled rural folk and their culture also persisted into the twentieth century. Although this idea lost political significance among the Czechs after Czechoslovakia was established as an independent state, it would gain new life during World War II and the German occupation.²³

From the late nineteenth century onwards, representations of the pure and unspoiled countryside, especially compared to the image of the city as a place of depravity, took on greater importance. Baroque writers had already praised the countryside, which they saw as the ideal environment for a moral, pious, and diligent life (Adam Michna z Otradovic, Jan Amos Komenský).²⁴ They were certainly inspired by ideas about the rural idyll going back to Classical times. This discourse was supported by trends in medical care and healthy living.

The world wars re-ignited the antagonisms between the countryside and the city. Food shortages hit urban populations much harder than their rural counterparts, many of whom could produce their own food. Moreover, during World War II, the right-wing-leaning countryside

adapted better to the new order. Social tensions culminated in many calls for the countryside to prove which side it had been on during the war,²⁵ but they never found political backing. After the war, there was a widespread belief in the necessity of establishing national unity, and the prohibition of the right-wing Agrarian Party, as the main organisation representing rural interests, was supposed to contribute to achieving this goal. But these changes did not erase the Romantic-nationalist or civilising representations from society.

The agricultural collectivisation that occurred in the 1950s left a major mark on the collective memory. The violent transformation of the countryside and the persecution of rural inhabitants were etched into the stories of rural families, their houses and land, and upended relationships in villages.²⁶ This part of the collective memory had an impact on the tactics used by rural inhabitants to deal with the representations and strategies of the party-state and other power structures throughout the second half of the twentieth century.

The party-state and representations of the rural

Czechoslovakia began to undergo a sociopolitical reordering after 1945, which picked up in intensity after the Communist coup in 1948. During the initial charismatic era of Communist rule, dominated by the cult of personality, the party-state enjoyed the spontaneous support of a large part of the population. As economic problems mounted, however, people began to distance themselves from it. Liberalisation, which was sparked by the 1962 Congress of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia (ÚV KSČ), and attempts at reform in the late 1960s were, following the invasion and occupation of Czechoslovakia by Warsaw Pact troops, replaced with purges within both the party and society. These ushered in a period referred to as normalisation, during which the regime consolidated its power, in part by ensuring that the consumer demands of the population were being met and that citizens had more time for private activities, for example, by shortening the working week or overlooking low productivity at work.²⁷

Life under the regime was not the same everywhere. It was affected by local conditions and the individuals who held power within the party, cities, villages, or enterprises. There was also no single image of the countryside; instead, representatives of the party-state often had differing ideas of rurality. We do, however, encounter an official version, based on Marxist ideas, which established the party's main policy line towards the countryside (i.e., its strategies).

Efforts to create a united society, free of internal conflict, and a bond between the workers and the peasants were a fundamental part of Marxist doctrine. The workers were given the leading role and were considered more politically mature due to the greater division of labour in industry.²⁸ This was a key point in ideological considerations that led to descriptions of agricultural workers as backwards and living in socioeconomic conditions that were considered outmoded. Collectivisation and the emergence of a new class, that of cooperative peasants, were thus perceived as comprising a transitional stage in society's journey towards Communism.²⁹

The first performative demonstration of the unity between the city and the countryside came immediately after the war, when large numbers of industrial workers helped with the harvest in 1945. National harvest festivals, at which government officials were present, were held in thirteen Czech cities and were attended by both urban and rural inhabitants.³⁰ Workers continued to help harvest crops in the following years, although the quality of their work often did not meet the expectations of farmers. During efforts to bring socialism to the countryside, urban industrial enterprises were supposed to bestow paternalistic patronage on farms. Enterprises signed agreements with agricultural cooperatives in which they promised to help them with political affairs such as persuading farmers to join the cooperative or explaining the relationship to cooperative ownership, but also with harvest work and improving technology.³¹ Likewise prominent artists bestowed their patronage on rural settlements to help develop culture. The first such programme to improve rural culture was initiated by writers,³² and later other types of artists would follow suite. Rural inhabitants also took organised sightseeing trips to Prague to better

understand the city.³³ Finally yet importantly, May Day celebrations, the most important of the regime's performance, played a critical role in creating unity between the countryside and the city. Ceremonies were held in urban centres, where rural inhabitants flocked, mingling with city dwellers in parades and demonstrations. This unity was declared on banners and in speeches.³⁴

At the material level, the party-state is built on the established agrarian representations of the rural. During harvest season, the entire nation turned its eyes to the countryside, which for a short time was the focal point of society. The media, both print and broadcast, was full of reports about the harvest that referred to it as a 'struggle for grain'. Such reports were usually put in the context of the necessity of achieving self-sufficiency in foodstuffs.

Another image of the countryside related to its material aspects portrayed it as a backward place. From the moment the war ended, living standards became a hot topic in the political discourse. The Communists, however, took an ambivalent approach to living standards.³⁵ They were concerned that highlighting this issue would be interpreted as an endorsement of the petite bourgeoisie lifestyle and thus refused to reduce the matter of living standards to a mere question of consumption.³⁶ Rather, they saw it as a means for creating the new socialist man and perfecting the socialist way of life.³⁷

Policy targeting improving the living standards of the entire population was a response to the unrest resulting from the currency reform of 1953, which saw people lose their savings overnight.³⁸ Later, the party-state focused on evening out the differences between urban and rural inhabitants. Both goals were to be met by increasing agricultural production. Thus, in 1962 at the Twelfth Congress of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, plans were laid to bring agriculture up to the level of industry by 1970.³⁹ The same goal was reiterated at the next congress four years later.⁴⁰

This new emphasis on living standards was meant to mollify the populace after the social turmoil and political crisis of the late 1960s and early 1970s. In 1970, the party declared 'certain successes' in efforts to bring the living standards of agricultural workers up to those of industrial workers.⁴¹ The census taken in that year, which also covered data about home furnishings and fixtures and household consumption, provided evidence of this.⁴²

At the end of the 1970s, it was officially declared that the quality of life in rural areas was on par with that in cities. A rhetorical shift occurred at the Sixteenth Congress of the Central Committee in 1981, when the general secretary of the party directly boasted about eliminating rural underdevelopment.⁴³

The critical strategies for increasing agricultural output before 1960 were collectivisation and mechanisation. Collectivisation went hand in hand with class warfare waged against large landowners. From the 1970s onwards, specialisation and large-scale production became key, as the village-based agricultural cooperatives (JZDs) originally formed during collectivisation were merged to create large agriculture enterprises.⁴⁴ According to ideologues, specialised agricultural workers were supposed to achieve the same level as industrial workers through their class consciousness as 'cooperative peasants', which was essential for the development of socialist society. Thus, the Marxist outlook led from increasing agriculture's economic performance to the general improvement of economic, social, and cultural conditions in the countryside.

Expert structures

Sociologists

Even under the Communist regime, sociology was a relatively diverse discipline with each of its many layers having a different relationship to the party-state.⁴⁵ However, the products of only two currents of rural sociology were readily visible in public fora: Marxist publications and empirical studies that avoided ideological issues altogether. Despite the dramatic transformations rural areas were undergoing, sociologists were mainly interested in matters related to agriculture and the

emerging 'cooperative peasant' class,⁴⁶ as the transformation of agriculture beginning in 1948 did indeed introduce the most dynamic changes in the countryside.⁴⁷ However, in the 1960s demographics shifted, and agricultural workers no longer formed the majority in rural areas. In small villages with less than 200 inhabitants, most people still did work in agriculture. However, in villages with populations from 1,000 to 2,000, 80 per cent of inhabitants worked outside of agriculture, many of whom commuted to towns and cities for their jobs.⁴⁸

Sociologists described agriculture as being underdeveloped as a result of the insufficient division of labour (i.e., little specialisation among workers), insufficient specialisation of agricultural enterprises, and low levels of mechanisation and automatisisation in agricultural production.⁴⁹ Sociologists also understood that urbanisation and industrialisation were inevitable processes, ones that had unfavourable effects on the demographic composition of agricultural workers. This typical rural section of the population comprised largely older, unqualified workers; very few young people; and generally poorly paid employees.

Sociologists asserted that class relations were less developed in villages compared to the cities.⁵⁰ By the 1960s and 1970s, cooperative members included both peasant farmers who had originally owned parcels of land farmed by the cooperatives and the descendants of previous landowners. According to sociologists, the second group of cooperative members had no connection to the land they worked and thus had a certain detachment from it as a means of production. The number of such agricultural workers grew slowly. The goal was to achieve similar relations to the means of production among agricultural workers as among industrial workers (who generally had less personal relationships with the means of production).⁵¹ Rural underdevelopment, when compared to urban conditions, also stemmed from the different nature of working in agriculture and industry. Sociologists also could not deny the stark differences between living conditions in the countryside and in the city.⁵²

Sociologists addressed rural economic disadvantages in Marxist terms. They perceived that the neglect of basic employee care in agriculture (e.g., lack of occupational hygiene, poor working environments, the large amount of difficult manual labour, etc.) resulted in a lower cultural level among agriculture workers. Although differences still persisted, in some ways rural culture was indeed improved.⁵³ For example, consumption levels increased, as demonstrated by comparative surveys of home furnishings and fixtures in rural agricultural and working-class households and in urban households. In contrast, sociologists saw the persisting underdevelopment of rural areas in the differing cultural interests of rural inhabitants and in the different needs of agricultural workers. Sociologists studied these interests through examining the leisure-time activities of rural inhabitants, both agricultural and industrial workers. They found that passive forms of leisure predominated, such as watching television.⁵⁴

From the 1980s onwards, we also encounter more frequent sociological studies about rural inhabitants' relationship to the environment. In this period, rural inhabitants were anachronistically still clinging to an admiration for modernisation, and the value of the rural environment was only recognised by those who inhabited it only once this idea spread from the city. Sociologists also found that villagers who moved to cities had a specific need for green spaces and related activities (e.g., gardening) that urban areas lacked.⁵⁵

Sociological representations of the village often veered sharply away from rational and technological solutions to problems facing the countryside (i.e., increasing pay in agriculture) towards solutions based on ideology or causal assumptions that were detached from the reality of rural life and would never appeal to villagers (e.g., the relationship to the means of production and the culture of work determining the living standards of individual workers). Pro-regime sociology used the language of ideology to describe rural underdevelopment and in doing so had to anachronistically highlight one aspect of rurality (agriculture and agricultural workers). The rural population was certainly not the target audience of sociological studies, but because the party-state incorporated sociological findings into its mechanisms of technocratic rule, they did have an effect on rural inhabitants. Interestingly, sociologists continued to focus on the idea of bringing rural

areas up to the same level as cities well into the 1980s, a theme that had fallen out of the political discourse when it had earlier been declared that rural underdevelopment had been eliminated.

Agricultural economics

The party-state, heavily emphasising the economic exploitation of the country and its inhabitants during the transformative 1950s and subsequent years of technocratic rule, associated the countryside with agriculture and its outputs.⁵⁶ The theoretical direction agricultural production was supposed to take was determined by agricultural economics. This discipline's institutional roots reach back to the pre-World War I era. In the interwar period, several agricultural economics institutions were active in Czechoslovakia. After 1945, there was a high demand for research on the economics of agricultural cooperatives. Changes after 1948 shifted research towards the planned economy and the economic efficiency of all branches of agriculture.⁵⁷ In the 1950s, Czechoslovak economists found inspiration in the work of their Soviet counterparts and adapted Soviet findings for applications in Czechoslovakia. Once agriculture had already been collectivised, the discipline contributed to studying various economic issues related to this sector. From the mid-1950s onwards, agricultural economists tackled the complex issue of how to transform individual cooperatives into large-scale production enterprises. Beginning in the mid-1960s, they emphasised intensification and agriculture's standing within the economy as a whole.⁵⁸ Thus, they attempted to contribute from an economic position to the goals that Marxist sociologists were speaking about. Economists began to base agricultural production on technological advancements and sought to fully industrialise farming. They concentrated on discovering the economic laws governing agricultural production and worked on issues related to planning in agriculture, optimising the use of different production conditions, and the geographical distribution of farming enterprises. They also studied agricultural workers, particularly their incomes and living standards.⁵⁹

By adopting a Marxist perspective, official agricultural economics promoted collectivisation, large-scale production, and intensification as key strategies in agriculture's transformation towards socialism. Under technocratic rule after mid-1950s, agricultural economics continued to play a prominent role. As Professor Jaroslav Kabrhel, the leading agricultural economist of the day, summed it up 'socialism and science are indelible'.⁶⁰

Architects and planners

The discipline of architecture was a diverse one encompassing architects working independently and research institutions dealing with designing entire rural settlements. Architects themselves also had varying links to the party-state ranging from avoidance to cooperation.

Even though architects, like sociologists, mainly associated rural areas with agriculture, they looked at them from other perspectives as well. In the late 1960s, these professionals noted that rural areas were home to more people than cities, and indeed more than 50 per cent of the population resided in villages. Over time though, this changed, and architects began to increasingly view the countryside as a recreational area. They regularly emphasised the environmental aspect of the countryside and also viewed it as both a source of raw materials and a space for constructing all types of buildings.⁶¹

Architects also described the countryside as being backwards. But for them, the reason was the underdeveloped nature of the building stock. A survey of a selection of villages in Moravia in 1950 showed 'that on average 30–35 per cent of buildings were ruined, uninhabitable, or had such fundamental flaws that the only way to remove them was by erecting new replacement buildings'.⁶² Similar criticism had earlier been voiced in the interwar period and emphasised how unhealthy and unhygienic living in such houses was. The same survey led to the finding that 'up to 35 per cent of the rural population is supplied with unhealthy water [...] fully functioning

sewerage systems are lacking in most villages'. These shortcomings were considered the legacy of capitalism, which, according to architect Aleš Viklický, only exploited the countryside.⁶⁵ They criticised the use of the kitchen for different activities undertaken by the whole family (as well as children spending time with adult smokers, sick and healthy people sleeping in the same room, and people sleeping with smaller animals in the same room) and the use of other rooms for other purposes than they were intended. Architects saw a basic strategy for improving housing in having bathrooms and closets by the entranceway so that dirt from adjacent agricultural buildings would not be brought into the main living space. They also sought to introduce certain aesthetic elements into interior design.⁶⁴

The new style of rural housing was performatively declared through the rebuilding of the village of Lidice, which had been burned to the ground by the Nazis. Here, four types of houses with a similar layout were built; they all featured a kitchen, three rooms, a bathroom, a pantry, and a guestroom on the upper floor. These houses were centrally heated and featured special furniture⁶⁵ reflecting the specific nature of rural life ('functional, robust furniture').⁶⁶

In the 1950s and 1960s, problems with the rural housing stock were addressed by building apartment buildings,⁶⁷ in keeping with the preference for collective housing.⁶⁸ Constructing such housing was cheaper, took up less space, and brought urban housing culture into the countryside. The typical four-flat building, with two flats on each floor, began to sprout up all over the country.⁶⁹

The model village of Rovná (in North Bohemia's Sokolov district), where ground was broken in 1966, represented architects' more progressive visions of rural collective housing. The village was centred around a concrete square, bordered by public and commercial buildings, surrounded by four high-rise buildings each containing forty-two flats.⁷⁰

Architects also saw poor access to services as another source of rural underdevelopment, as they had previously done in the interwar period.⁷¹ The basic strategy for eliminating this problem was the establishment of a 'centralised settlement system'. This idea was born in the early 1950s among urban planning and architecture researchers, who rejected the Soviet model of the *agrorod*, or rural town, as unsuitable for the Czech environment due to its dense settlement structure, rugged terrain, and urbanisation, and thus proposed this system as an alternative.⁷² Planning was based on the idea that it was economically unfeasible for every village to offer all services. Thus, different categories of settlements were established, based on whether new construction was planned in them or whether there were plans to provide all basic services in them. Central settlements in this system were meant to provide services to people living in nearby villages. Geographers tried to join in the debate, but their work fell between the cracks.⁷³ A key role was played by a Brno-based regional planning research group, whose members in the liberal late 1960s subscribed to the ideas of German geographer Walter Christaller and his central place theory developed in the 1930s.⁷⁴ Because Christaller was a member of the Nazi Party, he had previously been taboo in Czechoslovakia. Research conducted in the 1950s and 1960s led to the gradual implementation of the system based on government resolutions issued in 1962, 1967, and 1971.⁷⁵

Unlike sociologists, architects applied strategies based on a rural image that reflected the real conditions in rural areas and what was possible in them. They ranged from designs for interiors and buildings for both rural inhabitants and urban cottage owners to planning entire villages and even the entire settlement structure of the Czech countryside. These architects based their plans on an image of the spatial, historical, economic, aesthetic, and settlement characteristics of the countryside that set it apart from the urban environment, as well as on the needs of urban inhabitants, including those who did not live permanently in villages (i.e., urban cottage owners).

Ethnologists

Soon after the Communist coup, ethnology was taken over by figures with pro-regime ideas, especially in Prague, at Charles University and the Academy of Sciences. The new political context

brought with it new research focuses: in the 1950s this meant worker culture, the ‘kolkhoz’ village (based on the Soviet research model), and eventually, the ‘socialisation of the village’.

In studying the culture of the socialist village, the main task was to describe rural progress in a socialist country, especially progress in material culture (agriculture and housing). Many ethnographic exhibitions in museums presented these issues. Research also concentrated on the identity of rural inhabitants and their cultural life (social life and rituals), which were affected by the reorganisation of agricultural production.⁷⁶

Besides conducting research, ethnologists were also involved in varying degrees in the regime’s use of folk traditions as a favourite type of cultural production and in the establishment of entirely new festivities (e.g., harvest festivals⁷⁷ and opening of the spring ceremonies⁷⁸). The party-state referred to some folk traditions as ‘progressive’ and being part of the socialist way of life. These ‘progressive traditions’ therefore lay at a point where ideas about national and socialist ways of life intersected.⁷⁹ But ethnology was still dominated by the study of remnants of traditional folk culture in rural areas, which avoided the direct influence of the ruling ideology. It was tolerated, however, because the nationally oriented Communist regime preserved traditional folk culture in the national representations.

In terms of material culture, this meant seeking out vestiges of traditional folk culture drawing attention to the anachronisms of contemporary village life and its persistent backwardness, which was now viewed in a positive light. In contrast, remnants of the old social order, religious life, and magic were considered negative holdovers. Ethnologists studied the various manifestations of the culture of contemporary rural communities (folk traditions, festivals, dress) through the prism of authenticity and observed that a major change had occurred. They emphasised the new context of folk culture, which they noted had very little in common with the world of the traditional village. Thus, ethnologists created a dual representation of the countryside: as a place of authentic traditional folk culture that had been sporadically preserved and the image of a modern, socialist village, which liberated people from hard labour but also resulted in cultural levelling and thus inauthenticity.

Nature conservationists

The natural environment was always a part of representations of the rural, including those produced under the Communist regime, especially in art. In the 1950s, radical efforts to control nature featured side by side a conservationist approach to the environment,⁸⁰ which had begun developing in the nineteenth century. The first legislation regulating nature conservation came into effect in 1956, and a state nature conservation organisation, the State Institute for Historical Preservation and Nature Conservation, was established in 1958. In addition to this organisation, Regional and District National Committees also had departments focused on environmental protection.⁸¹ In 1957, *Rudé právo*, the party-state’s main newspaper, published the first article about the government’s reflections on the negative consequences of industry on the air, water, forests, and soil in North Bohemia’s Ore Mountains (Krušné hory) and steps taken to protect the environment there.⁸² Simultaneously, nature as a value in and of itself began to receive greater appreciation among the general population. Whereas in the 1950s images of meadows and ponds in publications about the countryside were accompanied by texts calling for their economic exploitation, in the 1960s we also encounter more lyrical descriptions praising the beauty of the landscape.⁸³

Throughout the regime’s duration, professional nature conservation was dominated by the protection of carefully demarcated segments of nature (specific areas, species, and formations) as opposed to focusing on environmental protection as such. Instead, the state’s economic interests took precedence, which resulted in vague language being used in conservation laws (which were ineffective as a result).⁸⁴ Environmental protection began to be slowly put into practice in the 1970s, when the natural environment was understood as a part of the human environment, and a better environment, a sign of better quality of life. Thus, central policies of the party-state began to

be applied at the local level, in the form of regulating the appearances of public space and gardens, organising household waste management, and so forth.⁸⁵

Conservationists felt that the countryside should serve two functions. Besides recognising its economic importance, they, alongside architects, called attention to the countryside's significance as an environment in which its inhabitants lived and as a recreational area for the whole country's population. It was in the context of this conception of the countryside that they called for the protection of natural resources: the land, water, and air.⁸⁶ Thus, the conservationist representation of the rural wed appreciation of the countryside's natural beauty with concerns about the threats it faced.⁸⁷

Strategies affecting the natural environment in the countryside and people's relationship to it came from both expert groups and public administration structures. Given the diversity of actors in nature conservation, these strategies ranged from legislation and large campaigns (in the form of propaganda, competitions, exhibitions, and television programmes, and the organisation of local tourism efforts.⁸⁸

Art and popular culture

The main lines of the socialist cultural revolution were outlined at the Ninth Congress of the Communist Party of Czechoslovakia in 1949, and the cultural life of the country's inhabitants became one of the regime's priorities. This 'revolution' encompassed many activities, including amateur theatre, film screenings, and propaganda lectures. The party-state gained control over existing cultural infrastructure (film studios, radio stations, publishing houses, newspaper, and magazine publishers) and sought to make it even more robust by establishing local radio stations, developing networks of local libraries and cinemas, and, starting in 1953, launching the first television station.

Both popular culture and the fine arts were subjected to censorship and self-censorship, and the party-state determined what would be produced. We can consider art and popular culture together because individual works became medium and genre fluid, and therefore, classifying them as being examples of popular or fine art makes little sense for us: for example, literary works were adapted for radio, television, and film; magazines printed film posters and fine art; films were shown both in cinemas and on television. Here I will focus on three broad areas of popular culture that had the largest impact on society: literature, film, and television.

The Communist regime used older literary works (and works of art) to construct a cultural timeline of the Czech nation that centred around two main themes: social conflict and the national movement.⁸⁹ Such works often reflected historical rural representations, such as idyllic paintings of the countryside by artists like Josef Mánes and Josef Lada and 'rustic novels' (*Bauernromane*). These works told the stories of moral, down-to-earth peasants who were often presented as the polar opposite of arrogant, hedonistic urban dwellers who lacked national sentiment. Even though this genre combining the idyllic and national representations flourished in the second half of the nineteenth century,⁹⁰ many works written in this period were reissued in the 1950s and later, and throughout the Communist era, these books were required reading in school.

The regime also put great effort into ensuring contemporary works were being made. Production novels and films worked not only with representations of the new social order and the new socialist man but also of the new socialist village.⁹¹ The 'idyllic perspective' from which the countryside was viewed in the past was to be replaced by the perspective of 'revolutionary builders of socialism'. The goal of such works was clear: to actively contribute to the revolutionary transformation of the countryside and to contribute to its socialisation.⁹² The more these works abounded in propaganda, the less attractive they were to readers and viewers alike. They were characterised by formulaic characters, stasis, and a certain detachment from reality.⁹³

After the initial phase of ‘building socialism’ in the 1950s, the regime changed tact, demanding that works of arts present an objective image of the contemporary countryside. This remained the case throughout the existence of the regime, even as how artists could express themselves changed. The 1960s brought a certain element of liberation to Czech culture. In cinematography, this period gave birth to the Czechoslovak New Wave, whose films often directed criticism at the regime and society. The relative freedom of the 1960s was followed by a return to stricter Communist orthodoxy in ‘normalisation’. Gradual liberalisation then occurred in the 1980s. In this, the launching of television broadcasting was a watershed moment in culture that brought two important changes: television was a truly mass medium that resulted in cultural levelling. Thanks to the widespread availability of television sets and the limited number of programmes broadcast, people throughout the country watched the same things. Serials were particularly popular. A survey conducted in the late 1960s found that they were a topic of discussion for more than 90 per cent of respondents.⁹⁴

We can identify several rural images that reoccur across genres throughout the Communist era. Some of them catered to the party-state’s demands, whereas others drew on past ideas and reproduced older views about rural backwardness and the specific nature of rural life.

1. The countryside was portrayed as a closed, somewhat isolated community with strong internal social ties. For example, one of the characters in a 1952 book set in the countryside asks, ‘A stranger? What could a strange person bring these days besides trouble! And where would such a stranger come from?’⁹⁵ People in the village ‘lived like one family’ (in the serial *Tři chlapy v chalupě*, 1963). The countryside was a distinct space, defined against the outside, from where influences and innovations came with which the rural community had to come to terms, whether these were the impersonal demands of collectivisation, agricultural mechanisation (in the serial *Nejmladší z rodu Hamrů*, 1975), or the specific figures who brought such things to rural communities, opening them up to the outside world (in the film *Velká samota*, 1959).

2. The countryside was still agricultural. The village was portrayed through the lens of agriculture (e.g., in the film *Vesničko má středisková*, 1985), and changes occurring in the countryside were the result of processes happening in agriculture: collectivisation and the final stages of the class war in the country, fought against large landowners (e.g., in the film *Slepice a kostelník*, 1950). In the late 1950s, films criticising collectivisation began to appear (*Velká samota*, 1959), followed by even more in the 1960s (e.g., *Všichni dobří rodáci*, 1968). Filmmakers returned to this theme during normalisation, when enough time had passed so that collectivisation could be described as ‘the good old days’. Although conflicts were mentioned, they were never depicted and thus did not disrupt the idea of rural unity (in the film *Náš dědek Josef*, 1976).

3. The countryside had its own distinct culture. This culture was often depicted through gardening and the houses people lived in, and in southeast Moravia, through wine-growing (in the film *Bouřlivé víno*, 1976). A crucial role was played by traditional folk culture (especially folk song and dance, dialects, and clothing), which was portrayed along the lines of an older representation – as a symbol of a vanishing world, which was, however, still alive in the anachronistic countryside (in the film *Frona*, 1954). In the novel *Velká samota*, the local teacher likes ‘the ribbons in the manes and tails of horses, the barouches, and here and there the traditional folk costume among the desolate black of would-be urban clothing, [and] takes joy from every kosárek [a traditionally decorated hat worn by men] he sees, from every embroidered cap. He almost foolishly clings to the local folklore, he feels as if he is its guardian and reviver, eager to find the slightest hint of respect for traditions and enforce it where there isn’t any’.⁹⁶

Folk song and dance, however, were presented in a new socialist context, where questions about their possible functions in a socialist society (in the film *Zítřka se bude tančit všude*, 1952) and about authenticity (in the film *Opera ve vinici*, 1981) were posed.

The close social ties within rural communities meant that their members practised social control on each other. ‘In the city, you can keep infidelity a secret, Václav, but here [in our village] you can’t’, says the JZD chairman to a livestock specialist in the film *Vesničko má středisková* (1985). The

positively understood natural traditionalism of rural inhabitants was combined with the perceived honour and obstinance of rural dwellers to create the positive trope of the 'hard-headed peasant'. Rationalism and the ability to properly understand problems and to know how to deal with them appears in the literary trope of 'common sense', which was attributed to rural inhabitants who were uncorrupted by education and progressivism.⁹⁷ Rural inhabitants were also still depicted as being big-headed (e.g., in the film *Půl domu bez ženicha*, 1980), a stereotype that had been around since the nineteenth century.

4. The countryside was anachronistic. Early Communist works portray villages as the places of 'yesterday', where superstitious villagers controlled by the greedy, reactionary Church lived,⁹⁸ that needed to be changed. The countryside was also considered conservative, patriarchal, gender unequal, and resistant to new ideas.⁹⁹ As the 1950s came to a close, the relentless urge to eliminate what was considered to be the countryside's anachronistic nature dissipated, but its old-fashionedness would continue to be regularly mentioned. For example, in a 1961 novel, we read the following line: 'The village lived its ordinary life. Nothing here changed, nothing new happened. Everything takes place slowly and as usual following the old ways'.¹⁰⁰ Sometimes works merely depicted the material aspects of village life; other times they contained value judgements about the conservatism or backwardness of rural inhabitants (e.g., as depicted through traditional interiors, clothing, encounters between tractors and horse-drawn vehicles, etc.). On the other hand, large funerals, which surprised city dwellers, represented a type of anachronism that was viewed positively (as depicted, e.g., in the film *Smuteční slavnost*, 1969). But still, the anachronistic way villagers thought and acted led to persistent misunderstanding between the inhabitants of the city and the countryside (e.g., in *Hogo fogo Homolka*, 1970).

As the materiality of rural life began to catch up with that of the city, filmmakers shifted focus. During the normalisation era, a popular motif was what happened when urban dwellers were confronted with life in the countryside, and vice versa (e.g., in the serial *Chalupáři*, 1975). In the film *Na samotě u lesa* (1976), urbanites who find their dream cottage in a village experience culture shock when they discover just how dirty life there is and how peculiar the cottage's rural owner is. Ignorance of the latest fashion trends led to villagers being stereotyped as backwards. In *Vesničko má středisková* (1985) the local doctor says to his neighbour: 'Did you ever notice how many of our girls don't wear bras? . . . That's some fashion, isn't it? I'm glad it finally arrived here in the countryside'.

In the 1974 film *Tři chlapy na cestách*, we witness a conversation between a man from the city and a woman from a village overflowing with stereotypes and ethnocentrism. He says to her, 'I had no idea that here in the village you know how to do such dances', to which she responds, 'Hmm. Did you think we were Bushmen and that everything we have we tore off the trees, eh?'

In contrast, the way city inhabitants behave is a source of amazement in the countryside. We find examples of villagers gawking at urban cottagers sleeping in. The clothing and fitness habits of urban cottage owners also highlighted the differences between the two population groups (*Na samotě u lesa*, 1976; *Vesničko má středisková*, 1985).

Such portrayals were still common in the 1980s, even though the gap between the urban and rural populations was no longer so large (e.g., the serial *Doktor z vejminku*, 1982).

5. The countryside symbolised nostalgia, which was evoked by the vanishing of traditional folk culture (in the film *Opera ve vinici*, 1981). We also even find nostalgia in production novels. Although in Romantic ideas, the village represented the rural idyll, which was close to people's hearts, in the context of building socialism the village had to be destroyed and rebuilt to ensure 'a brighter tomorrow'.¹⁰¹ Later rural nostalgia would be rehabilitated. For example, as a 1961 put it: 'Excuse me, but I am clearly moved, as we are almost always moved, when we all of a sudden see from some hilltop an intimately known huddle of rural buildings, cottages, snuggling together like chickens to create an image so familiar to us . . . Yes, Březůvka, not just some ordinary [village], so vulgarised by those who clearly hold no respect for our rural beauty and idyll'.¹⁰² Nostalgia led to people leaving the city for the countryside due to environmental concerns, to tend to a cottage (e.g., in the serial *Chalupáři*, 1975), or to solve a personal crisis (in the film *Co je vám doktore*, 1984).

6. The countryside was undergoing depopulation. The city offered higher wages and the opportunity to do less demanding work. At first, moving out of rural areas was portrayed in a negative light. For example, in the 1959 film *Velká samota* a government official returns to his native village, where upon seeing abandoned fields and hearing that some locals have left for the city poses the question: ‘What, isn’t there anything to do here?’ Later, this same motif was presented as a way to deal with personal problems (e.g., in the serial *Nejmłodši z rodu Hamrů*, 1975) or to achieve personal growth (film *Jáchyme, hod’ ho do stroje*, 1974).

In the 1950s, pop culture, in the genre of the production novel and film describing collectivisation together with the building of a socialist society, was supposed to be a strategy for transforming the countryside. Later, pop culture would come to be dominated by an image of the village with roots in the past. The village was once again portrayed as a distinct space, socially closed off, full of anachronisms, and backwards, which was manifested in material culture but also in the behaviour of rural inhabitants.

Villagers and negotiating the representations of the village

Thus far, the paper has examined the negotiation of the image of the countryside in socialist Czechia from the perspective of rural representations produced by different power structures and the strategies they developed, which, however, did not always influence how actors from these structures behaved. For example, some members of the Communist Party continued to look down on the countryside.¹⁰³ Some Communists were frustrated by rural inhabitants’ resistance to change,¹⁰⁴ for which they sometimes enacted revenge by maintaining differences in the quality of life in the city and the countryside (e.g., through supplying goods of varying quality).¹⁰⁵

One unavoidable factor that determined how many people related to the party-state throughout the entire second half of the twentieth century was the effort to bring socialism to the countryside, especially collectivisation and class warfare in the countryside. Direct resistance to these strategies was complemented by the use of various tactics, at first primarily intentionally lowering performance in agricultural cooperatives. As one village chronicle keeper noted in 1959: ‘People went to work when they felt like it [. . .] They did not follow the work schedule’.¹⁰⁶ When cooperatives fell apart and peasants reacquired their old fields, their output increased. An entry from the Blatnice chronicle states: ‘Once they got all their land back [after the temporary disbandment of an agricultural cooperative in 1954] the very next day they went out to their fields to plough, sow, till, and do other work that they didn’t want to do before’.¹⁰⁷ Later, a key tactic was preferring to work on their own garden plots.¹⁰⁸

If we turn our attention to the rural representations of villagers, they were first and foremost based on their locally rooted identity. For rural inhabitants, the location itself had meaning – on the planes of ideas and actions. One-third of rural inhabitants favoured living in the countryside over the city due to their emotional attachment to their village as their birthplace, their strong social ties in their village, and the specific rural way of life (this is among the one-third who preferred village life).¹⁰⁹ In many places, local identity was expressed through manifestations of traditional folk, both directed to the local community and to society as a whole. For example, in 1976 the chronicle keeper in Dolní Bojanovice wrote, ‘about 40 per cent of the young people wear festive traditional costumes during large celebrations [. . .] Our [local] musicians often represent Dolní Bojanovice in folk dress. They have appeared several times on television’.¹¹⁰ Their identity was also dependent on the context in which rural inhabitants were viewing the countryside. Here, the relationship with the city was critical.¹¹¹ In the 1950s, villagers felt that economic inequality in the form of lower income is what set them apart from urban dwellers. They agreed with sociologists about the negative impact of agriculture’s irregular working hours and its low levels of mechanisation, which led to agricultural work being poorly respected.¹¹² Low wages and the recognition that agriculture was underdeveloped gave rise to feelings of frustration. A survey

conducted in 1969 found that only 2 per cent of agricultural workers under the age of 35 considered their working conditions to be good. One-third of respondents stated that ‘certain pressure’ was applied on them to work in agriculture, and 21 per cent suffered from an inferiority complex stemming from their work.¹¹³ They also agreed with architects about the lack of modern housing, services, and cultural activities in the countryside.¹¹⁴

Their primary concern was achieving a standard of living equal to that of urban areas. Throughout the 1950s and 1960s and even into the 1970s, rural inhabitants adopted urban fashions, changed their eating habits, took up new leisure activities (e.g., travelling), and changed their general consumption patterns at an increasing rate. The rural housing stock was modernised, and residential units attempted to meet urban standards in terms of fixtures, furnishings, and comfort. Village roads were paved, sidewalks built, and street lighting installed. In the eyes of rural inhabitants these changes to public space brought rural living practically up to urban standards.¹¹⁵

In the 1970s, wages in agriculture improved, and sociologists noted greater satisfaction with living in the countryside. For example, comparative surveys conducted in 1971 and 1977 among all rural inhabitants (both agricultural and non-agricultural workers) found that the percentage of people generally preferring to live in cities declined from 43 to 13 per cent and that those preferring to live in cities for a specific reason increased only slightly from 24 to 29 per cent, while the percentage of respondents preferring to live in rural areas increased from 10 to 20 per cent. The percentage of people who considered a village as good a place to live as a city increased from 18 to 31 per cent. A significant factor in these changes was the perceived improvement in rural life.¹¹⁶

A later study found that villagers were attracted to the city by visions of modernly furnished flats, shorter commutes, better access to public services (due to proximity to administrative offices), better goods and services, and, in last place, diverse cultural, sporting, and social offerings.¹¹⁷ Similarly, visions of ‘a more comfortable life’ and richer ‘cultural life’, as well as the unavailability of new products or delayed access to them in villages, had a significant influence on the identity of rural inhabitants, when they compared themselves with city dwellers. Further, as environmental quality in Czechia plummeted, villagers began to appreciate more the rural areas they inhabited. In the late 1970s, living a peaceful life in a natural setting was the most valued positive aspect of living in the countryside.¹¹⁸

In addition to place, work also played, and still does play, an important role in identity building in Czechia’s rural areas. For example, the chronicler from the village of Věteřov ended a description of local employment with the motto ‘Work is life, work is joy’.¹¹⁹ In survey responses and in Czech newspapers, magazines, and pop culture from the era, we regularly encounter the idea that villagers, unlike pampered city folk, were hard-working, capable problem solvers. The self-built house, a practice permitted in 1953, epitomised this view of the hard-working villager.¹²⁰ Most people, however, were unable to hire an architect and therefore relied on the few available standardised house plans, which they then constructed themselves, modifying the design if necessary, procuring the materials (some of which were in short supply), and doing all the basic construction work themselves (they would hire local craftsmen to do tasks requiring specialised skills).¹²¹ Neighbours would often help each other build houses, but there was also a shady side to things involving clientelism, bribery, and black-market labour, which the regime generally tolerated, as it was unable to meet the demand for housing. Building one’s own house was a tactic villagers used to fulfil their dreams of modern living, as flats were often unavailable and were associated with particular jobs (especially agriculture). This tactic was exemplified on screen by the protagonist of the 1980 film *Půl domu bez ženicha*: ‘I have three daughters. No one knows the third daughter, but still she is beautiful and terribly dear to me, because she’s that villa there . . . We worked hard on her for three years, but I don’t regret it. Now, she’s there. You see, beautiful, perfectly furnished’.

Individual creativity, however, was often at odds with the ideas of architects,¹²² who criticised the layout of these houses, their tastelessness,¹²³ and the negative impact they had on their surroundings – for example, by using inappropriate paint colours and materials, being excessively

large, or generally lacking respect for the surrounding natural and built environment.¹²⁴ More than just architects criticised the ‘architectural levelling’ occurring as houses based on the same few designs were built across the country.¹²⁵ Regardless of architects’ opinions, in the 1970s and 1980s, building houses in villages became commonplace due to the increasing affluence of villagers. For the people who constructed and lived in these homes, they meant something else: the meeting of a certain standard and a status symbol contributing to forming their identity.

Although blocks of flats featuring running water, bathrooms, and flush toilets introduced modern urban living standards to the countryside, fulfilling the hopes of many villagers, these new housing units were also problematic as they were not conducive to practising self-sufficiency or the leisure-time activities that rural inhabitants were accustomed to: and it was such outdoor work, in the garden and so forth, that helped define their identity. In response, the people living in these flats modified them. They engaged in what we might call ‘guerilla gardening’ today, building rockeries, vegetable beds, sheds, rabbit hutches, and chicken coops in the public space around these new buildings.¹²⁶ There were other disadvantages to them. Due to their layouts, it was impossible to keep living quarters clean of the dirt that came from tending to animals, working in the fields, or simply walking through a village with no sidewalks. In response, for example, officials from the JZD in Vrchy-Věcov (Žďár nad Sázavou district) invested in modifying flat designs. These buildings had only two flats – each with a bedroom on the upper floor, which was separated from the ground floor and any dirt that may enter the home.¹²⁷ Another tactic used by the residents of these flats was to leave them once they found out they did not like living there. The first people moved into the blocks of flats constructed in the model village of Rovná (Sokolov district) in 1967. By 1970, one-half of the 500 people who had initially moved in left, replaced by new residents.¹²⁸

The value attributed to work was also embodied in the practice of self-sufficiency: villagers grew fruit and vegetables in their gardens¹²⁹ and tended to their own livestock, which were sources of food and extra income.¹³⁰ Food self-sufficiency was also a basic economic tactic that mitigated the impact of income inequality between rural and urban areas. But it was more than just an economic question. Homemade products (e.g., wine, jams, sausages, etc.) enjoyed great popularity. Due to the low-quality food items sold in shops, in public opinion, these products increased the status of producers or consumers.

Rural inhabitants applied certain tactics to fight against inequality and to respond to representations and strategies that they rejected or creatively modified. Villagers asserted their local identities at events organised by the party-state to demonstrate the unity between the working class and the peasantry, especially May Day parades held in city centres, where participants from the countryside represented their individual villages. It is no coincidence that during the political liberalisation of the 1960s several villages managed to disrupt performative displays of unity on May Day in city centres when they were granted the right to hold their own celebrations.¹³¹

There was also resistance to the system of central villages as a means for closing the gap between the city and the countryside, especially in villages that were doomed to gradual decline. Local officials, taking advantage of connections they had, tried to get their villages reclassified, which led, at the very least, to delays in fully establishing this system. They also prevented certain bureaucratic services from being eliminated in non-central villages (e.g., vital records offices).¹³² Villagers were especially displeased with prohibitions on constructing new buildings, which went against their wishes to build houses in their birth village, mainly for personal and economic reasons, instead of in a nearby central village where services were available.

Rural inhabitants were also at odds with ethnologists, as these two groups had different views on the village and its culture. This could be seen in heritage protection efforts, which the owners of rural buildings were generally not interested in and often went directly against ethnologists’ recommendations.¹³³ It was also visible in the folk song and dance movement. Ethnologists, in

their search for authenticity, respected innovations carried out in a ‘folk spirit’, but condemned all other forms. They also levelled criticism at folk ensemble performances presenting political topics. Ethnologists also commented upon the technical quality of performances. It should then come as no surprise that rural inhabitants did not agree with the criticism levelled against ‘their ensembles’. For example, in 1979 the chronicler from Dolní Bojanovice noted that the village inhabitants enjoyed a series of song and dance performances, stating that ‘it must be considered that tradition too undergoes development, just like everything else (e.g., today we don’t reap with a sickle but we harvest with a combine)’.¹³⁴

Villagers also objected to how they were portrayed in pop culture, for example, in the serial *Hostinec U kořátek*, which was set in a village and originally aired in 1971. Each episode often teetered on the edge of lewdness and featured a host of grotesque characters parading across the screen. The village was depicted as backwards, as revealed by its material culture, such as rural fashion (aprons, headscarves on women, men’s berets, etc.) and original buildings and interiors (tile stoves, etc.). Unlike urban society, the rural community was portrayed as being close knit, with everyone living like ‘one family’, whose members defined themselves in contrast to the inhabitants of cities, from where came modernisation in the form of villas, new interior designs, urban fashion, women’s liberation, ‘modern’ concepts of relationships, the rise of television culture, and so forth. This show did not reflect villagers’ true relationship to work, portraying them as being lazy and the pub as the hub of activities. Although initially well received, the show eventually began getting negative reviews in newspapers; the reviewers cited the opinions of viewers, especially those from rural areas,¹³⁵ who claimed that the serial presented an unrealistic depiction of village life. They objected most strongly to a tractor driver character, who, instead of working, spends his days in the pub. Urban viewers, in contrast, claimed ‘that this is largely the way the contemporary village looks’. Criticism of the serial went so far to generalise that ‘our socialist village and its inhabitants have recently – seen through the eyes of artists – become amusing figures rather than people’. The Ministry of Culture eventually opined on the matter, agreeing with the criticism and condemning the serial.¹³⁶

These forms of resistance and creativity were not the only responses to images of the village and the related strategies. Many villagers simply accepted them, even the negative ones. The surveys mentioned above provide evidence for this, as does the endless stream of people migrating from villages to cities.

Conclusion

This study uses de Certeau’s concepts of strategies and tactics to demonstrate the plurality of rural representations and rural policies during the Communist regime in Czechoslovakia. It shows that rural strategies were produced not only by the party-state but also by many expert groups and pop culture. Such fragmentation is natural. There never was a universal perception of what the countryside was or meant. In Communist Czechoslovakia, rural policy began to diversify in the second half of the 1950s, after a period of ideological rigidity. This change had fundamental impacts. On the one hand, old representations of the rural were reintroduced into pop culture; on the other hand, this re-diversification enabled many new policies thanks to technocratic governance. With reference to Djilas’s idea of the new class, we must pose the question of how socially permeated these power structures were, that is, to what extent did the rural population contribute to their policies targeting the countryside.

At the same time, De Certeau’s theory helps us see that the failure of these rural policies was not always the result of the party-state’s incompetence but of the conscious tactics of rural inhabitants aimed at these policies. These tactics were based on the identity of villagers and their attempts to defend their way of life. Rural tactics were connected with political resistance most evidently only during the heated atmosphere of collectivisation, when clear ideological lines were drawn. Future

research should examine whether and how tactics were later associated with resistance, motivated by rural inhabitants' beliefs that the government was incapable of solving their problems.

On a general level, this study demonstrates that De Certeau's theory allows us to look at rural policymaking in a new light, as a strategy that tried to change the countryside to meet the ideas and needs of power structures. On the other hand, the concept of tactics enables us to see that behind their seeming passivity, rural inhabitants were arbitrarily negotiating the rules established in centres of power.

Acknowledgements. This study is an outcome of a project supported by the Czech Science Foundation (GA19-10734S), which is implemented by the Department of European Ethnology at the Faculty of Arts, Masaryk University. I would like to thank Carl Griffin and the two anonymous reviewers for their valuable critical remarks and thought-provoking suggestions. My thanks also go to Nicholas Orsillo for his careful editing of my paper.

Notes

- 1 Fritz Martini, *Das Bauerntum im deutschen Schrifttum: Von den Anfängen bis zum 16. Jahrhundert* (Halle, 1944); Paul Freedman, *Images of the Medieval Peasant* (Stanford, 1999).
- 2 Cf. Stephen Daniels, Denis Cosgrove, 'Introduction: Iconography and Landscape', in D. Cosgrove and S. Daniels, eds, *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments* (Cambridge, 1988), 1–10; John Barrell, *The Dark Side of the Landscape: The Rural Poor in English Painting 1730-1840* (Cambridge, 1983).
- 3 František Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I* (Praha, 1953).
- 4 Raymond Williams, *The Country and the City* (Oxford, 1973).
- 5 Gerald MacLean, Donna Landry and Joseph P. Ward, eds, *The Country and The City Revisited: England and the Politics of Culture, 1550–1850* (Cambridge, 1999).
- 6 Michael Bunce, *The Countryside Ideal: Anglo-American Images of Landscape* (London, New York, 1994).
- 7 Vladimír Macura, *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře* (Praha, 2008), pp. 137–146.
- 8 Cf. A. Krylova, 'Imagining socialism in the Soviet century', *Social History* 42:3 (2017), 315–341.
- 9 Denisa Nečasová, *Obrazy nepřítel v Československu 1948–1956* (Praha, 2020); Silke Satjukow and Rainer Gries, eds, *Unsere Feinde. Konstruktionen des Anderen im Sozialismus* (Leipzig, 2004).
- 10 Paulina Bren, 'Mirror, Mirror, on the Wall . . . Is the West the Fairest of Them All? Czechoslovak Normalization and Its (Dis)contents', in P. György, ed, *Imagining the West in Eastern Europe and Soviet Union* (Pittsburgh, 2010), pp. 172–193; A. Sajed, 'Everyday encounters with the global behind the Iron Curtain: Imagining freedom, desiring liberalism in socialist Romania', *Cambridge Review of International Affairs* 24: 4 (2011), 551–571.
- 11 O. Jones, 'Lay discourses of the rural: Developments and implications for rural studies', *Journal of Rural Studies* 11: 1 (1995), 35–49; Keith H. Halfacree, 'Rethinking "rurality"', in T. Champion and G. Hugo, eds, *New forms of urbanization. Beyond the urban-rural dichotomy* (Aldershot, 2004), pp. 285–304.
- 12 Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, Cambridge, 1991), pp. 38–39.
- 13 Keith Halfacree, 'Rural Space: Constructing a Three-fold Architecture', in P. Cloke, T. Marsden and P. Mooney, eds, *Handbook of Rural Studies* (London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006), p. 51.
- 14 O. Jones, 'Lay discourses of the rural', p. 36.
- 15 Cf. Jeremy Burchardt, *Paradise Lost: Rural Idyll and Social Change Since 1800* (London, New York, 2002), 3.
- 16 Michel De Certeau, *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, Los Angeles, London, 1984), pp. 35–39.
- 17 De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, p. 31.
- 18 E.g., John Fiske, *Understanding Popular Culture* (London, New York, 1989); Henry Jenkins, *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture* (New York, 1992).
- 19 R. Doušek, 'Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980', *Folia ethnographica* 55: 1 (2021), 3–28. R. Doušek, 'Otvírání studánek. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou', *Český lid* 108: 1 (2021), 29–50. R. Doušek, 'The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday', *History and Anthropology* (2022). DOI: 10.1080/02757206.2022.2132493. R. Doušek, 'Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně. Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století', *Národopisný věstník* 40 (82): 2 (2023), 34–54.
- 20 E.g. David Klimeš, *Doporučeno nezveřejňovat: Fungování propagandy, cenzury a médií v pozdně normalizačním Československu* (Praha, 2022).
- 21 J. Olick, 'Products, Processes, and Practices: A Non-Reificatory Approach to Collective Memory', *Biblical Theology Bulletin* 36: 1 (2006), 12–13.
- 22 Arnošt I. Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev* (Praha, 1937), pp. 144–148, 194–211.
- 23 Cf. B. Soukupová, 'Národopisné výstavy a slavnosti v období protektorátu Čechy a Morava', *Národopisný věstník* 38 (80): 1 (2021), 36–53.

- 24 Jiří Mikulec, *Poddanská otázka v barokních Čechách* (Praha, 1993), pp. 58–59, 83.
- 25 E.g., J. Žák, 'Selská hrdość', *Svobodné slovo* 1: 167 (25. 11. 1945), 1–2.
- 26 E.g. Karel Jech, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy* (Praha, 2008).
- 27 Cf. Kevin McDermott, *Communist Czechoslovakia, 1945–1989: A Political and Social History* (London, 2015); Paulina Bren, *The greengrocer and his TV: The culture of communism after the 1968 Prague Spring* (Ithaca, 2010), pp. 183–185.
- 28 Cf. Jaroslav Kabrhel, *K úloze svazku dělníků a rolníků* (Praha, 1973).
- 29 Pamela Leonard, Deema Kaneff, 'Introduction: Post-Socialist Peasant?' in P. Leonard and D. Kaneff, eds, *Post-Rural Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union* (Basingstoke, New York, 2002), pp. 11–16.
- 30 E.g., 'Den díkůvzdání zemědělcům', *Svobodné slovo* 1: 81 (15. 8. 1945), 1.
- 31 Cf. Miroslav Dražil, *Patronátní pomoc zemědělství* (Praha, 1955), pp. 8–9; Miroslav Dražil, Josef Duchek, *Pomoc patronátních závodů při zavádění nové technologie v zemědělství* (Praha, 1964), p. 5.
- 32 Jiří Knapík, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950* (Praha, 2004), p. 303.
- 33 R. Doušek, 'Na nás venkovské'.
- 34 R. Doušek, 'The village and May Day'.
- 35 Cf. Bren, *The greengrocer*, pp. 189–190.
- 36 Václav Sova, Vladimír Teichman, Markéta Dohnalová, *Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně: Dlouhodobé tendence ve vývoji životní úrovně v období dovršení výstavby socialismu a přechodu ke komunismu* (Praha, 1961), pp. 9–12.
- 37 Ladislav Hrzal, *Socialistický způsob života* (Praha, 1978), p. 72.
- 38 Václav Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. Díl, období 1945–1992* (Brno, 2009), pp. 290–292.
- 39 'Zpráva ústředního výboru XII. sjezdu KSČ o činnosti strany a o hlavních směrech dalšího rozvoje', Appendix to *Rudé právo* 43: 336 (5. 12. 1962), 7–8.
- 40 'Usnesení XIII. sjezdu KSČ. Za další všestranný rozvoj naší socialistické společnosti', Appendix to *Rudé právo* 46: 155 (7. 6. 1966), 13.
- 41 'Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XIII. sjezdu KSČ a další úkoly strany', *Rudé právo* 51: 123 (26. 5. 1971), 5.
- 42 'Třicet let společného hospodaření', *Rudé Právo* 59: 52 (2. 3. 1979), 4.
- 43 'Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany', *Rudé právo* 61: 82 (7. 4. 1971), 4.
- 44 Cf. Constantin Iordachi, Arnd Bauerkämper, eds, *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements* (Budapest, New York, 2014).
- 45 J. Musil, 'Poznámky o české sociologii za komunistického režimu', *Sociologický časopis* 40: 5 (2004), 573–595.
- 46 E.g., L. Špírk, 'Sociální a ekonomické problémy dosavadního vývoje třídy družstevních rolníků v ČSSR', *Sociologie zemědělství* 20: 2 (1984), 99–116.
- 47 E.g., Jan Tauber, *Kdo žije na vesnici: Sociologická rozprava* (České Budějovice, 1965), pp. 9–17.
- 48 J. Michek, 'O kulturním a společenském sblížení města a vesnice', *Sociologie a historie zemědělství* 4: 1 (1968), 31–40.
- 49 E.g., Tauber, *Kdo žije na vesnici*, p. 21.
- 50 B. Petříková, 'Sblížení vesnice a města', *Sociologie zemědělství* 14: 1 (1978), 71–72.
- 51 L. Špírk et al., 'Charakteristické rysy třídy družstevních rolníků v současném období', *Sociologie zemědělství* 13: 1, 1–11.
- 52 Petříková, 'Sblížení vesnice a města', p. 72; A. Lázníčková, 'Překonávání sociálních nerovností mezi městským a venkovským obyvatelstvem v socialistické společnosti', *Sociologie zemědělství* 18: 1 (1982), 35.
- 53 I. Michalcová, 'Některé problémy kulturních rozdílů venkova', *Sociologie a historie zemědělství* 7: 1 (1971), 38.
- 54 V. Juřík, 'K některým problémům ve vývoji kulturně společenské aktivity na dnešním venkově', *Sociologie a historie zemědělství* 2: 1 (1966), 1–18.
- 55 E.g., Hana Librová, *Sociální potřeba a hodnota krajiny* (Brno, 1987).
- 56 Cf. Jaromír Mrňka, 'Polní továrny a venkovská města: Zemědělství a venkov mezi kolektivizací, plánováním a průmyslovou výrobou v padesátých až osmdesátých letech 20. století?' in V. Sommer et al., *Rídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989* (Praha, 2019), pp. 115–137.
- 57 F. Lom, 'Vývoj zemědělského výzkumnictví a ekonomických nauk v zemědělství ČSSR do roku 1951', *Zemědělská ekonomika* 16: 1 (1970), 15–19.
- 58 V. Eremiáš, 'Vývoj dnešního Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy a jeho příspěvek k rozvoji oboru od r. 1951', *Zemědělská ekonomika* 16: 1 (1970), 23–31.
- 59 Alois Grolig et al., *Ekonomika zemědělství* (Praha, 1983), p. 7.
- 60 'Prohlubování tvůrčí aktivity', *Rudé právo* 60–61: 274 (19. 11. 1980), p. 2.
- 61 A. Slepíčka, 'Zemědělství, sídelní uspořádání venkova a přestavba socialistické vesnice v ČSSR', *Sociologie a historie zemědělství* 4: 1 (1968), 41.
- 62 Jiří Vozenílek et al., *Stavba měst a vesnic: Urbanistická příručka* (Praha, 1957), 497.
- 63 *Ibid.*
- 64 E.g., J. sv., 'Zdobíme si byt', *Beseda venkovské rodiny* 1: 30 (5. 8. 1949), 7; 'Do boje proti nevkusům v bytěl', *Beseda venkovské rodiny* 6: 45 (12. 11. 1954), 10.

- 65 V. Marek, 'Vesnice budoucnosti', *Beseda venkovské rodiny* 2: 19 (12. 5. 1950), unpag.
- 66 E.g., V. Novák, 'Nová organisace bydlení na venkově', *Beseda venkovské rodiny* 1: 7 (25. 2. 1949), unpag.
- 67 D. Drápala, 'Bytový dům pro zemědělce: k procesu adaptace městských standardů bydlení v prostředí vesnických sídel', *Národopisný věstník* 40 (82): 1 (2023), 84–114.
- 68 Cf. Kimberley Elman Zarecor, *Manufacturing a socialist modernity: Housing in Czechoslovakia 1945–1960*. (Pittsburgh, 2011).
- 69 'Vesnice a byty budoucnosti?', *Vysočina* 9: 41 (10. 10. 1968), 1–2.
- 70 J. Jirka, 'Co dělá experiment Rovná po čtyřech letech', *Rudé právo* 50–51: 192 (14. 8. 1970), 5.
- 71 Jiří Voženílek et al. *Stavba měst a vesnic: Urbanistická příručka* (Brno, 1957), p. 497.
- 72 [Aleš Viklický], *Urbanistické směrnice. Svazky obcí (újezdy)*. (Brno, 1951), 3; Aleš Viklický, *Urbanistické problémy vesnice a zemědělské krajiny* (Brno, 1953). The Institute for Spatial Development library collection Brno.
- 73 M. Blažek, 'Současné úkoly sídelní geografie', *Folia facultatis scientiarum naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis* 19 (1978), 14.
- 74 Zdeněk Malík et al., *Kritéria racionálního rozvoje osídlení* (Praha, 1968).
- 75 Alois Andrlé, Zbyněk Kiesewetter, *Rozvoj měst a obcí v Československé socialistické republice* (Praha, 1982), pp. 101–104.
- 76 Václav Frolec, *Jihomoravská družstevní vesnice* (Uherské Hradiště, 1989).
- 77 B. Beneš, 'I. Národní dožínky ve Strážnici', *Národopisné aktuality* 6: 3–4 (1969), 254–256; Cf. D. Drápala, 'The Worker for the Peasant, the Peasant for the Worker: The Transformation of Harvest Festival from a Traditional Folk Feast into a Tool of the Politics of Normalization in Czechoslovakia', *Národopisná revue* 29 (5): 3–17.
- 78 R. Doušek, 'Otvírání studánek'.
- 79 Oto Polouček, 'Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a československá etnografie v období tzv. normalizace', *Národopisný věstník* 38 (80): 1 (2021), 54–72.
- 80 Doubravka Olšáková, Jiří Janáč, *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964* (Praha, 2018), p. 17.
- 81 Jan Čerovský, 'Historický vývoj ochrany přírody a krajiny v ČR', in I. Machar, L. Drobilová et al., *Ochrana přírody a krajiny v České republice. I. díl* (Olomouc, 2012), p. 67; Jiří Grabmüller et al., *Ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 1960/1970. Deset let Krajského střediska Státní památkové péče a ochrany přírody v Brně* (Brno, 1970).
- 82 'K zlepšení životního prostředí v Ústeckém kraji', *Rudé právo* 37: 234 (23. 8. 1957), 1–2.
- 83 This change can be witnessed in publications intended for villagers, e.g., *Kalendář družstevní vesnice 1959* (Praha, [1958]) and *Kalendář družstevní vesnice 1961* (Praha, [1960]).
- 84 Čerovský, 'Historický vývoj ochrany přírody a krajiny v ČR', pp. 67–70.
- 85 Cf. Zásady pro vypracování volebních programů za oblast národních výborů na volební období 1971–1975. Okresní národní výbor Blansko. E.g. Volební programy 1971–1980. MNV Synalov, folder 2, inv. no. 23. State District Archives (SDA) Blansko.
- 86 Alois Mezera, *Tvorba a ochrana krajiny* (Praha, 1979), p. 237.
- 87 L. Pečínková, 'Ochrana přírody a výchova mládeže na okrese Brno-venkov', *Památky a příroda: časopis státní památkové péče a ochrany přírody* 2: 7 (1977), 432.
- 88 E.g., Agenda cestovního ruchu 1976–1989. MNV Sněžné, folder 15, inv. no. 44. SDA Žďár nad Sázavou.
- 89 E.g., Vítězslav Ržounek, 'Doslov'. in Karel Václav Rais. *Zapadlí vlastenci* (Praha, 1951), pp. 400–402.
- 90 Eduard Kubů, Jiří Šouša, and Aleš Zářický, eds, *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu* (Praha, 2014).
- 91 The production novel, or film, was a forward-thinking, idealistic genre, emphasising collective work and the building of socialism. Cf. Mary A. Nicholas, *Writers at Work: Russian Production Novels and the Construction of Soviet Culture* (Lewisburg, 2010).
- 92 Petr Slinták, Hana Rottová, *Venkov v českém filmu 1945–1969: Filmová tvář kolektivizace* (Praha, 2013), pp. 66–67.
- 93 *Ibid.*, pp. 61–65.
- 94 Milan Šimek, *Postavení televize v kulturním životě občanů ve srovnání s místní kulturní činností* (Praha, 1970), p. 79.
- 95 Pavel Bojar, *Jarní vody* (Praha, 1952), p. 11.
- 96 Ivan Kříž, *Velká Samota* (Praha, 1961), p. 189.
- 97 Alena Fialová, *Poučení z krizového vývoje: Poválečná česká společnost v reflexi normalizační prózy* (Praha, 2014), pp. 154–155.
- 98 Vít Schmarz, *Země lyr a ocele: Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu* (Praha, 2017), p. 346.
- 99 Slinták, Rottová, *Venkov v českém filmu*, pp. 245–258.
- 100 Olga Bojarová, Pavel Bojar, *Úroda* (Praha, 1961), p. 232.
- 101 Schmarz, *Země lyr a ocele*, p. 386.
- 102 T. Svatopluk [Turek], *Švédský mramor* (Praha: 1974²), p. 7.
- 103 K. Bruisch, T. Mukhamatulin, 'Coming to Terms with the Village: Stalin's Death and the Reassessment of Rural-Urban Relations in the Soviet Union', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 65: 3 (2017), 401–422.
- 104 Jaromír Mrňka, *Svěhlavá periferie: Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960* (Praha, 2015), p. 178.
- 105 *Ibid.*, p. 153.
- 106 Kronika obce. Velká Hledebe (1945–1969), p. 82. MNV Velká Hledebe, inv. no. 32, sign. 222. SDA Cheb.

- 107 Kronika obce Česká Kubice (1951–1970), unpag. MNV Česká Kubice, inv. no. 42, sign. K28. SDA Domažlice.
- 108 E.g. for 1972. Pamětní kniha městyse Blatnice pod Svatým Antonínkem (1952–1974), p. 207. MNV Blatnice pod Svatým Antonínkem, inv. no. 39. SDA Hodonín.
- 109 Milan Šimek, *Kulturní život dnešní vesnice* (Praha, 1981), p. 22.
- 110 Kronika Dolní Bojanovice (1952–1985), p. 86. MNV Dolní Bojanovice. SDA Hodonín.
- 111 Gerald W. Creed, Barbara Ching, 'Recognizing Rusticity. Identity and the Power of Place', in G. W. Creed, B. Ching, eds, *Knowing Your Place: Rural Identity and Cultural Hierarchy* (New York, 1997), p. 7.
- 112 E. Horáková, 'Dva výzkumy problematiky zemědělské mládeže a jejich srovnání', *Zemědělská ekonomika* 6: 3 (1960), 193–212.
- 113 V. Kubík, 'Výsledky sociologického výzkumu', *Naše vesnice* 1: 40 (3. 10. 1969), 8.
- 114 R. Doušek, 'Kronikáři o životní úrovni'.
- 115 *Ibid.*
- 116 V. Trnková, 'Proměny v názorech venkovského obyvatelstva na život ve městě a na venkově', *Sociologie zemědělství* 15: (1979), 122–123; Šíma, 'Smišenost venkova', 95.
- 117 *Ibid.*, 96; cf. V. Trnková, 'Životní prostředí v názorech městského a venkovského obyvatelstva', *Sociologie zemědělství* 17: 2 (1981), 16.
- 118 Šimek, *Kulturní život*, p. 22.
- 119 Kronika Věteřov 1952–1969, p. 310, MNV Věteřov, inv. no. 36, SDA Hodonín. Cf. Deema Kaneff, 'Work, Identity and Rural–Urban Relations', in P. Leonard and D. Kaneff, eds, *Post-Rural Peasant?*, pp. 180–199.
- 120 Martina Mertová, 'Geneze. Úvodní studie', in T. Pospěch, ed, *Šumperák* (Praha, 2015), p. 18.
- 121 From the late 1950s to the early 1970s, approximately 20,000 single-family homes were built in Czechoslovakia (both in villages and cities), representing one-quarter of all new residential construction. In total, 97 per cent of these houses were built by the owners. Mertová, 'Geneze', p. 19.
- 122 *Ibid.*
- 123 E.g., J. Velek, 'Venkovské bydlení', *Architektura ČSR* 31: 9 (1972), 457–458. 'The most fitting definition I've heard called it 'the junk of urban building culture.' Přijde vesnice ke zničení? Náš rozhovor s ing. Architektem Jiřím Škabradou ze stavební fakulty ČVUT v Praze', *Mladý svět* 15: 15 (10. 4. 1973), 8.
- 124 V. Štencel, 'Architektonická a urbanistická stránka současné přestavby vesnice', *Architektura ČSR* 29: 6 (1970), 254.
- 125 J. Malík, 'Jaká bude tvář naší vesnice?', *Rudé právo* 51: 177 (28. 7. 1971), 3.
- 126 E.g. 'In 1972 ground was broken on two blocks of flats [. . .] Each building has ten residential units [. . .] There are no garages or cellars in these buildings. No sheds were built either for keeping livestock. They were built by many tenants themselves behind the buildings.' Kronika obce (1949–1974), p. 359. MNV Mnichov, inv. no. 57, sign. K 51. SDA Domažlice.
- 127 'Vesnice a byty budoucnosti?', *Vysočina* 9: 41 (10. 10. 1968), 1–2.
- 128 Jirka, 'Co dělá experiment Rovná po čtyřech letech', p. 5.
- 129 '[1981] Most vegetables are grown until winter storage [time], carrots, onions, and garlic. During the year, [it's] vegetables for soup, which every family grows.' Obecní kronika (1970–1983), unpag. MNV Malé Hradisko, inv. no. 110. SDA Prostějov.
- 130 'Today's [1970's] pig roast still has that undeniable magic of the village [. . .] That piggy is like a savings bank in animal form, a living tin with lots of possible meals. And the slaughter itself is a ceremony, a bloody ceremony with an old tradition.' Kronika obce (1964–1990), p. 64, MNV Stará Voda, SDA Cheb.
- 131 Doušek, 'The village and May Day'.
- 132 Sbory pro občanské záležitosti, ONV Žďár nad Sázavou, kart. 19, SDA Žďár nad Sázavou.
- 133 'Most historically valuable houses are privately owned, and the owners view them, like most of their fellow citizens as well as public authorities, as a manifestation of a certain cultural and economic inadequacy and express a permanent uninterest in preserving them.' Věra Kovářů, 'Památky lidového stavitelství v současné vesnici', in V. Frolec et al., *Socializace vesnice a proměny lidové kultury* (Uherské Hradiště, 1981), 137.
- 134 E.g., Kronika obce Dolní Bojanovice II. 1952–1985, 234–235, Místní národní výbor Dolní Bojanovice, SDA Hodonín.
- 135 E.g., 'Názor prostého diváka'. *Tribuna. Týdeník pro ideologii a politiku* 3: 52 (29. 12. 1971), 7; 'Komedie z české vesnice'. *Lidová demokracie*, 10. 12. 1971, 27 (292), 5.
- 136 'Beseda Květů s ministrem kultury ČSR Dr. Miloslavem Brůzkem, CSc.', *Květy* 22: 1 (8. 1. 1972), 22.

Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně. Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století

For Us Country Folk Every Visit to Prague Is Sacred: Imaginaries and Policy in the Recreational Activities of Agricultural Workers in the Late 1940s and Early 1950s

PhDr. Roman Doušek, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
dousek@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0002-6615-8738

Abstract

This study deals with the overnight tourist trips that the United Union of Czech Agricultural Workers organized for agricultural workers in the late 1940s and the early 1950s. It examines how two groups of ideas influenced how such recreational trips unfolded. The first centered around the effects of organizers' efforts to make recreation a social-constructive tool of the Czechoslovak state and an ideological tool of the Communist regime. Imaginaries of the countryside and its inhabitants also influenced the planning of these trips. This study understands both groups of ideas as a part of the period under study's social imagination, which according to Charles Taylor encompasses ideas about the arrangement of society and expectations about how it functions. The view from the other side, that is, how the vacationers experienced their holidays, demonstrates how successful the organizers were in meeting their goals and also reveals the sources of contemporary imaginaries of the countryside and its inhabitants.

Keywords

Recreation – imaginary of the countryside – social imagination – United Union of Czech Agricultural Workers – Czechoslovakia – 1940s – 1950s

Acknowledgment / Funding

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstrukty vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

Úvod

Když v roce 2015 bilancoval Adam T. Rosenbaum výsledky výzkumů volnočasového cestování ve východní Evropě v dobách komunistických režimů, mohl odkazovat zejména na výzkumy týkající se Sovětského svazu, NDR a Jugoslávie. Sám poptával poznání vztahu režimu k rekreaci i v ostatních státech východního bloku, včetně Československa.¹ Od té doby se mnohé změnilo. Byla publikována monografie o cestovním ruchu v protektorátu Čechy a Morava, který představuje prolog pozdější doby,² monografie o odborových rekreacích v letech 1948–1968,³ souborné pojednání o vztahu režimu k cestování a cestovnímu ruchu⁴ a řada dílčích studií.⁵ Tyto texty se věnovaly zejména historickému vývoji a ekonomickým souvislostem cestovního ruchu ve vymezených tematických celcích, případně jeho právnímu ošetření, tedy zejména limitům cestování. Z hlediska účastníků hlouběji vstupovaly do problematiky některé texty postihující prožívání cestování.⁶

V kontextu komunistických režimů střední a východní Evropy bylo volnočasové cestování nejvíce nahlíženo z hlediska jeho role při tvorbě identit, jako konzumní chování, či jako legitimizační nástroj režimů.⁷ V českém prostředí se takové pozornosti dostalo již dříve související problematice chatařství a chalupářství. Diskutovány byly autory jako symbol prohlubující se individualizace 70. a 80. let, která byla v Československu spojována s konzumními vzorci a únikem před veřejným životem, anebo jako vytváření soukromého prostoru, který režim občanům umožňoval.⁸ Jak dokládá Cathleen Giustino, obdobné úniky před každodenností i ideologií mohly poskytovat také

- 1 ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist East Europe. *Journal of Tourism History* 7, 2015, s. 174. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2015.1062055>
- 2 JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha: Karolinum, 2018.
- 3 ČORNEJOVÁ, Alžběta: *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1969*. Praha: Academia, 2014.
- 4 MÜCKE, Pavel: Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 47–144.
- 5 Např. texty zařazené do MÜCKE, Pavel – KRÁTKÁ, Lenka (eds.): *Turistická odysea*, c. d.
- 6 Např. KADEROVÁ, Radmila: Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova moravsko-slezského pomezí. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea*, c. d., s. 450–482. Srov. LEMMEN, Sarah: Travelling second class. Czech tourists between national identity and Europeaness in Cairo, 1890s–1930s. *Journal of Tourism History* 15, 2023, s. 3–19. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2022.2148759>
- 7 ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism, c. d.
- 8 Srov. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON, 2001; BREN, Paulina: Weekend Getaways: The Chata, the Tramp, and the Politics of the Private Life in the Post-1968 Czechoslovakia. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg, 2002, s. 123–140; SCHINDLER-WISTEN, Petra: *O chalupách a lídech. Chalupářství v českých zemích v období normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2017.

návštěvy režimem zpřístupněných českých hradů a zámků.⁹ Pokud se vrátíme k samotným rekreacím a volnočasovému cestování, zůstává ve vztahu mezi nimi a socialistickou společností v Československu mnohé neznámé. Týká se to právě jejich využívání ze strany režimu jako legitimizačního, či disciplinačního nástroje, jako prebendy ze společenské smlouvy mezi ním a obyvatelstvem, ale také toho, jak volnočasové cestování a rekreace odrážely, resp. vytvářely společnost v idejích a náladách, v materiálních možnostech, strukturovaly žitý čas i prostor republiky atp.

Z těchto témat následující text prozkoumává rekreace v kontextu společenských idejí. Vychází z tezí, že rekreace a turismus měly vždy vliv na tvorbu identit jako sociálních konstruktů,¹⁰ zároveň rekreace jako služba odrážela představy o svých účastnících. Na příkladu rekreací organizovaných pro obyvatele venkova Jednotným svazem českých zemědělců (dále JSČZ) v letech 1946–1951 tak text nejprve sleduje, jak se do jejich podoby promítly představy o nové společnosti, ale také imaginace venkova a zemědělců. Následující část textu se zaměřuje na poznání toho, jak aktéři prožívali rekreaci, jak reagovali na její sociálně konstruktivní a politické cíle a zda měla rekreace vliv na jejich pozdější postoje i aktivity. Z těchto úhlů směřovaný pohled na rekreaci zemědělců by nás měl zajímat z několika důvodů: Nejen, že mapuje rekreace a jejich politické využívání v počátcích komunistického režimu, ale také nám osvětluje dobové vztahy k venkovskému obyvatelstvu, stejně jako postoje části dobových aktérů k utopickým vizím komunismu. Než však přistoupím k hlavním částem textu, budu věnovat pozornost problematice imaginace venkova a některým souvisejícím konceptům, klíčovými k řešení výše uvedených výzkumných otázek, a pochopitelně také historii rekreací JSČZ. Studie čerpá z fondů JSČZ uložených v Národním archivu v Praze a svazových periodik Zemědělské noviny a Beseda venkovské rodiny.

Imaginace venkova a společnosti

Česká společnost druhé čtvrtiny 20. století sdílela více imaginárních venkovů a vesničanů, které se pohybovaly od apoteózy po opovržení.¹¹ Nešlo ale jen o obsahovou různorodost. Na jednu stranu imaginace popisovala vesničany jako izolovanou, specifickou sociální skupinu, spojovanou s materiální i mentální zaostalostí, ale také nezkažeností. Takové historické imaginace¹² měly mnoho společného s imaginací jiných, které byly zkoumány zejména v koloniálním kontextu.¹³ Na stranu druhou od začátku

9 GIUSTINO, Cathleen M.: Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Giustino, Cathleen M. – Plum, Catherine J. – Vari, Alexander (eds.): *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York: Berghahn, 2012, s. 48–72.

10 Např. PALMER, Catherine: An Ethnography of Englishness. Experiencing Identity through Tourism. *Annals of Tourism Research* 32, 2005, s. 7–27. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.006>

11 Srov. BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis, 1937, s. 105–106.

12 Srov. MIKULEC, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha: Historický ústav, 1993.

13 Týká se to původu a významu těchto imaginací, ať již je někteří badatelé hledali v psychických potřebách

19. století existovaly představy, které vesničany začleňovaly do vyššího celku českého národa. Jednalo se např. o představy ohledně jeho venkovského původu¹⁴ či lidové kultuře, které nalézaly uplatnění v konstrukcích národních dějin a identity. Vtělení venkovanů do moderních evropských národů popsal na příkladu Francie Eugen Weber. Podle něj modernizační proces politizování a integrování všech obyvatel Francie do národního celku musíme nahlížet jako politický projekt francouzského státu konce 19. století, který doprovázela ztráta lokální identity vesničanů.¹⁵ I když tyto jeho závěry byly relativizovány z mnoha úhlů pohledu, nejpodnětější ve smyslu, že proces národního sjednocování nelze vnímat pouze jednostranně, neboť národní identita nebyla vnucena, ale spíše se jednalo o její „vyjednávání a selektivní přisvojování“,¹⁶ pokazuje Weber na důležitou změnu sociálního kontextu a identitární dynamiku moderních evropských populací. Tu známe i z našeho prostředí. Stejný výsledek přineslo české národní hnutí. To ale nebylo zaštitěno státem jako ve Francii, nýbrž vedlo od skupin intelektuálů-vlastenců¹⁷ až k samostatnému národu, prorůstajícímu všechny společenské vrstvy. Podle Benedicta Andersona byly takové empirii se vymykající národní celky konstruovány jako „imagined community“, jejíž členové se díky vlivu tisku a médií považovali za součást národa a sdíleli identitu stejně jako zájmy.¹⁸ Charles Taylor však poukazuje na to, že imaginace hrály a hrají větší roli. Jeho koncept „social imaginary“ (dále sociální imaginace) zahrnuje nejen představy ohledně sociálního uspořádání, ale také smysl sociálních praktik či sdílenou legitimitu. Tím má „na mysli [...] způsoby, jakými si lidé představují svou sociální existenci, jak zapadají mezi ostatní, jak probíhají věci mezi nimi a jejich bližními, jaká očekávání jsou obvykle naplňována a jaké hlubší normativní představy a obrazy jsou základem těchto očekávání.“¹⁹

Využití konceptu sociální imaginace v následujícím textu je přínosné hned z několika důvodů. Jednak poukazuje na to, že zkušenosti s fungováním společnosti jedinec získával na úrovni konkrétních sociálních praktik, ale také ideji, na jejichž komplexnost ve společnosti pojem odkazuje a zároveň nás přivádí do prostředí moderních společností, složených z různých sociálních skupin, v nichž zkušenost se sociálním celkem a jeho fungováním musela být zprostředkována.

jedince, či ve snaze po uspořádání sociálního světa viděné ze sociálně psychologických, či antropologických pozic, ale také jako např. vyjádření mocenských vztahů mezi skupinami. Srov. např. KNIGHTS, Mark: Historical stereotypes and histories of stereotypes. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 242-254.

14 RAK, Jiří: *Bývalí Čechové.. České historické mýty a stereotypy*. Praha: Nakladatelství H&H, 1994, s. 83-95.

15 WEBER, Eugen: *Peasants Into Frenchmen. The Modernisation of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

16 FORD, Caroline: Peasants Into Frenchmen Thirty Years After. *French Politics. Culture & Society* 27, 2009, s. 89.

17 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: H&H, 1996, s. 118-119.

18 ANDERSON, Benedict R. O'G.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, 1991 [1983].

19 TAYLOR, Charles: *Modern Social Imaginaries*. Durham – London: Duke University Press, 2004, s. 23.

Pokud se vrátíme do Československa, druhá polovina 40. let přinesla do představ o uspořádání a fungování společnosti mnohé obraty. Týkalo se to i pozice vesničanů. Po roce 1948 měl antagonismus městského a venkovského obyvatelstva nahradit spolupracující dělnicko-rolnický svazek. Imperativ společenské rovnosti legitimizoval socializaci vesnice, spočívající v kolektivizaci, zemědělské velkovýrobě, třídním boji a politické indoktrinaci rolníků. Právě ty totiž měly odstranit politickou, ekonomickou a technologickou zaostalost venkova. A i když všichni vesničané nemuseli souhlasit, začali postupem doby zjišťovat, jak se věci ve státě mají.

Původní imaginace vesnice však ze společnosti nezmizely. Obecně řečeno, spíše než o úplném přepsání sociální imaginace je vhodné hovořit o jejím převrstvování. Staré představy se míchaly s novými, a i když mohly být vzájemně rozporuplné, sociální praktiky určovaly stejně. A právě vztah takto mnohvrstevnaté sociální imaginace na jedné straně a vznik, průběh a prožívání rekreace na straně druhé je předmětem zkoumání tohoto textu.

JSČZ a rekreace zemědělců

První úvahy ohledně rekreace pro zemědělce se objevily v osvětových kruzích první republiky. Vycházely z myšlenek rovnosti lidské práce a nutnosti zlepšení sociálních podmínek zemědělců. Neschopnost odpoutat se od dobových představ o rekreaci v čisté přírodě a zemědělcově práci v téměř prostředí ale vedla pouze k požadavkům úlevy od dřiny, zlepšení nevyhovujícího bydlení vesničanů a rozvoje jejich společenského i kulturního života, jak obecně požadovala dobová osvěta.²⁰ Pobytovou rekreaci pro zemědělce i její nahlížení v politickém kontextu přinesla až protektorátní doba, když byla jako forma sociální péče o pracující dělníky vztahena i na ty zemědělské a zároveň byla prezentována jako výdobytek stávajícího zřízení.²¹

Tentýž posun k sociálněpolitické strategii státu opakovala rekreace zemědělců ve druhé polovině 40. let. Na začátku stálo rozhodnutí ministerstva zemědělství z roku 1946 uspořádat léčebný pobyt v lázních v rámci sociální péče o tzv. malozemědělce z krajů nejvíce postižených válkou. Vyčleněny byly prostředky pro 127 osob a realizací byl pověřen Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ),²² který jako zájmová organizace českých zemědělců představoval partnera vlády v rezortních otázkách, a ta na něj mohla z tohoto titulu přenášet vybranou agendu.²³

20 REICH, Edvard: Rekreace zemědělců. In: Týž: *Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky*. Praha: Masarykův lidový ústav, 1931, s. 74–88.

21 Národní filmový archiv. Rekreace zemědělců v zotavovně Jarov. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=bObl2F3MoRE> (cit. 1. 11. 2023).

22 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

23 Začal vznikat na jaře 1945 na strukturách protektorátního Svazu zemědělství a lesnictví. Transformace byla oficiálně ukončena 1. ledna 1946 vznikem JSČZ, zákonný rámec svého fungování však svaz získal až ve druhé polovině roku 1947. I přes akceptaci komunistického prvenství ve státě se již během roku 1948 začala objevovat kritika vůči JSČZ, která vyústila v březnu 1952 v rozpuštění svazu. KUPROVÁ, Renata: Jednotný svaz českých zemědělců. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 26, 2018, s. 118–134.

Obr. 1. *Inscenovaná fotografie rekreaterek (zemědělských matek početných rodin) v Národním muzeu. 25. 1. 1949. Foto ČTK / B. Parbus.*

Na základě dalších ministerských pověření začal JSČZ od ledna 1948 pořádat v Praze pravidelné týdenní pobyty zemědělců a od ledna 1949 rekreace zemědělských matek početných rodin.²⁴ Program obou rekreací byl téměř totožný.²⁵ Na jaře 1949 uspořádal JSČZ ve spolupráci s ČEDOKem pro obyvatele venkova poznávací akci „Tři dny v Praze“. Vycházela ze zkušeností s podobným formátem, který cestovní kancelář realizovala nepřetržitě od roku 1933.²⁶ Vybraným zemědělcům pobyt hradil svaz, ostatní se mohli připojit na vlastní náklady. Akce se setkala s nezájmem zemědělců, a tak se svaz zaměřil na ministerské, plně hrazené rekreace. V lednu 1950 zřídil rekreační středisko v Karlových Varech²⁷ a následujícího roku ve Špindlerově Mlýně.²⁸

Na začátku roku 1950 byla ukončeno pořádání léčebných rekreací, neboť vstoupilo v platnost rozšířené nemocenské pojištění, které mělo léčebné pobyty do budoucna

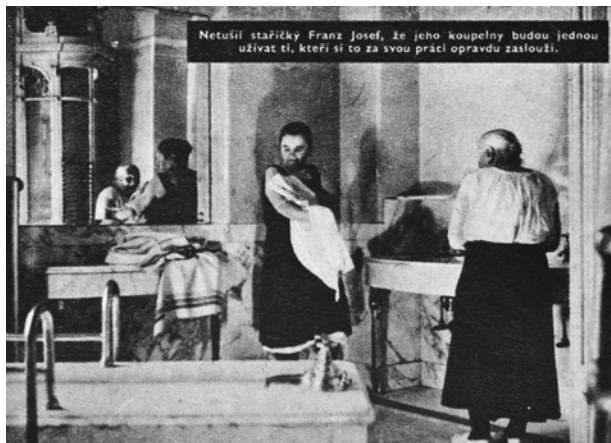
24 ZN 17. prosince 1948, s. 3. ZN 7. dubna 1949, s. 1. NA, JSČZ 168, kart. 16.

25 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

26 NA, JSČZ, inv. č. 1310, kart. 571. Srov. JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch*, c. d., s. 54, 187.

27 ZN 5. února 1950, s. 2.

28 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

Obr. 2. Dobová popiska: „Netušil staříček Franz Josef, že jeho koupelny budou jednou uživat ti, kteří si to za svou práci opravdu zaslouží.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

pokryt.²⁹ Naopak od podzimu 1950 přibýlo deset turnusů desetidenní pražské rekreace pracovníků JZD.³⁰ Svaz také uspořádal rekreaci pro vítěze ankety časopisu *Beseda venkovské rodiny*. Jelikož se jednalo o nejstarší zemědělce, musel být pro ně připravený zvláštní formát v grandhotelu Pupp.³¹ Ve všech střediscích probíhaly rekreace až do jara 1952, kdy proběhlo rychlé rozpuštění svazu. Od podzimu převzalo organizaci rekreací samo ministerstvo zemědělství, konkrétně hlavní správa JZD.³²

Rekreace formující a formovaná

Od skromných počátků, kdy na podzim roku 1946 podstoupilo ozdravný pobyt v lázních Teplice na šest desítek zemědělců, se rekreace organizovaná JSČZ rozvinula do akce, jíž v zimní sezóně 1950/1951 prošlo více jak třináct tisíc zemědělců, z toho více než šest tisíc pražským centrem, šest a půl tisíce se rekreovalo v Karlových Varech a pět set ve Špindlerově Mlýně. Pozoruhodný je přitom poměr rekreatantů a rekreatantek, kdy více než 70 % tvořily ženy.³³ Posun v rekreaci však nebyl pouze kvantitativní. Profílance původních léčebných pobytů vycházela z katastrofálního nedostatku pracovních sil v zemědělství, který neumožňoval uvolnění práce schopných zemědělců. Léčebné pobyty práce neschopných, nejčastěji s revmatismem, měly na vrub státu seznamovat zemědělce s výdobytky nemocenského pojištění.³⁴ O takových výhodách se pochopitelně nemělo přesvědčit pouze několik desítek účastníků, ale

29 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 49.

30 NA, JSČZ, inv. č. 1491, kart 646; inv. č. 1491, kart. 647.

31 NA, JSČZ inv. č. 1323, kart. 573.

32 ZN 5. listopadu 1952, s. 2.

33 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

34 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

prostřednictvím denního tisku měl být dosah daleko širší. Kulturní náplň pobytu zvláštní pozornost nebyla věnována. Účastníci byli odkázáni na kulturní zázemí Teplic v podobě běžných divadelních představení, promítání filmů, koncertů či přednášek.³⁵

Při zavádění pobytoých rekreací od roku 1948 vycházeli také v JSČZ z úvah o nutnosti jiného programu pro zemědělce než pro obyvatele města, „který především v letních měsících vyhledává venkov, jeho zelené lesy a háje, rybníky a řeky nebo horský vzduch“. Vznikla koncepce zimní pražské kulturní rekreace, neboť „rekreace bez programu připadá [obyvatelům vesnice] zatím jako zbytečné utrácení času“. Záměrem bylo vštípit účastníkům hluboké „nové dojmy“, k nimž by se ve vzpomínkách vraceli. Významnou roli přitom mělo hrát již jen samotné ubytování v pražských hotelech se servírovaným jídlem.³⁶

Klíčový byl ale kulturní program, který navazoval na zmíněné prvorepublikové a protektorátní zájezdy využívající českou národní imaginaci Prahy jako centra českého národa a stojící na nacionálním požadavku Josefa Kajetána Tyla z roku 1837: „Každý Čech alespoň jednou je za svého živobytí v Praze!“³⁷ Rekreatanti mířili na místa české národní paměti – do Národního divadla, které bylo „v mysli venkovského lidu stále [...] svatostánkem umění“, do Národního muzea, Lidic či na Karlštejn, případně do Terezína. Program sestával z divadelních představení, prohlídky pražských pamětihodností, návštěv muzeí, či vzorných zemědělských podniků.

Po únoru 1948 začaly ovlivňovat průběh rekreací politika KSČ a její snahy o proměnu sociální imaginace. Od podzimu přibýly odborné diskuze s redaktory zemědělského tisku, představiteli JSČZ a ministerstva zemědělství. Při výběru divadelních her začal být určující jejich socialistický charakter. Podzim 1949 přinesl politické přednášky

Obr. 3. Dobová popiska: „Nikoliv nafoukané tváře boháčů, ale šťastné obličejí těch, jimž dnešní doba spravedlivě se odměňuje, vidíme před vchodem nejlepšího hotelu v Karlových Varech.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

35 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

36 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

37 JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch*, c. d., s. 172.

Obr. 4. Při obrazové prezentaci rekreace zemědělských žen v Praze hrál často hlavní roli vesnický oděv. Obálka časopisu *Beseda venkovské rodiny* z 26. ledna 1951. Foto E. Tylinek, Moravská zemská knihovna Brno.

álního vývoje³⁸. Politické otázky doby a její požadavky tak byly zjednodušovány a prezentovány rekreantům „způsobem pro ně přijatelným“³⁹. Dobové dokumenty hovoří o trpělivém vysvětlování všech jejich otázek,⁴⁰ což jen připomíná nárokování nadřazené pozice referujících i pořadatelů. Takovou představu utvrzovaly zjištění o tom, že rekreanti nechápali tzv. „pokroková divadelní představení“, filmy,⁴¹ ale ani hudební koncerty.⁴² Např. nejoblíbenější hru rekreantů v Karlových Varech, Jan Hus, „správně“ pochopila podle zpráv necelá 1/5 z nich.⁴³ To vedlo později k prezentaci obsahu a významu jednotlivých kusů před jejich zhlédnutím i k následné interpretaci významu

a diskuze zaměřené na komunistickou indoktrinaci. Tu prohloubilo setkávání s ministerským předsedou Antonínem Zápotockým, či řadovými ministry. Zesílení politického školení v socializaci vesnice přineslo jaro 1950. Dobové dokumenty začaly hovořit přímo o „rekreaci se školením“. Organizační tým byl rozšířen o politického vedoucího a do rekreace byly zahrnuty debaty o budování a fungování JZD. Různé formáty (projevy vrcholných představitelů, diskuze se zástupci ministerstva zemědělství, přednášky, besedy, filmy, divadelní hry, vystoupení hudebních souborů, recitace poezie) sjednotilo právě propagování JZD a třídního boje na vesnici.

Při seznamování rekreantů s novou sociální imaginací pořadatelé navazovali na přesvědčení o jinakosti vesničanů. Mluvili o tom, že „vrozený konzervativismus venkovského člověka jim zabraňuje pochopit ještě mnohé ze současného hospodářského a soci-

38 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

39 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

40 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

41 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

42 „Na koncerty je třeba rovněž zemědělce připravit. Vysvětlit jim, co pro nás znamená Smetanova hudba, jak této hudbě porozumět. Totéž platí o Dvořákově, Fibichovi atd.“ NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

43 „Rekreanti těžko chápali, že v této středověké době sociální zápasy mohly se vyjadřovat jedině nábožen- sky.“ NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

po představeních, která ležela na bedrech dílčích kolektivů rekreatů.⁴⁴ Na takovéto nepochopení se však nesmíme dívat v mezích dobových názorů ohledně „*vjemového, intuitivního, bezprostředního, jednoduchého*“ myšlení vesničanů,⁴⁵ ale z hlediska toho, že politické představy o fungování společnosti a státu směřující k socialismu ještě nedávaly mnohým rekreatům v jejich (staré) internalizované sociální imaginaci smysl. Stejně musíme nahlížet na požadavek rekreatů, aby aktuální témata jim byla prezentována „*lidovým a přijatelným způsobem*“ i doma a v jejich JZD.⁴⁶

Vedle socializace vesnice se politická indoktrinace věnovala také obecnějším politickým i historickým otázkám. Internacionální aspirace komunismu obracely pozornost ke světovému dění, tedy zejména k probíhající korejské válce, ale byly učiněny snahy o sblížení – např. s obyvateli budoucí NDR či řeckými ženami.⁴⁷ Návštěvy Lidic se měnily v „*mirové demonstrace*“, byly přijímány budovatelské závazky a byl kladen i důraz na tiskovou a rozhlasovou prezentaci pražské rekreace jako výdobytku nového zřízení a příslibu lepší budoucnosti pro pracující v zemědělství.

Organizátoři předpokládali, že rekreati budou nově nabyté, respektive prohloubené vědomosti (celá řada z nich byla členy KSČ či JSČZ) o novém uspořádání a fungování společnosti dále šířit na vesnici a zapojí se (více) do činnosti JZD. Mělo se to týkat zejména kádrů, kteří byli mezi rekreaty vytipováni jako možní funkcionáři JSČZ a páteř socializace vesnice.⁴⁸ Záměr vkládaný do rekreace ze strany JSČZ vedl k její prezentaci jako „*bojového nástroje za novou vesnici, [který] aktivně přispívá k budování socialismu na vesnici, účinně přispívá k přeměně individuální malovýroby k družstevní velkovýrobě*“.⁴⁹

Rekreace měla také přispět ke sblížení obyvatel venkova a města. Po roce 1948 nabylo toto sblížení marxistický rámec v podobě dělnicko-rolnického svazku, který začal být performativně naplňován prostřednictvím návštěv ve velkých průmyslových podnicích. Následně byly do rekreace začleněny společenské večery s jejich dělníky.⁵⁰ Během exkurzí v pražských továrnách šlo pořadatelům „*o to, aby naši zemědělci, kteří jsou z řad malých a středních rolníků, poznali přímo v továrně těžkou a odpovědnou práci našich dělníků*“.⁵¹ Svazek byl později performativně stvrzován také prací jakožto společenskou hodnotou uznávanou režimem i mentalitou venkovských rekreatů.⁵² V Praze se konaly brigády, při nichž vrcholní představitelé města děkovali venkovskému

44 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 572; inv. č. 256, kart. 39; inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

45 BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie*, c. d., s. 146.

46 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

47 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

48 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

49 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

50 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

51 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

52 Srov. KANEFF, Deema: *Work, Identity and Rural-Urban Relations*. In: Leonard, Pamela – Kaneff, Deema: *Post-Rural Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union*. Basingstoke – New York: Palgrave, 2002, s. 180-199.

obyvatelstvu za pomoc při budování socialistické Prahy a za Pražany slibovali reciproční pomoc při budování JZD.⁵³ Také přímo v pražských průmyslových podnicích byly u příležitosti návštěv rekreatů přijímány patronáty nad JZD.⁵⁴ Intenzivnější styky přinesly rekreace ve Špindlerově Mlýně, kde se rekreati z venkova prostřednictvím společného programu stýkali s těmi dělnickými, kteří zde byli na rekreaci ÚRO (předchůdce ROH), a to i v rámci jedné zotavovny.⁵⁵

Dělnicko-rolnický svazek upravoval nacionální požadavek národní jednoty. Ta měla nyní odstranit třídy, stejně jako rozdíly mezi nimi, které představovaly potenciální zdroje konfliktu uvnitř společnosti, s nimiž měla společnost zkušenosti z doby prvo-republikových stavovsky orientovaných politických stran. Ideu jednotné společnosti měly rekreatům přinést také besedy se zaměstnanci JSČZ a ministerstva zemědělství a návštěvy u jednotlivých ministrů československé vlády, které performativně vyjadřovaly, že na pracujících zemědělci v novém státě, resp. podle nové sociální imaginace záleží.⁵⁶

Nicméně venkov byl stále chápán jako zaostávající za městem a právě rekreace měla přispět k překonávání nerovnosti. Podle organizátorů dopřávala vesničanům kulturní výtobytky, které u nich ještě nebyly dostupné.⁵⁷ Nešlo ale jen o návštěvy biografů a divadel. Rekreati se seznamovali s různými „*technickými vymoženostmi*“. Stálým bodem programu byla návštěva ruzyňského letiště,⁵⁸ ale stejně bylo nahlíženo také na zmiňované návštěvy průmyslových podniků v Praze či vzorových zemědělských provozů. Ostatně i JZD byla prezentována jako nástroj zvyšování životní úrovně vesnice.⁵⁹ Rozdíly mezi venkovským a městským obyvatelstvem organizátoři silně komunikovali prostřednictvím vizuální prezentace v tisku, v němž zveřejňovali fotografie žen-rekreatek v tradičním oděvu s šátky na hlavě či starších rekreatů nacházejících se na rekreaci mimo jejich srozumitelný a komfortní kulturní rámec.

Tím, jak rekreace přinášela zjištění o fungování nových sociálních vztahů a chování státu, disciplinovala účastníky v mezích nové sociální imaginace. Organizátoři předpokládali, že alespoň jedno zjištění si účastníci rekreace odnesou, a to, že za patřičné pracovní úsilí a spolupráci „*s městem a ostatními vrstvami národa*“ získají výhody. Nešlo pouze o samotnou rekreaci.⁶⁰ Také během ní mohli účastníci formulovat různé žádosti, s nimiž se jim JSČZ snažil pomoci. Obvykle se jednalo o zprostředkování nedostatkového zboží do hospodářství, resp. JZD (pracovní textil, obuv, stroje, stavební materiál), ale také o pomoc v různých administrativních úkonech aj. S ohledem

53 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

54 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

55 NA, JSČZ, inv. č. 1328, kart. 571–572.

56 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

57 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kert. 580.

58 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

59 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

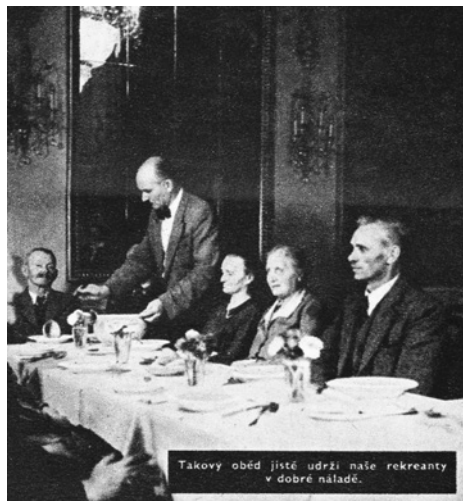
60 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

na omezené možnosti a pravomoci se JSČZ snažil pomoci alespoň radou.⁶¹ Nicméně i takový prostor pro přání ujišťoval o výhodách loajality s novými pořádky, což rekreanti dobře chápali, jak dokládají formulace jejich přání.

Disciplinační úspěch rekreací zaručoval správný výběr rekreatů. Ten měla na starosti členská schůze JSČZ, či okresní sekretariát svazu podle přidělených okresních kvót. Po vyplnění dotazníku ptajícího se na plnění dodávek, resp. angažování v JZD, veřejné aktivity, budovatelské závazky či zapojení do veřejných prací⁶² byly popotávány u místních reprezentací kádrové posudky.⁶³

Velká energie byla po celou dobu realizace rekreací věnována zpětnému identifikování špatného výběru rekreatů, jejichž podíl se opakovaně pohyboval okolo 1,5 %. Za takové byli účastníci označeni na základě podnětů jiných rekreatů, pokud byli např. přesvědčeni, že někdo pokoutně získal rekreační poukaz, že je zámožný, má špatné pracovní návyky atp. Mimo jiné za tímto účelem byli rekreanti rozděleni do dílčích kolektivů, v nichž měli o sobě větší přehled.

S využíváním rekreace jako nástroje disciplinace korespondovala kontrola přenosu nabytých poznatků a přesvědčení do míst bydliště rekreatů, ale také revize plnění učiněných politických a hospodářských závazků. Závazky jako nástroj vedoucí rekreanty k novým, požadovaným způsobům jednání se týkaly zvyšování produkce, resp. dodávek samostatně hospodařících rolníků, v případě družstevníků se týkaly pracovních hodin, ale také rozšíření řad družstevníků, resp. zakládání přípravných výborů JZD, zvýšení hektarových výnosů či peněžních darů.⁶⁴ Jejich kontrola probíhala prostřednictvím rozesílaných dopisů,⁶⁵ ale v některých okresech probíhaly za tímto účelem přímo konference, kde kontrolu závazků doplňovalo referování o budování socialismu ve vlastní obci, diskuze a jiné politické aktivity.

Obr. 5. Dobová popiska: „*Takový oběd jistě udrží naše rekreanty v dobré náladě.*“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

61 NA, JSČZ, inv. č. 1313, kart. 572.

62 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

63 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

64 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

65 NA, JSČZ, inv. č. 1491, kart. 647.

Zažít rekreaci: reflexe a emoce účastníků rekreace

Snaha o porozumění prožitku rekreace a posuzování jejího vlivu na účastníky vybízí ke zvlášť kritickému pohledu na prameny. Tuto oblast jich pokrývalo několik druhů. V prvé řadě se jednalo o dotazníky s otevřenými otázkami, které JSČZ rozesílal v letech 1948–1950 rekreantům domů a v roce 1951 dával k vyplnění přímo na rekreaci. Vyplňování dotazníků v domácím prostředí, stejně jako skutečnost, že jejich odevzdání bylo dobrovolné, nás opravňují předpokládat, že odrážejí relativně svobodně vyjádřené názory (např. z 321 rekreantů od 19. 1. do 4. 4. 1948 jich dotazník odeslalo 278,⁶⁶ z 254 rekreantů v Praze mezi 10. 1. a 16. 1. 1951 jich dotazník odevzdalo 218, v Karlových Varech z 319 246⁶⁷). Víme, že dotazníky byly rekreantům předkládány bez instruktáže, jak je správně vyplňovat. Z tohoto důvodu sami organizátoři podezírali rekreanty pouze ze vzájemného opisování, nikoliv nepravdivého vyplňování.⁶⁸ Na stranu druhou nesmíme zapomínat, že tyto dotazníky nebyly anonymní. Dalším důležitým pramenem jsou vyžádané a nevyžádané dopisy posílané organizátorům během rekreací i později, jejichž rozmanitost v obsahu i délce dokládá, že názory pisatelů do značné míry odrážely. Poslední druh pramenů představují kroniky jednotlivých rekreačních turnusů, které sice obsahují větší míru korekce ze strany organizátorů, přesto poskytly prostor i ke kritickým poznámkám, pro nás cenným.

Na začátku je nutné poukázat na různorodost vesnického obyvatelstva. Při rekreačních kampaních se JSČZ setkával s vesničany, kteří nebyli během svého života v Praze a vlakem cestovali před desítkami let, ale také s těmi, kteří Prahu poměrně často navštěvovali a o rekreaci zde nejevili zájem. Ostatně zvyšující se mobilita venkovanů byla zaznamenána již během první republiky.⁶⁹ Obdobnou různorodost nalézáme mezi rekreanty v jejich vztahu k etablovujícímu se režimu. Pokud někteří skutečně procházeli rekreací jako iniciačním rituálem a stávali se z nich noví lidé oddaní socialismu, malá část rekreantů, která často spadala do výše zmíněné okrajové kategorie tzv. špatného výběru, si udržovala od nového režimu odstup. Tito účastníci si rekreaci užívali na základě svých taktik. Zprávy hovoří např. o neúčasti na přednáškách, vysedávání ve vinárnách a nočních podnicích, seznamování a navazování mileneckých vztahů, odmítání účasti na socialistickém divadelním přestavení, či využívání rekreace k návštěvám pražského milence. Výjimečně se ale rekreanti také stavěli na odpor, když veřejně upomínali na sebevraždu Jana Masaryka, či v diskuzích poukazovali na nedobré hospodářské výsledky v Sovětském svazu.⁷⁰

Většina účastníků však naplňovala očekávání JSČZ. Ta se měnila, stejně jako se proměňoval obsah rekreace. Zatímco v roce 1948 organizátoři doufali, že „návštěva

66 NA, JSČZ, inv. č. 168, kart. 16.

67 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

68 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

69 BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie*, c. d., s. 191.

70 NA, JSČZ inv. č. 256, kart. 39.

v Praze bude [...] podnětným důvodem k zvýšení činnosti pro zemědělce a národ⁷¹, v roce 1951 očekávali, že rekreanti si odnesou zjištění, „že jedině vítězství dělnické třídy ve svazku s malým a středním rolníkem, především odražení únorového kontrarevolučního puče naší reakce umožnilo malým a středním rolníkům, aby se mohli podílet na všech vymoženostech, které v předmnichovské republice byly výsadou pouze kapitalistické třídy“.⁷²

Když účastníci hodnotili rekreaci na jaře roku 1948, jejich odpovědi se často shodovaly. Viděli rekreaci jako uznání a ocenění zemědělcovy práce a „dodavatelské morálky“, stejně jako prostředek sblížení města s venkovem. Podle svých vyjádření si odnášeli nejvíce poznatků z oblasti zemědělské práce a rozdílnosti života městského a venkovského člověka. Mnozí teprve v Praze pochopili únik do měst a prožívali nerovnost s obyvateli měst, daleko méně z nich se naopak utvrzovalo v kvalitách klidného venkovského života. Z programu oceňovali návštěvu Lán, ještě více Lidic, a teprve za nimi následovaly pražské památky. Z kulturního programu měla největší úspěch návštěva Národního divadla (v této odpovědi ze všech se nejvíce shodovali), následovalo s polovičním ohlasem divadlo Spejbla a Hurvínka a teprve s odstupem vše ostatní. Politické projevy hodnotili vyváženě, žádali zrušení biografu, který jim byl v domovech dostupný, či opery, které „nerozumí“. Naopak do programu doporučovali více míst paměti druhé světové války. Z obecných připomínek se dožadovali více jídla, neboť podle jejich názoru venkovský člověk jí více než obyvatelé měst.⁷³

Ještě v roce 1949 se pohled na rekreaci víceméně shodoval. Nejčastější odpovědi opět vyzdvihovaly kulturní a odborné zážitky z rekreace, neboť většina účastníků dosud v Praze nebyla. Stejně tak poukazovali na prožitý odpočinek a uznání za jejich zemědělskou práci („těší mě, že si také vzpomenete na pracující zemědělce, což v dějinách nebylo“⁷⁴), ale také na poznání města („považujeme tuto rekreaci za správnou, neboť je nám venkovským lidem dána možnost seznámení s městem a částečné odpočnutí od namáhavé práce v zemědělství“⁷⁵) i rolníků z jiných částí republiky, zejména Slováků, kteří se pražské rekreace začali účastnit. Oceňovali nejvíce pražské památky a objasnění, jak „je to s JZD“. V těchto odpovědích můžeme sledovat reflexi teprve postupného posunu rekreací k nástroji socializace vesnice. Opět rekreantům z vesnice vadil ruch a hluk, ale také tvrdá dlažba města. V tomto roce se nejvíce projevovala touha po vanové koupeli a opakovaly se návrhy na vyřazení opery z programu.⁷⁶

Výraznější posun v chápání rekreace sledující její pozměněný obsah se dostavil v roce 1950. Rekreanti nejvíce vyzdvihovali, že jim bylo objasněno kolektivní hospodaření. Také díky ní poznali, že stávající režim „to myslí dobře“ s pracujícími, a to

71 NA, JSČZ, inv. č. 1311, kart. 571; inv. č. 256, kart. 39.

72 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

73 NA, JSČZ, inv. č. 168, kart. 16.

74 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

75 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

76 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

i zemědělci. Teprve třetí nejčastější odpověď vyzdvihovala seznámení s Prahou, kterou by jinak patrně nikdy neměli příležitost navštívit („*umožnění zhlédnout památná místa Prahy má význam i pro budování socialismu na vesnici a sblíží město s venkovem*“), a s dosud nepoznanou kulturou. Nejvíce z této oblasti vyzdvihovali návštěvu pražských památek, potom Lidic, Karlštejna a vzorových zemědělských provozů. Kulturní program oceňovali obecně, opět si jen stěžovali na operu a dožadovali se veselých her k pobavení. Politické projevy hodnotili vyváženě. Některá vyjádření rekreatantů opět odkazovala na návyky neslučitelné s pobytem v Praze: Stěžovali si na jídlo pro venkovského člověka příliš kořeněné, drahé cigarety a městský hluk, který rušil jejich spánek, napříč všemi průzkumy se opakovaly výhrady, že muži a ženy spí v pokojích na jednom patře.⁷⁷ Problém také způsobovalo to, že v některé dny byl program plánován pouze uvnitř budov a rekreatky na takový celodenní pobyt nebyly zvyklé.⁷⁸

V odpovědích z roku 1951 se ještě více projevila úspěšná politická indoktrinace. Většina rekreatantů sice stále chápala rekreaci jako odměnu za „dobrou a poctivou práci“, avšak ne zřídka přidávali pozitivní hodnocení poměrů v zemi. Přitom akceptovali submisivní pozici zemědělců. Např. „*rekreace otevřela nejen oči mně, ale i ostatním rekreatantům, když porovnávají, jak hrstka kapitalistů v těchto střediscích [v Karlových Varech a Špindlerově Mlýně] žila za peníze, vydřená z rolníků a dělníků a co dnes je umožněno rolníkům dělnickou vládou.*“⁷⁹ Za klíčové poznatky získané během rekreace rekreatanti označovali principy fungování vyšších typů JZD, ale také těžkosti spojených se socializací vesnice a pochopení třídního boje na vesnici: „*V první republice nám říkali, že venkov je jedna rodina, ale teprve teď vidím, jak toto heslo bylo falešné, teprve teď jsme přesvědčeni o tom, že toto heslo za nových podmínek můžeme uskutečnit.*“⁸⁰ Nejvíce si cenili přijetí ze strany personálu i spolurekreatantů a vytvoření kolektivu ze zemědělců z různých koutů republiky, resp. kolektivu s dělníky. V Praze se dotazovaným rekreatantům nejvíce zamlouvala hra Nezapomenutelný rok o bojích sovětské republiky s vojsky bělogvardějců, následoval mírový projev a teprve poté prohlídka Prahy. V Karlových Varech největší úspěch sklidila hra Jan Hus, následovaná přednáškou o mezinárodní situaci a míru a přednáškou o JZD a socializaci vesnice.⁸¹

JŠČZ se po rekreaci obracel na účastnice také prostřednictvím dopisu a dotazoval se jich na přenos nabytých vědomostí, plnění závazků a obecně situaci v jejich družstvu. Účastnice následně ve svých odpovědích zprostředkovávají dopady rekreace na jejich okolí, ale také reflexi reality, kterou ve svých domovech žily, včetně internalizace nové sociální imaginace. Dopisy žen většinou následovaly osnovu dopisu z JŠČZ. Závislost je patrná také v některých formulacích. Mnohé děkovaly za pobyt v Praze,

77 NA, JŠČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

78 NA, JŠČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

79 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

80 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

81 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

Obr. 6. Inscenovaná fotografie zvýrazňující jinakost oděvu a dobrou náladu rekreatek u karlovarského pramene. 18. 12. 1950. Foto ČTK / V. Švorčík.

přičemž některé jej popisovaly jako nejkrásnějších 10 dní svého života. Z drtivé většiny dopisů však vyplývá, že pisatelky nezpochybňovaly politické a hospodářské teze, jak jim byly v Praze prezentovány, naopak je internalizovaly a učiněné závazky plnily. Reakce okolí však nebyly již tak jednoznačné. I když většinou jim bylo dopřáno sluchu na různých schůzích, nebylo tomu tak všude, a to ani mezi ženami-spolupracovnicemi.

Co se ale v dopisech také opakuje, je neustálé vidění rozdílu mezi venkovem a pražským centrem, obvykle formulované slovy „u vás v Praze“, někdy rozvitěji: „Ženy našeho JZD nás očekávaly a zvědavě nás vyslyšely, jak nás Praha přivítala. Musely jsme vyprávěti vše, co jsme prožily. Z našich výpovědí byly velice překvapeny, co vláda pro vesnické ženy chce a co pro ně již vykonala.“⁸² Odstup od pražského politického centra ale nemusel být jen plný očekávání vyplývajících ze změn v sociální imaginaci. Dokládá to i pozoruhodný případ, kdy jedna rekreatka poslala z Prahy

82 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

dopis prezidentovi. Poté co jí pošťák doručoval domů odpověď, roznesl informaci o její korespondenci s prezidentem po vsi s tím, že ji za to musí všichni nenávidět a že budou za *opovrhely* (tj. odpadky). A pisatelka dokládá, že se tak skutečně stalo, což posléze vedlo i k jejímu vyloučení z JZD.⁸³ Nedůvěru v řád reprezentovaný pražským centrem dokládá i přesvědčení jiné pisatelky, „že *tam u vás nahoře, ještě někdo nad nimi [sedláky] drží ochranou ruku*“.⁸⁴ Druhým opakujícím se motivem dopisů je obrovská pracovní vyčizenost žen v zemědělství.⁸⁵

O prožívání rekreace nám nevyprávějí pouze názory rekreatantů, ale také jejich emoce. Emoce a afektivní chování se staly bohatým polem bádání, kde se střetávají různé vědní obory, ale také názory, které na jednu stranu zdůrazňují biologickou podstatu emocí, na stranu druhou kulturní rámec jejich vyjadřování.⁸⁶ Bádání nad emocemi tak zahrnuje obojí, vnitřní pocity zakotvené v našich biologických tělech i konvence, které naše afektivní chování usměrňují. Pro sledování našich výzkumných otázek není důležité, zda emoce rekreatantů byly autentické. Podstatné je, že v pramenech vyjádřené emoce ukazují na akceptaci afektivního chování podle nové sociální imaginace, během níž se rekreatanti stávali součástí „emocionální komunity“ zastánců nového režimu, jak ji popisuje Barbara Rosenwein. Tento pojem nám pomáhá uchopit nespornou pluralitu afektivního chování i jeho dynamiky ve společnosti. Rozmach komunit vyplýval z politické moci, ale také „*proto, že jejich emocionální styly vyhovovaly určitým formám moci a životnímu stylu v určité době*“.⁸⁷ Poválečná doba byla v Československu plná strachu, nenávisť, naděje, vděčnosti a jiných emocí, jimž režim byl schopen poskytnout novou náplň. Tento důvod jeho rychlého úspěchu nesmíme přehlížet.

Také v případech rekreace se v pramenech hovoří o tom, že rekreatanti vytvářeli „kolektiv“, vyjadřovali se v první osobě množného čísla a opakovali přesvědčení o shodě nejen názorů, ale právě také emocí, které napříště akcelerovaly změny v jejich životech. Napříč prameny i novinovými články je zmiňována nejčastěji vděčnost za rekreaci, za možnost navštívit Prahu, být ubytovaný v lázeňských domech a rekreačních střediscích, které byly dříve určené pouze pro vyšší společenské vrstvy. Při diskuzích během pobytu panovalo zase nadšení a vzrušení („*ani nevím, co jsem řekla, mluvil za mě cít*“⁸⁸). Emoce vyvolávala také jednotlivá představení, která byla před jejich zhlédnutím rekreatantům interpretována. Např. zobrazení pádu Berlína vyvolávalo nadšení, „bestialita Němců“ zase bolest. Americký imperialismus byl líčen tak, že jej rekreatantky

83 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

84 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

85 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

86 Pro základní přehled o bádání srov. např. BODDICE, Rob: The affective turn: Historicizing the emotions. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 147–158.

87 ROSENWEIN, Barbara H.: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2006, s. 202.

88 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

Obr. 7. Z textu: „A tady v salonku hotelu Pupp v Karlových Varech máme naše staříčké rekreaty. [...] Starouškové nevědí, jak vyjádřit svoji vděčnost. [...] Tě radosti, že na ně – staré nebylo zapomenuto. ‚Jak se vám odměníme, jak se odsloužíme vládě a panu ministrovi Ďurišovi?‘ To jsou jejich otázky, jejich dnešní starost.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

sledovaly se „zatajeným dechem“ a dojímal je osudy jeho obětí.⁸⁹ Takové emoce zapadaly do záměrů autorů, vidění komunistického režimu i celé sociální imaginace. Osvojením nového afektivního chování docházelo i k jeho změnám, když ženy ztrácely strach vštěpovaný patriarchální společností: „pokorně bázně jsem se vzdala, poznala jsem pevnost, sílu svou [k socializaci vesnice]“⁹⁰. Rekreatky ale také vyjadřovaly emoce, které vycházely z jejich sdílené identity. Dotýkalo se jich líčení submisivního postavení žen v minulosti, opovrhovaly přehlížením práce, vyjadřovaly radost nad reflexí práce žen i problémů při socializaci vesnice.⁹¹

Začleňování do emocionální komunity utvrzovala moc i výše zmíněná (sebe)disciplinace. Na jednu stranu učila, jaké emoce projevovat a jakou formu afektivního chování jim dát. Probíhala ale také na základě negativních příkladů, kdy „i z chyb se tu ženy samy učily“ – např. když některé rekreatky setkání s ministrem zemědělství Ďurišem emocionálně neustály, „daly se strhnout“ a využily příležitost k žádostem o pračku a cement, kolektiv je za nevhodný krok zkritizoval. A provinily ženy? Ty kritiku akceptovaly.⁹²

Závěr

Text ve své první části zkoumal vztah sociální imaginace a rekreaci pro zemědělce pořádaných JSČZ. Zaměřil se při tom na dvě skupiny idejí. Tu první reprezentovaly nejprve sociální cíle, které již od počátků vzniku léčebných rekreací v roce 1946 sledovalo ministerstvo zemědělství. K sociální péči přibýly u pobytových rekreací sociálně konstruktivní snahy, které byly od roku 1948 postupně transformovány v mezích politických snah komunistického režimu. Z rekreace jako odměny pro zemědělce

89 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

90 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

91 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

92 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

a nástroje sblížení venkovského obyvatelstva s městským se tak postupem doby vyvinula rekreace se školením, jejímž cílem bylo indoktrinovat účastníky a získat od dané stoupenky socializace vesnice a směřování společnosti k socialismu.

Po celou dobu ovlivňovaly pobytové akce také imaginace vesnice a jejich obyvatel. Ke starším vrstvám uzurpujícím si intelektuální převahu a reflektujícím konzervatismus i životní podmínky vesničanů se postupem doby připojily představy o pozici venkovského obyvatelstva v nové sociální imaginaci, které se během rekreace projevovaly zejména snahami obrátit její účastníky na stranu socializace vesnice.

Ve druhé části se text zaměřil na otázku, jak rekreanti prožívali dovolenou postupně plněnou politickým obsahem. Jejich názory a chování během pobytu i po něm dokládají, že prezentované teze nezpochybňovali. Běh nových pořádků si naopak osvojovali, a to nejen v rovině idejí spojených se socializací vesnice, ale také praktického fungování společnosti, kdy za patřičnou snahu následovala odměna. Vytváření kolektivů rekreantů, stejně jako „správné“ interpretace divadelních her, hudebních koncertů i filmových snímků, představovaly hlavní nástroje výuky náležitého afektivního chování. V patřičných momentech si rekreanti zvykali pocítovat radost, vděk, ale též žal či vztek. Rekreace venkovanů pořádané JSČZ na přelomu 40. a 50. let 20. století tak představovaly prostřednictvím učení myšlení, chování i citění úspěšný nástroj šíření nové sociální imaginace mezi obyvatelstvem.

Prameny

Národní archiv (NA), fond Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ):

Inv. č. 168, kart. 16. Zprávy prezidia od oddělení D VI-D X 1945–1948. Nefoliováno.

Inv. č. 256, kart. 39. Společné akce generálního sekretariátu 1950–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1310, kart. 571. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1311, kart. 571. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1313, kart. 572. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1314, kart. 572. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951.

Nefoliováno.

Inv. č. 1316, kn. 238. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1318, kn. 240. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1323, kart. 573. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951.

Nefoliováno.

Inv. č. 1328, kart. 576. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1330, kart. 577. Řízení rekreačního referátu 1948–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1337, kart. 580. Řízení rekreačního referátu 1948–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1488, kart. 646. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1491, kart. 646–647. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1493, kart. 647. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

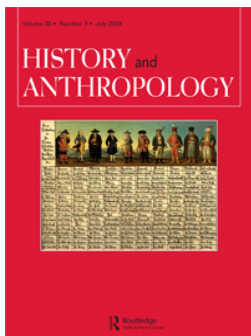
Beseda venkovské rodiny 1–4, 1949–1952 (BVR).

Zemědělské noviny 1–8, 1945–1952 (ZN).

Literatura

- ANDERSON, Benedict R. O'G.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, 1991 [1983].
- BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis, 1937.
- BODDICE, Rob: The affective turn: Historicizing the emotions. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 147–165.
- BREN, Paulina: Weekend Getaways. The Chata, the Tramp, and the Politics of the Private Life in the Post-1968 Czechoslovakia. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg, 2002, s. 123–140.
- ČORNEJOVÁ, Alžběta: *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1969*. Praha: Academia, 2014.
- FORD, Caroline: Peasants Into Frenchmen Thirty Years After. *French Politics. Culture & Society* 27, 2009, s. 84–93.
- GIUSTINO, Cathleen M.: Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Giustino, Cathleen M. – Plum, Catherine J. – Vari, Alexander (eds.): *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York: Berghahn, 2013, s. 48–72.
- HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON, 2001.
- JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha: Karolinum, 2018.
- KADĚROVÁ, Radmila: Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova moravsko-slezského pomezí. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 450–482.
- KANEFF, Deema: Work, Identity and Rural–Urban Relations. In: Leonard, Pamela – Kaneff, Deema (eds.): *Post-Rural Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union*. Basingstoke – New York: Palgrave, 2002, s. 180–199.
- KNIGHTS, Mark: Historical stereotypes and histories of stereotypes. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 242–267.
- KUPROVÁ, Renata: Jednotný svaz českých zemědělců. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 26, 2018, s. 118–134.
- LEMMEN, Sarah: Travelling second class. Czech tourists between national identity and Europeaness in Cairo, 1890s–1930s. *Journal of Tourism History* 15, 2023, s. 3–19. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2022.2148759>

- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: H&H, 1996.
- MIKULEC, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha: Historický ústav, 1993.
- MÜCKE, Pavel: Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 47-144.
- PALMER, Catherine: An Ethnography of Englishness. Experiencing Identity through Tourism. *Annals of Tourism Research* 32, 2005, s. 7-27. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.006>
- RAK, Jiří: *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Praha: Nakladatelství H&H, 1994.
- REICH, Edvard: Rekreaace zemědělců. In: Týž: *Rekreaace v Československu, její úkoly a prostředky*. Praha: Masarykův lidovýchvonný ústav, 1931.
- ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist East Europe. *Journal of Tourism History* 7, 2015, s. 157-176. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2015.1062055>
- ROSENWEIN, Barbara H.: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2006.
- SCHINDLER-WISTEN, Petra: *O chalupách a lidech. Chalupářství v českých zemích v období normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2017.
- TAYLOR, Charles: *Modern Social Imaginaries*. Durham – London: Duke University Press, 2004.
- WEBER, Eugen: *Peasants Into Frenchmen. The Modernisation of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday

Roman Doušek

To cite this article: Roman Doušek (2024) The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday, *History and Anthropology*, 35:3, 478-499, DOI: [10.1080/02757206.2022.2132493](https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493)

To link to this article: <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>

© 2022 The Author(s). Published by Informa UK Limited, trading as Taylor & Francis Group

Published online: 17 Oct 2022.

Submit your article to this journal [↗](#)

Article views: 747

View related articles [↗](#)

View Crossmark data [↗](#)

The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday

Roman Doušek

ABSTRACT

This study focuses on May Day celebrations in communist Czechoslovakia in the Žďár nad Sázavou district of today's Czech Republic. The communist regime used these celebrations to symbolically communicate several ideological and political messages. By examining one of these messages, the importance of the relationship between the countryside and the city, we see how its presentation changed over time. The variability of this message was caused not only by the changes the communist regime and society underwent during the studied period but also by specific local conditions. This paper concentrates on actors from two villages and argues that celebrations of May Day, an ideological-political holiday, could have been appropriated by local inhabitants as a community event that helped express the unity of the rural community. Holding May Day celebrations that served largely as community events in some villages also interrupted the union of the village and the city in socialist society, one of the messages that was supposed to be communicated by May Day celebrations.

KEYWORDS

May Day; community event; 1970s; communism; Czechoslovakia

Introduction

May Day celebrations were a major event in the calendar of public holidays observed in rural 1970s Czechia. Preparations and planning often began months in advance and involved local organizations and institutes: kindergartens; schools; voluntary associations; political parties, most notably the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ); local industrial and agricultural enterprises; and local governments. The appearance of public spaces was thoroughly transformed through community clean-up events and holiday-themed decorating. In the days surrounding May Day, the festivities were the main story on the radio and television and in newspapers. Most importantly, though, a large part of the population participated in the celebrations.

In this paper, I focus on two areas of Czechoslovak society that the study of May Day celebrations can help us better understand. The communist regime used this holiday to symbolically communicate several ideological and political messages.¹ Building a united socialist society required bridging the gaps between social groups, and May Day

CONTACT Roman Doušek dousek@phil.muni.cz Masaryk University Faculty of Arts, Brno, 602 00 Czech Republic

© 2022 The Author(s). Published by Informa UK Limited, trading as Taylor & Francis Group

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

celebrations were a crucial instrument for bringing different elements of society together.² Studying how May Day festivities changed over time can help answer the question of whether this goal was met in practice or whether the idea was eventually watered down. Hence, the first question I seek to answer in this study is whether the ideology on display at May Day celebrations was stable over time. To do so, I focus on the message about the relationship between the countryside and the city.³

Second, I examine a closely related issue – the meanings that May Day celebrations had for the rural inhabitants taking part in them.⁴ With this in mind, I challenge the claim that state rituals reflect established national images rather than local communities (see, for example Creed [2004, 59]). To do so, I examine whether May Day celebrations, as state rituals, had any special meanings for local communities. In this paper, I apply Jeffrey Alexander's concept of social performances to study May Day. Alexander makes a fundamental distinction between rituals in traditional contexts (that is in traditional cultures or religions), which are naturally effective, and social performances in modern societies. In modern societies performances are de-fused into their individual elements (systems of collective representation, actors, observers, means of symbolic production, *mise-en-scène*, social power). If social performances are to be effective, that is, authentic and capable of communicating shared meanings, their elements must be re-fused, they must 'overcome fragmentation by creating flow and authenticity' (Alexander 2011, 28–32, 53–56). At the same time, all these elements are important – they must be understood and accepted by the public. We can also view May Day celebrations as performances that are made up of spoken elements, which the people of Czechoslovakia could have viewed in different ways. For some, these festivities had ritual-like effects, whereas for others they represented a mere performance of power. For us though, it is important that performances that are repeated in annual cycles enable the establishment of meaning. When May Day celebrations changed their *mise-en-scène*, and actors and observers merged to form a single unit, which occurred in some cases when the locations of May Day celebrations were moved from cities to villages, it led to stressing new ideational aspects of the festivities. I seek to discover whether May Day celebrations could have been transformed from an ideological holiday into a community event, that is, whether May Day events imbued with new meaning could be viewed as more authentic by participants and, as Alexander says, 'produce psychological identification and cultural extension' (Alexander 2011, 53).

Since the 1970s, anthropological studies in East-Central Europe have focused in large part on how communism changed the lives of people. Popular themes were resistance and the creativity of people. The results of this research defied the classical totalitarian model of how these societies functioned (Hann 1994). The most research on these matters was conducted in Romania (Cole 1976; Kligman 1981, 1988; Verdery 1983), but studies also concentrated on Poland (Nagengast 1991), Hungary (Hann 1980; Bell 1984), and the former Czechoslovakia (Salzmann and Scheufler 1974). Examinations of the post-socialist present also often explore the past (Haukanes 2004), especially the memory of socialism (for example Todorova 2010; Todorova and Gille 2010; Todorova, Dimou, and Troebst 2014). Contemporary research on consumption and consumerism in the region has followed in the footsteps of past anthropological studies on living conditions in former communist countries and how people adapted to them (for example Bren and Neuburger 2012; Scarboro, Mincyté, and Gille 2020). This study delves deeper into examining the creativity of people living under the communist regime, a topic

that has long interested researchers. It explores whether creativity was applied during a most prominent holiday, into which the regime invested a significant amount of economic and social resources and which it imbued with multiple ideological meanings. This paper also investigates this question in the context of urban-rural relations, which acquired a new ideological dynamic after 1948, even though many historical continuities could be observed in this period.

Methodology

In this paper, I provide a case study of the Žďár nad Sázavou district, located in the Bohemian–Moravian Highlands of western Moravia in the centre of today’s Czech Republic. It is a largely agricultural region, but the land here is much less fertile than in other parts of the country. During the communist era, the regime built up industry in this area, especially in the district capital of Žďár nad Sázavou. In this paper, I focus on two villages that began holding their own May Day celebrations in the late 1960s and early 1970s. These celebrations were unique in that they took place in villages. Most festivities of this type were held in towns to which the inhabitants of surrounding villages travelled.

My research is based on the study of archival documents produced by the District National Committee (ONV) in Žďár nad Sázavou, the district government office. I also used archival materials produced by select Local National Committees (MNVs) in the district. MNVs were local government bodies. In addition to these sources, I also examined village chronicles, newspapers and magazines, and transcripts of interviews conducted with the inhabitants of Herálec in 1983. In 2019 and 2020, I also conducted supplementary interviews with people from Herálec and Vír who participated in May Day celebrations to triangulate the findings stemming from written sources. Studying how the socialist experience is remembered, especially specific events such as May Day celebrations, is fraught with obstacles. Informants often forget things, sometimes perhaps in an effort to revise their own pasts (Connerton 2008, 62–64), or project current opinions in their memories (Halbwachs 1992, 42). Moreover, the social frameworks of memory play an important role in how people negotiate their memories (Halbwachs 1992, 49). The media influences how people remember these celebrations because it often presents May Day festivities as part of life under a totalitarian system. Therefore, it should come as no surprise that during my research some people refused to speak about their participation in May Day festivities, which are in the collective consciousness indelibly connected with the former regime. Some people’s view of the socialist past underwent a radical transformation after the Velvet Revolution of 1989. We find evidence of such changes in a 1989 entry in the village chronicle of Herálec, which describes how the collapse of the communist regime was ‘for most ordinary people [...] a shock’, for ‘on the radio and television and in the press, all of a sudden we were learning the naked, almost frightening, truth’ that we were not living in a prosperous society with an advanced economy, ‘in a state [...] that was in all respects on par with, if not ahead of, capitalist states’, as they were used to hearing, but in a ‘devastated, backward country with the worst environmental conditions in all of Europe’.⁵ People interviewed as part of research on the communist past often mentioned their own suffering or persecution in addition to apologizing for their actions or beliefs by citing their ignorance of the greater context. Another problem that I faced in my research was that study participants

were often unable to accurately date their memories of May Day events, as everything that happened before November 1989 was lumped into one period that they referred to as ‘during socialism’. For these reasons, I conducted interviews mainly to contextualize and interpret written sources, which I also presented to my informants.

Historical context: the 1950s

After the KSČ came to power in 1948, it quickly began influencing the social aspects of how holidays were celebrated. Besides suppressing ‘politically inconvenient’ holidays and celebrations and introducing new ones, Czechoslovak Communists also adapted some existing holidays, ideologically reworking them. This was the case of May Day celebrations, whose history in Czechia, and what would become the Žďár nad Sázavou district, reaches back to 1890.⁶ Beginning in that year, 1 May was celebrated in Czechia and elsewhere in Austria-Hungary as International Workers’ Day. In 1918, the holiday took on anti-war and nationalist tones. Shortly after Czechoslovakia gained its independence in October 1918, May Day was established as a national holiday. In the interwar period, celebrations were held separately by different political parties (namely, the Communists, the Social Democrats, and the Fascists; Horák 2018, 220–222). May Day would only become a shared holiday celebrated by all in 1948, after the communist coup.⁷ It quickly became the most important public holiday and would remain so until the Iron Curtain fell.

Beginning in the early 1950s, May Day activities were organized by so-called action committees under the National Front (NF), a coalition of social organizations that were directly controlled by the KSČ. May Day celebrations featured two main components. The first was a parade, in which party officials, pioneers, students, ‘uniformed services’ (i.e. uniformed members of NF organizations, for example the Czechoslovak Union of Youth, the People’s Militias, sports clubs, firefighters, hunters), and employees of industrial and agricultural enterprises marched. Individuals not associated with these organizations also joined the procession. These parades were rich with visual symbols: flags, portraits of politicians, banners, and allegorical floats that referenced current political, social, and economic events and subjects. A smaller number of people ‘stood on the sidewalks’. They, along with onlooking officials, comprised the audience with which the procession engaged in performative communication (see especially Krakovský [2018, 206–213]). The second main component of the festivities was a ‘May Day manifestation’, which was held after the parade. At this event, all participants would listen to a political speech made by a KSČ official. Buildings and houses were always decorated for the special day.

In the early 1950s public celebrations were enlarged. The regime took charge of organization. NF organizations pressured their members to participate, and industrial and agricultural enterprises also pushed their employees to get involved (through unions, KSČ committees, and management). Moreover, agitation workers were tasked with convincing people of the importance of celebrating May Day. As a rule, a pair of agitators would visit homes in both towns and villages, where they would explain the importance of these celebrations and invite people to join in. The highly charged atmosphere of the postwar years also contributed to the massification of public holidays. The mood in Czechoslovakia was still affected by the events and the aftermath of World War II as well as by the domestic and international political situation. In the Žďár nad Sázavou district May Day festivities were held in three towns: Žďár nad Sázavou, Nové Město na Moravě, and Přibyslav.

People from surrounding villages also took part in these celebrations. Czechoslovak Bus Transport (ČSAD) was ordered to transport these villagers to the three central towns. For example, in the Žďár nad Sázavou district in 1951 ‘thanks to the cooperation of ČSAD, which made great efforts in making sure that they could transport participants to each centre [...], farmers from even the most remote hamlets could take part. Only the village rich and some small-scale farmers and medium peasants who are in the tow of the village rich stayed home.’ The authors of internal reports⁸ about these festivities all agreed that in 1951 the number of people celebrating May Day had never been so large.⁹ After the sharp jump in 1951 – in some places there was an increase of 90% against 1950¹⁰ – the number of people taking part in May Day festivities in the Žďár nad Sázavou district in the 1950s stabilized, ranging from 14,000–16,000 annually.¹¹ In 1950 the district’s population was 38,605 (Bartoš, Schulz, and Trapl 1988, 107).

May Day celebrations in the 1950s communicated ideological-political meanings at different temporal levels. There was a certain ‘fighting spirit’ to May Day activities, a hold-over from the war and the tumultuous years immediately following it. But they also looked to the future, articulating the desire to fight for socialism and avoid a third world war, a reflection of the widespread idea that the socialist countries formed a ‘camp of peace’ (for more details, see Krakovský [2018, 167–184]). They also expressed international solidarity with other socialist countries and those who fought for socialism throughout the world. The typical social demands made by workers at May Day celebrations in the past were nowhere to be found, as most people in Czechoslovakia were employed in the state sector, which was in the firm grip of the regime, the organizer of May Day celebrations. May Day festivities also celebrated and reflected on the present and the past, especially in terms of society’s successes on its journey toward socialism. This was a new element not present in earlier celebrations.

The country and the city

To successfully build socialism, the communist regime needed to win over the countryside, as President Klement Gottwald proclaimed at the Ninth Congress of the KSČ held in May 1949, when the collectivization of Czechoslovak agriculture was launched: ‘There will be no socialism in our country without the transition of the village to socialism.’ Here, the union between the workers and the peasants was to play a key role. Communist ideology attributed the leading role in this union to the workers (see, for example Kabrhel [1973]). This relationship became a key focus of KSČ policy, which sought to bridge the traditional gap between the city and the countryside and resolve the conflict between them.¹² Tensions emerged during the war when the countryside failed to adequately supply cities and towns with enough food. Urban inhabitants viewed self-sufficient rural dwellers with great animosity. Food-supply problems were indeed long lasting, as evidenced by the fact that food was rationed in Czechoslovakia until 1953. The KSČ attempted to bridge the urban-rural divide by using the terminology of class struggle. The city was conceived of as the domain of the working class, and the village, of the peasantry. At the same time, this conflict was transformed into a conflict between the workers (represented by the union between the workers and the peasants) and the opponents of the new regime, who could be found in both cities and towns and in villages (rich farmers).

This policy of promoting the worker-peasant union became an important theme in May Day celebrations. It was frequently mentioned in speeches: 'Our cooperative farmers and small-scale and medium peasants celebrate May Day joyfully and, full of dutiful commitment, faithfully walk side by side with the workers toward the socialist future.'¹³ The union of the industrial workers and agricultural workers, specifically peasants and cooperative members, was not only promoted through the regime's normal propaganda channels (newspapers, magazines, radio, and film), but it was also presented directly to individuals by political agitators.¹⁴ Allegorical floats depicting the union of the city and the village, that is, of the workers and the peasants, could be found in May Day parades throughout the entire 1950s. The central position of these floats emphasized how important this message was.¹⁵

Ideological and political topics were verbalized through slogans, banners, and speeches, and visualized in allegorical floats in these demonstrations. Moreover, they were also expressed through actions. Bringing together urban and rural inhabitants at these events, held in three towns in the district, symbolically perpetuated the idea of the union of the workers and the peasants, one of the holiday's main cognitive roles (Lukes 1975, 301–305). The mass scale of these festivities was something new in Czechia. Previously, such holidays had been generally celebrated separately by rural and urban communities.

According to the regime's ideology, workers were superior because they were more politically mature.¹⁶ Not only did the workers enjoy political-ideological superiority, but the state also provided them with economic and social benefits (higher wages, better variety food and consumer goods in cities). Rural inhabitants were well aware of these facts, and it was a touchy issue for them (Doušek 2021a). This ideological line led to the reproduction of an image of the countryside and peasants as being a backward. But there were more rural imaginaries than this in communist Czechoslovakia. The countryside was seen in a positive light, too; it was home to unspoilt nature and people, where authentic remnants of folk culture could still be found (Doušek 2021b). This folk culture had political significance since the nineteenth century because it was one of the sources of Czech national identity (Gellner 1983, 57).

Even though the communist regime masterfully exploited positive images of the countryside, its people, and culture in nationalist rhetoric, in the 1950s especially the asymmetrical relationship between rural areas and cities led to the underfunding of agriculture. As a result of the outflow of labour from agriculture and the need to increase agricultural output, the communist regime pushed for large-scale industrial agriculture. But this was only possible because agriculture had been collectivized. Assistance from the state and some industrial enterprises located in cities also played a key role. The latter often had formal paternalistic relationships with agricultural cooperatives; agreements were signed in which industrial enterprises promised to assist cooperatives in political and technological matters (for example Dražil 1955, 16–33; Dražil and Duchek 1964, 5).

At the political level, the image of the backward countryside was also formed at congresses of the KSČ's central committee. In 1962, the central committee established the goal of raising the level of agriculture to that of industry by 1970. In 1971 it set another target: rural areas were to catch up to cities and towns in terms of material and sociocultural conditions.¹⁷ In this paper, however, I focus on social practices. I agree with Hann that the path from imaginaries and discourses to corresponding social

practices is longer than it might seem (Hann 1994, 235–237). Nonetheless, we must focus attention on the above-mentioned imaginaries. Whether historical actors accepted or rejected them, they formed the context of their behaviours, which is critical for our understanding of what moving May Day celebrations to villages could have meant for these actors (see Leonard and Kaneff 2002, 7–9, 29).

The 1960s and changes in May Day celebrations

In 1960 reforms were implemented in Czechoslovakia that redrew the maps of its administrative regions and districts. As a result, the area of the Žďár nad Sázavou district increased to 1671.76 km². The district had a population of 108,871 in 1961, 115,961 in 1970, and 123,506 in 1980. However, only the largest urban centres grew, whereas rural areas underwent depopulation (Sčítání 1981, 8).

At this time, KSČ district leaders established seven new centres in the district where May Day celebrations would be held. In keeping with earlier policy, ‘transportation for citizens from surrounding villages to these centres’ was organized.¹⁸ These seven centres were the largest cities and towns in the district: Žďár nad Sázavou, Nové Město na Moravě, Bystřice nad Pernštejnem, Velké Meziříčí, Velká Bíteš, Jimramov, and Svatka, whose populations ranged from 1,600–10,000. The following year, celebrations were also held in Nedvědice (1,400 inhabitants).

These festivities were still organized by representatives from NF organizations, who now formed what were known as May Day committees. The main district committee was in contact with the committees in each centre, which in turn were in contact with village officials.¹⁹

In the early 1960s, May Day celebrations continued to be rigidly organized, and attendance grew significantly. If we overlook the decline in attendance in 1962 caused by the poor weather, in the first half of the 1960s between 37,000 and 42,000 people took part in these celebrations, accounting for 34–38% of the district’s population. The relaxation of communist pressure in the second half of the 1960s resulted in May Day’s gradually becoming ‘a celebratory, apolitical event’ (Krakovský 2018, 221) that local people made their own as well as in decreasing attendance of May Day celebrations. We can assume that to the inhabitants of Herálec and Vír the holiday’s political meaning gradually vanished, which led to the de-fusing of these celebrations and the loss of authenticity, as was happening throughout the country. We will shortly examine how these people travelled to attend festivities in central towns. Although reports about participation from this period are somewhat sparse, we know that the regime could not boast that May Day celebrations were well attended. For example, in 1967 6,000 people took part in the celebrations in Žďár nad Sázavou (by 1970 the population of the town proper was about 15,000), whereas at the start of the decade attendance had been around 10,000 (in 1961 the population of the town was about 10,000). A radical change occurred in 1968; that year, May Day was celebrated after the KSČ congress that introduced the reforms of the Prague Spring. The changes were felt throughout the country, including in the Žďár nad Sázavou district. In the town of Žďár nad Sázavou no parade was planned. Nonetheless, a reporter from a local newspaper observed that ‘in our district too attendance was higher than in previous years. This is particularly pleasing because people came without being commanded to, without being required to take part,

voluntarily [emphasis in original].²⁰ In contrast, celebrations in 1969, that is, after the occupation of Czechoslovakia by the armies of the Warsaw Pact, were 'more humble; they were marked by restraint and perhaps even curiosity.'²¹ In the entire district, only 13,000 people (11% of the population) took part in festivities, even though May Day was celebrated in ten places instead of eight.

New locations for May Day celebrations: the villages of Herálec and Vír

In 1967 officials from the village of Herálec (population 1,300) took advantage of the relaxed political atmosphere and held their own festivities.²² In 1969 the decision was made to celebrate in Vír (population 950).²³ In 1971 other small villages began holding their own May Day events: Křižanov (pop. approx. 1,500; 600 participants), Bobrová (pop. approx. 950; 350 participants), and Nové Veselí (pop. approx. 950; 240 participants). Subsequent praise for the organizers of festivities in Vír (pop. 950; 1,000 participants), Herálec (pop. 1,300; 400 participants), and Křižanov in the newspapers of the KSČ's district committee and the Žďár nad Sázavou ONV²⁴ indicated that district-level communist authorities would allow these smaller celebrations to be held in the future. After the occupation of Czechoslovakia by Warsaw Pact troops in 1968 and the subsequent purges both within the party and society in 1970, a new order had been instilled in the country. Although in 1969 celebrations in the district were still held under the influence of reform Communists, in 1970 May Day festivities were taken over by the members of the new nomenklatura, who, however, did not yet have the celebrations fully under their control; they complained about the boycotting of the festivities by NF representatives and ČSAD employees.²⁵ But things were to change the following year.

In the late 1960s and early 1970s, May Day celebrations were established in two villages, in addition to the small town of Křižanov, which in terms of size was essentially a village as well. It should be noted that there were more populous villages in the district. Moreover, Herálec did not become a new centre of May Day celebrations. Participants came only from the village but not surrounding communities (Herálec itself was established in 1949, when Český Herálec and Moravský Herálec were merged; the village lies on the historical border between Bohemia and Moravia).

Until that point in time, village celebrations had only been marginal affairs. People would meet, sometimes parading through the village before traveling (on foot, by bus, etc.) to a larger settlement that served as an official centre of May Day festivities. In 1960, for example, large parades were held in Herálec (900 participants) and Nové Veselí (393 participants).²⁶ The enormous popularity of May Day in Herálec (about 67% of the population took part) was a strong argument in favour of the village holding its own official celebration.

Village officials who held important positions in district party structures and thus wielded influence played an important role in establishing Herálec as a site of official celebrations. Their efforts were also helped by the fact that the local MNV and the village as a whole had won several awards, signs of good governance.²⁷ Personal connections with central authorities also contributed. For example, the chairman of the federal government, Oldřich Černík, sent a congratulatory telegram to Herálec when a cultural centre was opened there on 21 December 1969. He had personally visited the village several times.²⁸ In 1972 personal connections led to the construction of a new school.²⁹ In

1963 local officials exerted the same influence to gain special status for Herálec, although the village was not designated an official 'central village',³⁰ 'which should feature a full spectrum of amenities and facilities: healthcare, educational, social, and cultural facilities; services; and shops'. Talks held with district and party officials led to a different decision about the status of Herálec; although it was 'not to be in the future a central village, but considering its peculiarities, that is, its size, location, and tourism opportunities, it should be a village that features full social amenities, and here permits will continue to be issued for residential construction'.³¹

The establishment of official May Day celebrations in Vír was to a large extent a consequence of the village's social composition. Unlike other villages in the district, a large part of the population historically belonged to the working class, and as a result had a history of May Day manifestations that traced back to the interwar period.³² Between the world wars, the working class held May Day rallies throughout the broader region wherever there were factories. In some years, workers marched from Vír along the Svratka River to Štěpánov, where ironworks were located. Thus, the May Day celebrations of the 1970s represented a certain renewal of tradition, although their social context had changed. Now, people from surrounding agricultural villages came to take part: Rovečné (a central village), Velké Tresné, Koroužné, Kobylnice, Věstín, Věstínek, and Bolešín. Here the position of local officials in district-level party structures also played a role, for example, in 1972 when the local KSČ organization prevented the KSČ district committee from cancelling the celebration in Vír.³³

The establishment of official May Day celebrations in these two villages meant that such festivities would no longer be the domain of cities and towns and thus shattered the image of May Day as a holiday that brought together the town and the country, society as a whole. But even in Herálec and Vír the union between the working class and the peasantry was still on display in May Day parades: beginning in the early 1950s, the number of workers living in villages rose continually thanks to growing industrialization and the increasing number of people who commuted to cities to work in factories. However, calls for the unity of the village and the town were no longer voiced at May Day celebrations.

The 1970s and the meanings of May Day celebrations for the inhabitants of Herálec and Vír

In the 1970s the regime focused heavily on May Day celebrations, which began being planned in early March. The reinvigorated Soviet-styled regime aimed to stabilize society; as a result, May Day was transformed into a day of remembrance on which loyalty to the regime was expressed. In organizing festivities the regime once again made use of all social structures: NF organizations, MNVs, employee organizations (labour unions and management), and schools. In consequence, the number of people attending May Day celebrations increased steadily (Table 1). The Soviet invasion of 1968 and the purges of the 1970s divided Czechoslovak society. The ideological and political aspects of May Day unquestionably lost their meaning; as new people began to take part in these celebrations, new meanings were brought to the holiday.

Table 1. Participation in May Day celebrations by year and location.⁸⁵

Location	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Ždár nad Sázavou	?	12,000	15,500	16,500	20,000	21,500	22,000	22,400	20,100	24,300
Bystřice nad Pernš.	3700	4500	7000	7600	?	8200	8500	9540	8500	10,200
Nové Město n. Mor.	3500	4500	6000	6205	?	7985	8000	8130	7857	9674
Velká Bíteš	?	2770	5500	5700	?	5640	5640	6770	5510	5670
Velké Meziříčí	5600	6500	10,000	13,400	?	10,250	10,000	14,130	10,350	11,300
Herálec	400	800	670	720	?	810	900	952	550	820
Jimramov	?	?	1700	1660	?	1488	1680	1510	1540	1305
Křižanov	600	?	1500	1700	?	2150	2000	2500	2650	2700
Nedvědice	2400	?	2500	2770	?	3810	3500	3500	2650	3400
Svratka	?	?	1400	1320	?	1412	1400	1461	1370	1565
Vír	1000	1600	1700	1820	?	2350	2400	1950	1680	1730
Celkem	29,000	38,000	53,470	59,395	60,000	65,595	66,020	72,843	62,757	72,664
% of the total pop. of the district	24%	32%	45%	49%	50%	55%	55%	61%	52%	61%

Pro-regime political meaning

The ideological framework of May Day celebrations was based on the needs of the party and the regime. A document titled 'The Ideological-political Conception of Mass Political and Cultural Events and Celebrations of Anniversaries' was approved by the KSČ at the district level and was consequently adopted by the ONV. For example, in 1979 this reconception of May Day celebrations was supposed to lead to a 'deepening of international sentiment and solidarity with the workers of the entire world'. During May Day festivities, important KSČ and other anniversaries were also commemorated.³⁴ But celebrations did not only have this ideological framework. Planning and holding such celebrations meant an opportunity to galvanize the working class and local government organizations. This was supposed to lead to the fulfilment of the NF's election promises and 'to the further deepening of the socialist awareness of the workers and the youth'.³⁵ Thus, May Day preparations and planning were carried out not only with the goal of actually holding celebrations; they also became a practical tool for motivating workers and increasing output. At the symbolic level, May Day was intended to be a 'display of the successes accomplished under the leadership of the KSČ in industry, agriculture, and other areas of the district's social, economic, and cultural life'. This idea was repeated every year.³⁶ Representatives from the various organizations participating in the celebration understood its symbolism in terms of the regime's priorities: through May Day processions participants manifested their 'love and commitment to [the] socialist system and the Communist Party of Czechoslovakia'.³⁷ May Day festivities were rife with manifestations of loyalty to the regime in which participants glorified its successes.

The importance of May Day celebrations was enhanced when they were framed as part of the so-called May Holidays. Like throughout the country, on the eve of May Day folk festivities and bonfires were held in both villages. By the 1970s, however, they lacked any deeper ideological or political dimensions. In Herálec there were five 'pre-May Day bonfires';³⁸ the locals referred to these festivities as 'the burning of the witches', as did people in Vír. The following morning May Day parades were held. In Vír, the procession was led by children from the kindergartens and elementary schools in the village and in neighbouring Rovečné. It began at Šťastný restaurant and ended at the MNV building, where the participants listened to speeches delivered from a tribune.³⁹ Usually, an

afternoon full of sporting events followed. In Herálec the parade started at the MNV building and ended in front of the shopping centre, where a tribune stood. It served as a stage for speeches, performances put on by kindergarten children, and other cultural events. May Day was followed by the holiday of 5 May (the anniversary of the Prague Uprising in 1945) during which the Red Army liberation of Czechoslovakia was celebrated. The May Holidays ended on May 9 (Soviet Victory Day marking the end of World War II). The intertwining of these three holidays led to strengthening the relationship between Labour Day, the working class, the building of socialism (i.e. sustaining socialism), and the promotion of the cult of peace and brotherhood with the Soviet Union. In Herálec and Vír the celebrations associated with the end of World War II were emphasized. Both villages reflected on their involvement in the partisan movement and thus professed themselves to be active victors over the German occupiers.⁴⁰

Despite the high attendance of May Day celebrations in these two villages, their popularity cannot be read as a result of local inhabitants' greater loyalty to the regime. For example, although there was great emphasis on the KSČ's interwar history in Herálec, party membership figures were not particularly high in the village. In 1970 about 8.5% of Czechoslovakia's population were party members, but figures from 1974 indicate that only 3% of Herálec's inhabitants had joined the KSČ (38 members and 6 candidates).⁴¹ For comparison, in the same year, 49 people were members of the Czechoslovak People's Party.⁴² Likewise, in light of the number of young people in the village, membership in the Socialist Union of Youth (SSM) was also deemed to be 'very weak'⁴³ and its activities inadequate. In 1973, for example, its only official activity was decorating the village for May Day.⁴⁴ Just how low local party membership was becomes apparent when we compare it to the popularity of other organizations. The Czech Red Cross with 150 members was the largest organization.⁴⁵ It was followed by the TJ Sokol sports club, which was also the most active. Its football division alone had 73 members.⁴⁶ The volunteer firefighters' association had 89 members in 1976,⁴⁷ the Czech Women's Union had 86 in 1978,⁴⁸ and the Czech Gardeners' Union had 49.⁴⁹

Besides complaints about the passivity of young pioneers, there were calls for more intensive political activity in Herálec, because the pro-regime mood in the village had diminished in the aftermath of the Soviet invasion and occupation: 'We are learning that in this area of life [sociocultural activities] our work is lacking greater ideological grounding in social organizations and greater constant pressure on the educational elements of life in our society, on its needs and possibilities. To achieve better results in this area of life, which is certainly nonnegligible, we ask social organizations to invite a member of the MNV board not only to their annual meetings but also to member and committee meetings to jointly fill what is lacking, particularly in ideological and educational work. [...] We have shortcomings [...] in systematic agitation and propaganda work.'⁵⁰

The situation in Vír was somewhat different. For example, in 1974 there were 118 KSČ members,⁵¹ who comprised approximately 12% of the village's population. This number was more than 50% greater than the countrywide average. Entries in the village chronicle also testify to the KSČ's stronger position in the village,⁵² as do statements from informants. The party's standing in Vír was the result of the long history of the workers' movement there⁵³ and the village's social composition, which differed from that of the surrounding agricultural communities. Construction work on a reservoir that began in

the late 1940s and ended in the 1950s significantly contributed to population growth as it attracted laborers, engineers, and other workers. These factors may have influenced people's more active participation in May Day celebrations in Vír.

In general, not just in Vír, no one was commanded to take part in celebrations: 'it was understood to be a responsibility.' The actors did not question their participation. They followed the regime-sanctioned general pattern of behaviour, as well as general social norms. Enterprises and other organizations were involved in planning the celebrations, and therefore it was natural that employees and organization members took part as well. Of course, those who had problems with the regime did not participate, but they faced no direct repercussions for their non-involvement.⁵⁴

The context of May Day celebrations: social events in the villages of Herálec and Vír

Before I continue, it is necessary to examine how May Day celebrations fit into the overall calendar of social events in Czech villages. After the communist coup, several processes negatively affected social life in rural areas. When the traditional village elites were replaced by communist cadres, the existing structures of rural social life began to fall apart. The tensions caused by collectivization and the resulting class warfare in the countryside from 1949 to 1960 contributed to the breakdown of rural society. Collectivization and mass industrialization resulted in a major shift in the labour force as people quit working in local agriculture in great numbers to work in distant factories and mines where they made more money. This change resulted in a great migration of people from rural areas to towns and cities. For newly minted industrial workers who did not move, their long commutes significantly cut into their free time. These two facts meant that there were less people who had less time to take part in organized community activities. A third major factor affecting the social life of villages was technological progress. Radio and, beginning in the 1950s, television⁵⁵ competed for village dwellers' time. The introduction of the electric guitar and amplification also resulted in the holding of dances and concerts that were exclusively for young people, where people of all generations did not mingle. For these reasons the activities of many community and volunteer groups, such as amateur theatres, decreased significantly as did the frequency of organized social events (such as dances) and attendance (in the case of film screenings). All these factors, which were mentioned by chroniclers from villages, led to radical changes in rural social life outside of the household.

In the 1970s, all events were planned in advance. The exact dates, the names of the organizers, and the places they would be held had to be given. MNV officials created so-called unitary cultural and education activity plans, which amounted to a schedule of planned events. These plans outlined both newly introduced events and traditional ones, including political lectures, celebrations of state holidays, and village dances.⁵⁶ These plans had to be approved by the MNV board. They were entered into forms supplied to MNVs by ONVs and covered many different types of activities: celebrations of political and cultural anniversaries, educational events for adults, youth work (ideological indoctrination and education), amateur cultural events, political agitation and state propaganda work, village dances, and historic preservation and nature conservation activities. They outlined the use of several different types of propaganda channels, including

film, libraries, and village chronicles. The Corps for Civic Affairs played a key role in organizing these events.⁵⁷

In this period, we can identify three types of social events in rural areas. First were theatre performances and concerts put on by non-local actors and musicians and the occasional art exhibition. In this case, local inhabitants merely attended these events, playing the role of passive consumers of culture. The second type of event was the village dance (up to 15 per year were held in the studied villages). There was a certain continuity between communist-era parties and pre-communist ones (Polouček 2019, 18–28), although in Herálec such continuity can mainly be observed in parties associated with fairs and Kermesse celebrations ('pouťová' and 'posvícenská zábava'). Other types of parties were limited to specific generations.⁵⁸ Other traditional community events died off here, for example, carnival festivals, which were only reinstated in 1980.⁵⁹ In Vír, Saint Martin's Day was observed, although these celebrations were cancelled in 1976 and reintroduced in 1984.⁶⁰ The third type of social events were referred to as 'other social events' and included celebrations of May Day, the other 'May holidays', the October Revolution, and International Women's Day, as well as sports events organized by Svazarm (in Herálec, skiing and motorcycle races) and athletic clubs (for example the Small Vír Marathon in Vír).

Although due to the proliferation of modern musical styles village dances were generally single-generation affairs, other social events, especially political ones, became the main events at which all village inhabitants interacted (see Table 2). But the popularity of these holidays differed greatly (see Table 3). May Day celebrations were popular in large part due to the efforts the regime put into organizing them. But there were other factors at play. For example, the weather in May was generally pleasant and drew people outside. Also, in comparison with celebrations of the October Revolution, there was a less explicit link to the ideology of the ruling regime.

People who took part in May Day celebrations claim that they did indeed have more than a political dimension and that participation did not necessarily mean active agreement with the regime. As a result, in Herálec the organizers faced a problem: who would carry the Soviet flag in the May Day procession? Beginning in the early 1950s, people bearing Czechoslovak and Soviet flags led the parade. In the end, both flags were regularly carried by a local eccentric who was unaware of the political meanings attributed to the flags. He had a special holder made that allowed him to carry both at once.⁶¹

May Day celebrations gradually lost their importance for propping up the regime, at least in comparison with other ideological and political holidays. At the same time, however, local inhabitants continued to take part in May Day festivities, particularly

Table 2. Attendance of social events in Herálec and Vír in 1972.⁸⁶

Event type	Herálec – total attendees	Vír – total attendees
Events at which local inhabitants were passive consumers	5 performances by professional ensembles and soloists: 1,920 attendees 1 art exhibition: 1,750 attendees 2 concerts: 600 attendees Total: 4,270	1 art exhibition: 346 attendees
Village dances	15 village dances: 6,100 attendees	14 village dances: 2,850 attendees
Other social events	12 events: 6,280 attendees	8 events: 2,440 attendees

Table 3. The number of attendees of holiday celebrations in locations where May Day celebrations were held in the Žďár nad Sázavou district in 1978.⁸⁷

Location	May Day	Czechoslovak Independence Day	October Revolution
Žďár nad Sázavou	22,400	1141	10,100
Bystřice nad Pernš.	9540	560	3.600
Nové Město n. Mor.	8130	345	4.200
Velká Bíteš	6770	240	2.300
Velké Meziříčí	14,130	500	6.000
Herálec	952	250	210
Jimramov	1510	152	270
Křižanov	2500	636	1900
Nedvědice	3500	70	170
Svratka	1461	370	400
Vír	1950	66	155
Total	72,843	4330	29,305

parades, in great numbers. As politics, which divided both actors and observers based on their convictions, faded into the background, the audience-performance split was eliminated (see Alexander 2011, 75), and the way was paved for a re-fusion of all elements based on a new meaning. Due to the lack of other opportunities for the communities to gather, celebrators transformed May Day into an event that didactically demonstrated the unity and uniqueness of the rural community.⁶² Transferring the mise-en-scène to these two villages, creating greater intersections between actors and observers, and emphasizing what everyone had in common, that is, being from the same place, made May Day celebrations more likely to create flow and achieve authenticity (Alexander 2011, 55). In other words, May Day celebrations were 're-fused' in the meaning-searching process, that is, they were attributed other layers of meaning (or other collective representations) than purely political ones associated with the communist regime.⁶³ The spontaneity⁶⁴ and the large number of participants in these celebrations testified to their social importance for rural inhabitants: 'May Day celebrations in Herálec are always marked by high participation rates of citizens. This year [1977] 700 marched in the parade.'⁶⁵ Although district officials overestimated the number of participants at these celebrations (compare with Table 1), we can assume that many more people in the district were actively involved in May Day festivities than other holiday events. In any case, holding a well-attended celebration was a source of prestige for village officials and inhabitants.⁶⁶

In Vír there was also an emphasis on the prestige associated with holding May Day celebrations: 'May First [celebrations] are only held in bigger towns or in important places. Thus, it is an honour that Vír has been entrusted with organizing May Day celebrations.'⁶⁷ The former head of the local KSČ organization (who had developed a critical view of the regime) confirmed that 'they took pride in it [May Day celebrations]; it increased the village's sense of worth.'⁶⁸

Local political elites who were interviewed in 1983 told essentially the same tale about the establishment of May Day celebrations in Herálec that I heard when I spoke to local inhabitants in autumn 2019.⁶⁹ Hence, in this village there is a shared historical memory of this matter. The natural rivalry between Herálec and Svratka led to discontent among the people of Herálec that they had to take part in celebrations in Svratka: 'Everywhere, you have to go to those district [celebrations], and people complain about it. For many years, we complained a lot because we had to go to Svratka, and the people of Herálec had to

put on May Day for the people of Svatka, so the national committee put lots of effort into it [establishing a separate celebration in Herálec], and it has been many years since.⁷⁰ It is important to note here the emphasis on the general will of the people to have the celebrations moved to Herálec, a request that the elites were merely supposed to heed. People's willingness to participate was the basic condition for the success of May Day celebrations in villages.

Thus, it is worth noting that the social identity of the inhabitants of Herálec was marked by the rivalry between Herálec and Svatka and between the countryside and the town in general: 'We were of the opinion that we are a hamlet, and Svatka is a village. But for years they have been putting on small-town airs [...] Especially in how they approach building their town or their village. They put their hands in their pockets, stand on the crossroads and say, the road is bad, this should be done ...'⁷¹ Here, inhabitants of Herálec mentioned Svatka's head start in modernization, as the start of industrialization there predated the war. Svatka's natural surroundings also led to it becoming a popular summer destination: 'Herálec is lacking these advantages, and therefore it had to fight more laboriously and tirelessly for every change [...] Even though later [...] it would not become, even though it met all the conditions, a central village'⁷² (see above).

Given the asymmetrical relationship between rural and urban areas that I have described above, the fact that Herálec could have its own celebration elevated it to the level of a town. Village prestige was an important matter for local inhabitants. For example, in the 1970s 'public amenity' buildings, built by local inhabitants themselves volunteering their time and labour, were important symbols of prestige: 'Even though Herálec isn't a central village like neighbouring Svatka, its public life is livelier and thus outmatches far larger places. This is in part because in recent years all public amenities have been provided with the help of [local] citizens.'⁷³ 'Svatka was used to being invested in because it is a central town [...] They had an upper elementary school earlier, they had a new school, and then things came to a standstill, and they were jealous of us when [we] built a hotel, when [we] built a cultural centre. They have nothing new.'⁷⁴ Besides the hotel and cultural centre,⁷⁵ the shopping centre built in 1975 was another source of pride. The locals regularly mentioned the impression it made on visitors: 'it is pleasant to shop here not only for our citizens, but also for the many tourists who relish stopping in front of this imposing building and inquisitively looking inside. People from surrounding villages even come here to shop.'⁷⁶ But the locals took the most pride in their 'greatest public work', the local school: 'What Herálec succeeding in doing has no equal far and wide, not even in bigger, more important places.'⁷⁷ 'It [is] a building [...] that likely has no equal in villages such as Herálec in our country.'⁷⁸ Sports also played an important role in building up Herálec's prestige and reputation. Herálec's main sport rival (for example in football) was again Svatka.⁷⁹ The rivalry between these neighbouring communities was part of a long tradition of such behaviour in the Czech countryside. The communist regime also took advantage of this traditionally competitive mindset, introducing many contests, some obscure. In terms of May Day celebrations, towns and villages competed to be best decorated and have the most diligent agitation workers.⁸⁰

To look at it from another perspective, May Day celebrations interrupted routine life and were a source of entertainment. But the May Day eve parties, bonfires, and fireworks were not the only form of entertainment associated with this holiday. After

the May Day parade, in many locations sports events, brass-band concerts, and village dances were often held.⁸¹

Because all age groups participated in the celebrations, they took on a family atmosphere. In Herálec in particular this dimension of the holiday was emphasized: on this day a ceremony referred to as 'welcoming new citizens to life' – a secular rite of passage for new-born children, essentially a communist version of a christening – was held.⁸² Because the May Day celebration itself ended relatively early in the day, families in Herálec had time to eat lunch together and spend time together. They usually met with only their closest family members, but nonetheless it was a welcomed opportunity.⁸³

The welcoming of new citizens ceremony reinforced traditional beliefs that the month of May was a period of birth and rebirth, an important temporal marker in the cyclical concept of time. This semantic link was verbalized in May Day celebrations through the use of slogans that contained terms such as *youth*, *joy*, and so forth. Pre-May Day community clean-ups; flower and tree planting events; and other May Day decorating events can be viewed as signs of cultural continuity. The fact that in rural communities May Day celebrations played important entertainment, family, and symbolic rebirth functions confirms that participants marginalized the holiday's ideological aspects in their heads.

Conclusion

Studying the changing nature of May Day celebrations between the 1950s and the 1970s allows us to better understand the evolution of both the communist regime's policies and Czechoslovak society as a whole. From the moment that mass May Day celebrations were established in 1948, they became a symbol of the new union of the workers, peasants, and the intelligentsia that was forged to fight against the enemies of socialism (the bourgeois, *kulaks*, foreign enemies). Uniting these different social classes was intended to eliminate the traditional conflicts between them. The conflict between the town and the countryside was to be eliminated through the creation of the worker-peasant union. When party leaders declared in 1960 that socialism had been achieved, and with it the union of the worker and the peasant, the temporal focus of May Day celebrations shifted from the future to the present and the past.⁸⁴ The May Day celebrations in the two villages in the Žďár nad Sázavou district that I have studied in this paper did not disrupt these festivities' image as a joint celebration of the workers and the peasants because a large number of workers lived in both villages. However, the idea that May Day celebrations were supposed to bring together towns and their surrounding villages faded away. But this was not a result of the relaxing of the regime; for if that had happened, more villages would have been able to hold their own celebrations. As we have seen, however, other villages were unsuccessful in their attempts to establish their own celebrations. The specific situation in these two villages contributed to the establishment of separate celebrations there.

May Day celebrations were drained of their political significance for participants in the 1960s. The most critical period of change was from 1967 to 1971, when some villages and small towns began holding their own festivities. These changes were accelerated by the political events of 1968–1971: the occupation of Czechoslovakia by Warsaw Pact troops and the subsequent purges within the party and society. These changes were also reflected in May Day festivities. The free celebrations of 1968, when participation was

voluntary, were replaced by celebrations staged by the new elites, who put the country back under the yoke of the communist regime. The KSČ then attempted to increase this holiday's importance among the public (see [Table 1](#)). The regime's ideological bankruptcy contributed greatly to participants' neglecting May Day's political focus and meant a loss of authenticity for celebrations. In the modern, complex society of Czechoslovakia, these celebrations were de-fused and thus failed to 'produce psychological identification and cultural extension' for their participants (Alexander 2011, 53–56). They also no longer served as effective ideological rituals for participants, and because inhabitants were more or less obliged to participate in them, these festivities gained new meanings (for example for some, it was an unpleasant obligation; for others, it was a welcomed opportunity to have fun or visit another town). In the 1970s, though, we observe another change in Herálec and Vír. When the *mise-en-scène* of May Day celebrations was moved to these villages, the means of symbolic production, which many people helped create (for example by dressing up for the occasion, by decorating houses and the village), and the significant merging of groups of actors and observers led to local inhabitants making the celebrations their own and giving them a new authenticity. Due to a lack of other social events in which the entire village community could come together and interact, May Day celebrations as a social performance were re-fused to become a prestigious event where, to a certain extent, the unity of the village's inhabitants was on display (with the exception of those who directly opposed the regime). In 1970s communist Czechoslovakia, May Day, originally an ideological and political holiday, was appropriated by the inhabitants of Vír and Herálec as an opportunity to socialize.

Notes

1. Since the collapse of the communist regime, scholars have viewed May Day celebrations in Czechia as an ideological and political instrument (see, e.g., Krakovský [2004]). In a more recent text Krakovský examines many aspects of May Day celebrations and their changes during the communist regime (2018, 157–243).
2. On the communist state's creation of a new order and its reorganization of society, which was reflected in the pageantry of May Day celebrations, see (Krakovský 2018, 160–196).
3. I approach this relationship through the lens of postcolonial studies. In its efforts to create a new society, the communist regime heavily employed the vocabulary of class struggle, particularly in the late 1940s and in the 1950s: the town (presented as a simplified stereotype) represented the workers, and the village, the peasants. At the same time, the regime promoted the union of the worker and the peasant, in which the workers played the most important role (see below). The beginnings of postcolonial studies trace back to E. W. Said (1978). On the necessity of distinguishing different discourses about the 'Other' and their limits on impacting behaviour, see, e.g., (Thomas 1994). On how the image of the countryside was used in communist social performances, see D. Drápala's study on harvest festivals (2019).
4. Historians have not devoted much attention to the motivations of those participating in May Day celebrations or to the pressure put on them. One exception is presented in (Krakovský 2004, 2018, 213–221, 234–237). On the other hand, many historians have examined the extent to which the regime controlled society. According to some scholars, the totalitarian model of Czechoslovak socialism fails when it is applied in studies of everyday life, e.g., (Pullmann 2011). Many historians, however, reject the revisionist school, e.g., (Hrubý 2019). For arguments used in such discussions about public mass events, see (Roubal 2006, 106–111).
5. *Kronika Herálce IV (1986–2016)*, 27. Archived at the Herálec village hall.
6. Kotík, Jaromír. 1978. 'První máje ve Velké Bíteši.' *Vysočina*, May 5.

7. In the story that Czech communists developed between 1948 and 1989 about the victorious workers' movement, May Day celebrations played a key role. Many historical studies from this period focus on the holiday, e.g., (Franěk, Verbík, and Ševčík 1980).
8. Statistics about the numbers of people participating in May Day celebrations were taken mainly from internal reports produced by the organizers. Due to the non-public nature of such sources, there is no reason to believe that the figures were exaggerated. They correspond with numbers published in regional publications and village chronicles (see Krakovský [2018, 215–216, 234–236]).
9. Zhodnocení oslav 1. máje na okrese Žďár, 5 May 1951. Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 1. Národní fronta – Odbor organizační (National Front – Department of Organisation – NF – OO), Okresní národní výbor Žďár nad Sázavou (District National Committee in Žďár nad Sázavou – ONV ŽS), Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou (State District Archives Žďár nad Sázavou – SOKA ŽS).
10. Ibid., 2.
11. E.g., in 1951 in these three towns 11,650 marched in parades and 3,700 stood on the sidewalks, whereas in 1953, the figures were 11,600 and 2,580, respectively. Ibid., 1; Přehledná tabulka o průběhu májových oslav 1953, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 33, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
12. See, e.g., O. Štátná. 1945. 'Město a venkov.' *Zář. Orgán čsl. sociální demokracie pro brněnský kraj*, October 5.
13. Osnova projevu k 1. máji, 1 May 1952, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 4, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
14. Tradice 1. máje – posilou v boji za socialismus a mír, April 1954, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 46, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
15. Řazení průvodu 1. máje ve Žďáře nad Sáz, 1952, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 8, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
16. For more on socialist theories of the peasantry, see, e.g., Leonard and Kaneff (2002, 11–15).
17. In a study of Hungary, Hann (2016) demonstrates that the relationship between the city and the countryside could vary from country to country in the Eastern Bloc. Hungarian farmers were allowed to engage in business activities and generally caught up with their urban peers, sometimes even surpassing them in terms of wealth and living standards.
18. Zhodnocení oslav 90. výročí narození V. I. Lenina, májových oslav a 15. výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, 1960, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 223, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
19. Zhodnocení Májových oslav v okrese Žďár nad Sázavou, 22 May 1963, Zabezpečení oslav organizací národní fronty, kart. 18, inv. č. 62, fol. 123, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
20. Red. 1968. 'Zdařilý první máj.' *Vysočina*. May 3.
21. (Ob.). 1969. 'Z oslav Svátku práce.' *Vysočina*, May 8.
22. (Ob.). 1967. 'V průvodech mládeže a radost.' *Směr Vysočiny*, May 5.
23. (Ob.). 1969. 'Prvomájové oslavy.' *Vysočina*, April 24.
24. (Ob.). 1971. 'Ve znamení XIV. sjezdu KSČ.' *Vysočina*, May 6.
25. (Dopisovatel). 1970. 'Ozvěny z oslav 1. Máje.' *Vysočina*, May 7.
26. Zhodnocení oslav 90. výročí narození V. I. Lenina, májových oslav a 15. výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, 1960, fol. 224.
27. 'Hrst heráleckých zkušeností s výstavbou v akci řZL'. *Informace ONV Žďár nad Sázavou*, December 1979. Kronika obce Herálce III (1980–1986), 3. Archived at the Herálec village hall.
28. Kronika obce Herálce I (1924–1971), unpag. Archived at the Herálec village hall.
29. Kronika obce Herálce II (1972–1979), 9. Archived at the Herálec village hall.
30. A central village was an officially deemed hub that provided services not only to those who lived in the village but also those from surrounding villages. The 'central village' system was based on Walter Christaller's central place theory (Kalecký 2012).
31. Kronika obce Herálce I, unpag.
32. Sajnar, M. 1971. '1. máje na Bystřicku.' *Vysočina*, July 29; (Franěk, Verbík, and Ševčík 1980, 141–143).

33. Kronika obce Víru, okres Bystřice n. P. Díl II, 1958–1976, 347. Obec Vír. Accessed 21 March 2020 <http://www.virvudolisvratky.cz/kronika/kronika.php?k=2&s=347.jpg>.
34. Zásady k zajištění oslav 1. máje a 34. výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou v okrese Žďár nad Sáz. v r. 1979, 22 March 1979, Zápisy komisí pro oslavy kart. 28, inv. č. 312, fol. 33, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
35. Ibid.
36. Ibid., 34.
37. Všem základním organizacím (MPS) SPO v okrese Žďár nad Sázavou, 1973, Oslavy 1. máje, kart. 27, inv. č. 303, fol. 14, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
38. Plán májových oslav, 12 March 1979, Zápisy komisí pro oslavy kart. 28, inv. č. 312, fol. 54, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
39. E.g., in 1972: 'The speech highlighted the workers' movement in the village and the district, efforts to build [socialism] and increase people's living standards after World War II, and the socialist camp's efforts to achieve peace to benefit all of humankind.' Kronika obce Víru, okres Bystřice n. P. Díl II, 346.
40. For more on the partisan cult, historical memory, and commemorative events, see (Pavlásek 2019).
41. Kronika obce Herálce II, 24.
42. Ibid., 25.
43. Ibid., 34.
44. Ibid., 17.
45. Ibid., 70.
46. Ibid., 47, 58, 59.
47. Ibid., 59.
48. Ibid., 70.
49. Kronika obce Herálce III, 14.
50. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti, 1979, Místní národní výbor Herálec (MNV H), poč. č. 18, bal. 6, fol. 21, SOKA ŽS.
51. Kronika obce Víru, okres Bystřice n. P. Díl II, 392.
52. Take, for example, this certainly hyperbolic statement: 'The KSČ Village Organization is recognized in the village by all citizens as the leading force in our village.' The entries contained in chronicles, however, must be read critically. Village chronicles were inspected by local national committees, but this fact did not prevent them from containing critical notes.
53. In the interwar period, the Social Democrats and the Communists enjoyed greater popularity in Vír and Herálec than in the surrounding agricultural villages. This was reflected in the results of elections (Bartoš, Schulz, and Trapl 1988, 127, 197).
54. Interview with a man from Vír (b. 1930), 21 February 2020. Compare (Rotenberg 1983, 67) and (Krakovský 2018, 213–214).
55. Even though fewer people owned televisions in Czechoslovakia than in Western Europe, the impact of television broadcasts was not necessarily lower. Friends and relatives would regularly meet to watch programmes. Some contemporary commentators noted that the houses of people who owned a set sometimes resembled cinemas. See, e.g., Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968. MNV Lužice, inv. č. 10, 39. Státní okresní archiv Hodonín (State District Archives in Hodonín).
56. For example, Lenin's birthday was only commemorated over the public address system.
57. The Corps for Civic Affairs organized at the local level civil weddings, funerals, welcoming of new citizens to life ceremonies, educational and propaganda activities, and celebrations for milestone events in the lives of citizens.
58. Frolec, Václav, Bohuslav Beneš, and Věra Šepláková. 1983. 'Rozhovor se členy Kulturní komise MNV, May 3', 5–6. Unpublished interviews with the inhabitants of Herálec, transcribed by L. Tomšová and V. Vahalíková, Department of European Ethnology, Masaryk University.
59. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 3.
60. Kronika Vír III (1977–1990), 102. Archived at the Vír village hall.
61. Interview with men from Herálec (b. 1938, 1940, 1940, 1952), 15 November 2019.

62. In the 1970s ethnologist Flemming Hemmersam postulated that the 'opportunity to socialize' may have motivated Danish workers to participate in May Day celebrations rather than identifying with any political programme (Gustavsson 1981, 195–196). This paper gives an overview of other studies in which participation in various celebrations in the 1970s were examined.
63. Malte Rolf (2013, 189) writes about the privatization of other communist holidays (e.g., International Women's Day): 'Privatizing the official festivity meant that certain forms of celebrating that had become customary [...] now became traditions in families and among circles of friends, independent of their official meaning'.
64. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 8.
65. Kronika obce Herálce II, 61.
66. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 8.
67. Kronika Vír III, 69.
68. Interview with a man from Vír (b. 1930), 21 February 2020.
69. Interviews with men from Herálec (b. 1938, 1940, 1940, 1952), 15 November 2019.
70. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 8.
71. *Ibid.*, 12.
72. Třicet let z historie jedné obce na Vysočině. Příloha ke kronice obce Herálec, 5–6. Archived in the Herálec village hall.
73. Kronika obce Herálce II, 20.
74. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 12.
75. Kronika obce Herálce II, 49.
76. *Ibid.*, 29.
77. Třicet let z historie jedné obce na Vysočině, 17.
78. Kronika obce Herálce II, 76.
79. Frolec, Beneš, and Šepláková 1983, 12. Interview with men from Herálec (b. 1938, 1940, 1940, 1952), 15 November 2019.
80. Zásady k zajištění oslav 1. máje a 34. výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou v okrese Žďár nad Sáz. v r. 1979, 22 March 1979, fol. 35–36.
81. On the entertainment value and consumerist nature of communist mass events, see (Roubal 2006, 106–111).
82. Another traditional date for this event was 28 October, Czechoslovak Independence Day. See, e.g., Kronika obce Herálce II, 25.
83. Interview with men from Herálec (b. 1938, 1940, 1940, 1952), 15 November 2019.
84. See, e.g., the recommended slogan in Bystřice in 1979: 'May the foundation of our socialist society – the union of the workers, peasants, and intelligentsia – grow in strength.' Politicko organizační zabezpečení májových oslav ve městě Bystřici nad Pernštejnem v r. 1979, Zápisy komisí pro oslavy kart. 28, inv. č. 312, fol. 99, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
85. Data: (Ob.). 1971. 'Tradiční prvomájové oslavy ve znamení XIV. sjezdu KSČ.' *Vysočina*, May 6; (Ob.). 1972. 'Z oslav prvního máje. Byl radostný a mohutný.' *Vysočina*, May 5; (Ob.). 1973. 'Oslavy 1. máje mohutnější a radostnější.' *Vysočina*, May 4; (Red.). 1974. 'Tisíce občanů manifestovalo podporu straně.' *Vysočina*, May 3; 1975. 'První máj ve znamení výročí osvobození. Přehlídka úspěšné práce.' *Vysočina*, May 7; Zajištění májových oslav v okrese, 1977, Oslavy 1. máje, kart. 27, inv. č. 303, fol. 29, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS; Tabulka 1. máj 1979, Zápisy komisí pro oslavy kart. 28, inv. č. 312, fol. 49, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS; 1. Máj 1980, Oslavy 1. máje, kart. 27, inv. č. 303, fol. 26, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.
86. Data: Výkaz kulturně výchovné činnosti, 1972, MNV H, p. č. 1, bal. 1, SOKA ŽS; Výkaz kulturně výchovné činnosti, 1972, Místní národní výbor Vír (MNV V), kart. 5, inv. č. 117, fol. 34, SOKA ŽS.
87. Celebrations of Czechoslovak Independence Day were generally sidelined. On this occasion, the Communists emphasized the anniversary of mass nationalization, which was announced in 1948 to coincide with Czechoslovakia's 30th anniversary. Likewise, in 1968 the country was officially declared a federation on this date (Ratajová 2000, 51). Data: Tabulka 1. máj 1979; Přehled akcí uskutečněných k 60. výročí vzniku ČSR, 61. výročí VŘSR a na ukončení MČSP

ve sledovaných 11 místech okresu, 1978, Zápisy komisí pro oslavy kart. 28, inv. č. 312, fol. 159, NF – OO, ONV ŽS, SOKA ŽS.

Acknowledgements

I am very grateful to the anonymous referees for all their insightful comments. Similarly, I thank Nicholas Orsillo for his editorial assistance. Finally, I would like to express my gratitude to all the informants who participated in my research.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Funding

This work was supported by the Czech Science Foundation: [GA19-107345 Constructs of the Village. A Postcolonial Approach].

References

- Alexander, Jeffrey C. 2011. *Performance and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bartoš, Josef, Jindřich Schulz, and Miloš Trapl. 1988. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, vol. XI*. Ostrava: Profil.
- Bell, Peter D. 1984. *Peasants in Socialist Transition. Life in a Collectivized Hungarian Village*. Berkeley: University of California Press.
- Bren, Paulina, and Mary Neuburger. 2012. *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Cole, John. 1976. "Field Work in Romania. Introduction." *Dialectical Anthropology* 1 (3): 239–249.
- Connerton, Paul. 2008. "Seven Types of Forgetting." *Memory Studies* 1 (1): 59–71.
- Creed, Gerald W. 2004. "Constituted Through Conflict: Images of Community (and Nation) in Bulgarian Rural Ritual." *American Anthropologist* 106 (1): 56–70.
- Doušek, Roman. 2021a. "Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980." *Folia Ethnographica* 55 (1): 3–28.
- Doušek, Roman. 2021b. "Otvírání studánek. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou." *Český lid* 108 (1): 29–50.
- Drápala, Daniel. 2019. "The Worker for the Peasant, the Peasant for the Worker: The Transformation of Harvest Festival from a Traditional Folk Feast into a Tool of the Politics of Normalization in Czechoslovakia." *Národopisná Revue* 29 (5): 3–17.
- Dražil, Miroslav. 1955. *Patronátní pomoc zemědělství*. Praha: Práce.
- Dražil, Miroslav, and Josef Duchek. 1964. *Pomoc patronátních závodů při zavádění nové technologie v zemědělství*. Praha: Práce.
- Franěk, Otakar, Antonín Verbík, and Antonín Ševčík. 1980. *Pod rudými prapory prvního máje. 1. máj v jihomoravském kraji v dokumentech a vzpomínkách*. Brno: Blok.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gustavsson, Anders. 1981. "Ritualised Behavior: Some Research Trends in Scandinavian Ethnology and Folklore in the 1970s." *Ethnologia Europaea* 12 (1): 187–217.
- Halbwachs, Maurice. 1992. *On Collective Memory*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Hann, Christopher M. 1980. *Tázlár. A Village in Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hann, Chris. 1994. "After Communism. Reflections on East European Anthropology and the 'Transition'." *Social Anthropology* 2 (3): 229–249.
- Haukanes, Haldis. 2004. *Velká dramata – obyčejné životy. Post-komunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Horák, Pavel. 2018. "První máj." In *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, edited by Dagmar Hájková, Pavel Horák, Vojtěch Kessler, and Miroslav Michela, 216–265. Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Hrubý, Karel. 2019. *Cesty komunistickou diktaturou. Kritické studie a eseje*. Praha: Argo – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kabrhel, Jaroslav. 1973. *K úloze svazku dělníků a rolníků*. Praha: Oddělení propagace a agitace ÚV KSČ.
- Kalecký, Lukáš. 2012. "Středisková soustava osídlení – moderní utopie, nebo tradiční nástroj uspořádání prostoru?" *Deník veřejné správy*. Accessed 19 March 2021. <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6544450>.
- Kligman, Gail. 1981. *Căluș. Symbolic Transformation in Romanian Ritual*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kligman, Gail. 1988. *The Wedding of the Dead. Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. Berkeley: University of California Press.
- Krakovský, Roman. 2004. *Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948–1989*. Paris: L'Harmattan.
- Krakovský, Roman. 2018. *State and Society in Communist Czechoslovakia: Transforming the Everyday from WWII to the Fall of Berlin Wall*. London: Bloomsbury Academic.
- Leonard, Pamela, and Deema Kaneff. 2002. "Introduction. Post-Socialist Peasant?" In *Post-Socialist Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the Former Soviet Union*, edited by Pamela Leonard, and Deema Kaneff, 1–43. Basingstoke: Palgrave.
- Lukes, Steven. 1975. "Political Ritual and Social Integration." *Sociology* 9: 289–308.
- Nagengast, Carole. 1991. *Reluctant Socialists, Rural Entrepreneurs. Class, Culture, and the Polish State*. Boulder: Westview Press.
- Pavlásek, Michal. 2019. "Do not Allow History and Memory to be Forgotten! Re-Emigrants from Yugoslavia as a Memory Community of an Alternative Collective Memory." *Národopisná Revue* 29 (5): 29–40.
- Polouček, Oto. 2019. "Dance Parties and the Symbolic Construction of Communities in the Era of Late Socialism in Czechoslovakia." *Národopisná Revue* 29 (5): 18–28.
- Pullmann, Michal. 2011. *Konec experimentu. Přestavba a pád Komunistu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- Rolf, Malte. 2013. *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Rotenberg, Robert. 1983. "May Day Parades in Prague and Vienna: A Comparison of Socialist Ritual." *Anthropological Quarterly* 56 (2): 62–68.
- Roubal, Petr. 2006. "A Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual: Czechoslovak Spartakiads 1955–1990." *Journal of Modern European History* 4 (1): 90–113.
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Pantheon Books.
- Salzmann, Zdenek, and Vladimír Scheufler. 1974. *Komárov. A Czech Farming Village*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Scarboro, Cristofer, Diana Mincytè, and Zsuzsa Gille. 2020. *The Socialist Good Life. Desire, Development, and Standards of Living in Eastern Europe*. Indiana University Press.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1980. 1981. *Okres Žďár nad Sázavou. Žďár nad Sázavou: Okresní oddělení Českého statistického úřadu*.
- Thomas, Nicholas. 1994. *Colonialism's Culture. Anthropology, Travel and Government*. Princeton: Princeton University Press.
- Todorova, Maria. 2010. *Remembering Communism. Genres of Representation*. New York: Social Science Research Council.
- Todorova, Maria, Augusta Dimou, and Stefan Troebst. 2014. *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Todorova, Maria, and Zsuzsa Gille. 2010. *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
- Verdery, Katherine. 1983. *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. Berkeley: University of California Press.

„Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou

Roman Doušek

DOI: 10.21104/CL.2021.1.02

“The Opening of the Wells”: The Legitimizing Frames of a Ritual Revitalized in the 1970s in the Žďár nad Sázavou District

Abstract

In the late 1970s, Czech society was becoming increasingly aware of the worsening environmental situation. Officials in the Žďár nad Sázavou district agreed to begin revitalizing the “Opening of the Wells” ritual to educate people about environmental problems and as a partial solution to them. This paper examines how this revitalization occurred, focusing on the conceptual framework meant to legitimize this project (the topoi selected, collective memory, ideological proclamations) and ensure its continuation. Studying attempts to make local authorities hold “Opening of the Wells” ceremonies in the villages of this district also allows us to examine how certain mechanisms of power worked during the Communist era. It also helps us better understand how environmental issues were dealt with at the district level.

Key words

Opening of the Wells, 1970s, revitalization, ritual, environment, Žďár nad Sázavou district

Acknowledgment

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstrukty vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

Contact

PhDr. Roman Doušek, Ph.D., Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Czech Republic; e-mail: dousek@phil.muni.cz

Jak citovat / How to cite

Doušek, Roman. 2021. „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 29–50. <https://doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>

Úvod

Únorový převrat roku 1948 vyvolal v české společnosti hluboké změny, které se nevyhnuly ani zaběhnutému kalendáři svátků. Některé z nich postihlo rušení, jiné nový režim ovládnul a začlenil do svého vidění světa. Současně ale zaváděl a povoloval řadu svátků nových, u nichž kladl důraz na připomínání svého výkladu dějin i hodnot. Takové svátky probíhaly s rozdílnou mírou ritualizovaných oslav – od připomenutí v tisku, relace v místním či státním rozhlase a nástěnkové kampaně, až po komplexní slavnosti s účastí veřejnosti. A právě okolnosti vzniku jedné z takových slavností, otvírání studánek v 70. letech minulého století na Žďársku, sleduje tento text.

Deklarovaná spojitost otvírání studánek s tradiční lidovou kulturou nás přivádí k problematice revitalizace kultury jako vědomé konstrukce, při níž aktéři symbolicky využívají historické/tradiční prvky. Prvotní zájem antropologů o tuto oblast se datuje do 40. let minulého století (Linton 1943: 230). Navazující výzkumy směřovaly častěji do prostředí komunitně uspořádaných populací (*Gemeinschaft*). V moderních společnostech (*Gesellschaft*) revitalizaci reflektoval od 60. let 20. století zejména výzkum folklorismu, později se přidali i historikové prostřednictvím pojmu *invented tradition* (Hobsbawm 2000: 1). Odkaz na tuto badatelskou linii není náhodný. Následující text se k ní prostřednictvím své výzkumné perspektivy hlásí. Oproti dnes preferovaným tématům studia obřadů, které leží v oblastech chování během tzv. performativních aktů, jejich dopadu a efektivity (srov. Šima 2017), se totiž zaměřuje na odlišné otázky. Revitalizaci slavnosti nazírá jako sled historických událostí, zrcadlících řadu dobových skutečností. A právě ty vedle samotné slavnosti činí předmětem svého zájmu.

1/ Hlavní výzkumná otázka se tak ptá, jakým způsobem byl v relevantním sociálním segmentu vysvětlován vznik slavnosti otvírání studánek a jak byla opodstatněna její následná existence. Předmětem svého zájmu tedy činí různé legitimizační rámce, jimiž jsou rozuměny dobové a lokálně platná, ke slavnosti vztahovaná schémata, konstrukty, které – jak uvidíme – zahrnovaly vybraná topoi, části kolektivní paměti, ale také ideologické proklamace. Je nutné připomenut, že platnost takových legitimizačních rámců stála na kombinaci sociálního konsenzu a mocenské sankce a nelze v dobové komplexní společnosti očekávat jejich všeobecnou akceptovatelnost či dokonce osvojenost.

Vedlejší výzkumné otázky sledují již vybrané úseky historického kontextu revitalizace.

2/ Komunistickým svátkům, stejně jako všem svátkům v moderních společnostech, musíme přisoudit mocensko-kognitivní význam (Lukes 1975: 301–305). Vedle znázornění sociální hierarchie a vnucování ideologických

východisek režimu (to se týká také při revitalizaci využívaných legitimizačních rámců) slavnosti představovaly způsob, jímž byly reflektovány některé z aktuálních společenských problémů, v našem případě zhoršujícího se životního prostředí. Sledování revitalizace slavnosti s jasným účelovým zakotvením nás tak přivede do doby počátku zájmu o ekologii v okresních strukturách moci (Hobsbawm 2000¹⁵: 12).

3/ Snaha revitalizovat otvírání studánek ve všech obcích okresu Žďár nad Sázavou nám ale také odhalí specifický výsek lokálních mechanismů a možností moci.

Tyto tři oblasti zájmu – tedy legitimizační rámce slavnosti, její účel i mechanismy moci, které se jí snažily prosadit – spolu souvisí. Ve své synergii totiž velmi významně ovlivňovaly samotné etablování slavnosti mezi obyvateli i její konkrétní podobu v obcích okresu.

4/ Poslední výzkumná otázka se ptá po historických okolnostech revitalizace otvírání studánek. Etnologie by totiž neměla rezignovat na snahu o co nejhlubší poznání českých festivit. V tomto případě se navíc jedná o historický kontext slavnosti, která je na některých místech českých zemí dosud konaná.

Východiska

Otvírání studánek v tradiční lidové kultuře

Při revitalizaci otvírání studánek hrály klíčovou roli inspiračního zdroje obřady tradiční lidové kultury spojené s čištěním pramenů. Etnografické záznamy konce 19. a začátku 20. století torzovitě zachycují různorodé formy takových obřadů v několika oblastech (v jižních Čechách, na humpoleckém Zálesí, v okolí Prahy), ale také v jednotlivých lokalitách východních Čech a západní Moravy. Spojovalo je čištění pramene, prosperitní vrstva obřadu (zajištění pitné vody pro následující rok, či vody v době sucha) a hlavní role dívek – panen. Při vědomí různé míry dokumentace můžeme hovořit o variantách: s postavou a případnou volbou krádky, specifickou úpravou akterek, vhazováním předmětů do studánky, následnou koledou i zvláštní taneční zábavou či bez nich, v různých termínech konání a odlišnou mírou magického, ale více náboženského obsahu (zejména ve spojitosti s mariánským kultem) – od modliteb přes písně až po zapalování hromničních svící. Co je pro nás podstatné, dostupná literatura nezaznamenává obřad na Žďársku.¹

1 Neurčitá připomínka existence otvírání/čištění studánek v Bohdalově a Rudolci se objevuje v souvislosti s revitalizací slavnosti. SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis vedoucí Odboru kultury ONV z 6. 7. 1976, nefol. Stejně tak bez podrobností píše o výskytu tohoto „pěkného zvyku“ na Vysočině Vlasta Göttingerová (Göttingerová 1984: 6).

Otvírání studánek v umění

Za přenesením tématu otvírání studánek na Žďársko stál básník Miroslav Bureš (1909–1968). Tomu se dostal do rukou literárně zpracovaný popis zvyku otvírání studánek z Vlčkova (okres Svitavy) od Josefa Karla.² Bureš motiv přebásnil a přemístil z Litomyšlska na Vysočinu, do okolí Třech Studní (okr. Žďár nad Sázavou), k nimž měl osobní vztah stejně jako Bohuslav Martinů (1890–1959), jemuž *Píseň o studánce rubínce* na výzvu Františka Popelky (1908–1989) z poličského muzea poslal. Martinů text upravil, přejmenoval na *Otvírání studánek* a zhudebnil do kantáty (1955) (Zouhar – Coufalová 2017: 28, 34, 43). Již v roce 1956 vznikl krátkometrážní film *Otvírání studánek* režiséra Alana Františka Šulce (1909–1992) s recitací Burešovy básně a hudbou Bohuslava Martinů, v němž vystupovaly děti z obcí Fryšava, Kadov, Samotín a Tři Studně (vše okr. Žďár nad Sázavou) (*Otvírání...*). Film znal Alfréd Radok (1914–1976), který na základě stejné látky připravoval pro rok 1960 multimediální pásmo v Laterně magice. Jeho (obnovená) premiéra se ale mohla konat až v roce 1966 (Kaňka 2004).

Otvírání studánek ve folklorním hnutí a prezidentská návštěva Žďárska v roce 1970

V této době nalezlo otvírání studánek své ohlasy také ve folklorním hnutí. Na přelomu 50. a 60. let vzniklo stejnojmenné pásmo pod vedením Vlasty Götzingerové (1919–2012) v souboru Vysočina v Račíně (okr. Žďár nad Sázavou). Götzingerová při jeho tvorbě využívala různé dokumentované hry a zvyky, stejně jako zužitkovávala kreativitu dětských členů souboru. Na choreografii pásma měly vliv také rady Zdenky Jelínkové i místních pamětnic (Götzingerová 1984: 7, 9–12, 16; Schauerová 2006). Po svém odchodu do Rokytna (okr. Žďár nad Sázavou) Götzingerová **pásmo nacvičila také s nově založeným souborem Horáček**. Ten *Otvírání studánek* předvedl mj. v roce 1970 při vyhlášení Chráněné krajinné oblasti (dále CHKO) Žďárské vrchy u Stříbrné studánky na Žákově hoře (Soudruh... 1970). Akce se účastnil v rámci své návštěvy Žďárska také prezident a dlouholetý poslanec Národního shromáždění za okr. Žďár nad Sázavou Ludvík Svoboda. Vystoupení národopisného souboru prezidenta okouzlo. Na setkání s dětmi i jejich učitelkou dojatý prezident pásmo srovnával s písní *Kde domov můj* (Götzingerová 1984: 16–17). Takový úspěch pásma neměl být zapomenut.³

2 Ve Vlčkově v této souvislosti vznikly v roce 1983 hudební slavnosti „Putování za studánkami“ (*Putování...* 2019).

3 *Otvírání studánek* se v této době dočkalo ze strany dětských souborů (např. Macková 1961) či souborů mládeže (např. Zedníková 1957) i jiného, konkrétně pěveckého zpracování.

70. léta a ekologický problém – poptávka po nové slavnosti

Vystoupení na Žákově hoře spojilo téma otvírání studánek s ochranou přírody a předznamenalo okolnosti a účel revitalizace stejnojmenné slavnosti o několik let později. Komunistickým režimem prosazovaná industrializace a zemědělská velkovýroba, stejně jako doprovodné jevy obecné modernizace, způsobovaly v české krajině řadu negativních jevů. Uvědomění si této skutečnosti ve společnosti přinesla již 60. léta, s intenzivnější reflexí problému se setkáváme od začátku následujícího decennia. Snahy o ovládnutí životního prostředí z 50. let tak začaly pomalu střídat opatrné snahy o péči a jeho ochranu,⁴ i když oba tyto procesy již dříve koexistovaly a nalézáme je v kontinuitách mnohvrstevnatého přístupu k životnímu prostředí, který sledujeme v průběhu celého 20. století (Olšáková – Janáč 2018: 17).

Požadavky na ochranu životního prostředí, které začalo být chápáno jako faktor spoluurčující životní úroveň obyvatelstva (např. Sova 1978: 25), zaznívaly na sjezdech ÚV KSČ (Směrnice... 1976). Zde byly nastavovány programové linie společenského vývoje, které se stávaly „jasnou politickou směrnicí pro systematické a plánovitě řešení péče o životní prostředí“ (Blecha 1980). Ústřední závěry přebíraly krajské a okresní organizace KSČ, odkud byly implementovány do politiky KNV a ONV.

Na místní úrovni státní správy se začínáme s požadavkem péče o životní prostředí v mezích dobového chápání a aktuálních ekonomických a politických limitů setkávat právě od začátku 70. let. Například ONV Blansko zahrnul kapitolu „životní prostředí“ do propozic pro tvorbu volebních programů jednotlivých národních výborů pro léta 1971–1975. Navrhované programové body měly vést k úpravě veřejného prostoru měst a vesnic, jako byly návsi, parky, chodníky, stejně jako body zapojující občany a místní podniky do intenzivnější péče o své objekty a například předzahrádky.⁵ Postupem doby začali místní představitelé MNV tyto požadavky akceptovat a zahrnovali oblast životního prostředí do svých volebních programů. Ve stejné době vedl tlak z ONV také k zahrnutí problematiky do Jednotných plánů kulturně výchovné činnosti (dále JPKVČ), které vymezovaly a záro-

4 Na legislativní úrovni se ochrany životního prostředí v této době týkaly např. zákony o zdraví, ochraně půdy, ovzduší a vod či zákony na ochranu přírody (zakládající chráněná území) z roku 1956. Představa sjednoceného zákona o ochraně životního prostředí se objevila až na konci 70. let. K jeho přijetí však došlo až v roce 1991 (Kružíková 2009: 652–669).

5 SOkA Blansko, MNV Synalov, kart. 2, inv. č. 23. Zásady pro vypracování volebních programů za oblast národních výborů na volební období 1971–1975, fol. 3.

veň evidovaly veškeré veřejné sociální aktivity v obcích.⁶ Osvětová činnost přinášela výsledky a nesporně činila obyvatele k problematice citlivější. Doplnovala obraz ekologické devastace krajiny, kterou mohli ve svém okolí pozorovat⁷ (viz níže). Taková senzitivita však byla pochopitelně individuální, podmíněná mnoha faktory.⁸

Starost o životní prostředí přibližovala režimní politiku požadavkům skupin ochránců přírody. Ty se od 19. století zaměřovaly na prosazování zřizování a udržování chráněných částí přírody, respektive ochranu živočišných a rostlinných druhů. Teprve později se přidávala snaha o ochranu přírodních zdrojů a přírody jako celku (Čeřovský 1965: 12, 80 an.). Organizace státní ochrany přírody vedla v této době po dvou liniích: Jako odborný a metodicko-poradenský orgán vznikla v roce 1958 struktura Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody. Výkonnými orgány však byly výše zmiňované KNV a ONV, respektive jejich odbory kultury (Čeřovský 2012: 68; Grabmüller a kol. 1970: nestr.). Také zde, na Odboru kultury ONV Žďár nad Sázavou, má svůj původ snaha o revitalizaci slavnosti otvírání studánek jako kognitivního nástroje k identifikaci ekologického problému povrchových zdrojů vody v okrese. Ve svém poslání tak slavnost zapadla do oblasti ekologické výchovy, jednoho ze základních pilířů činnosti ekologů (Čeřovský 2012: 76–79). V tomto prostředí také mohli pracovníci ONV čerpat další inspiraci pro samotnou revitalizaci.⁹ Již v roce 1965 totiž zařadil Dům československých dětí na Pražském hradě do svého programu Otvírání zahrad jako slavnost vítání jara vycházející z otvírání studánek (Husník 1966). Z první poloviny 70. let pak máme zprávy o otvírání studánek v prostředí ekologické mládeže severní Moravy a Slezska (Olšanská 1974).¹⁰

6 Např. SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Víř, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti na rok 1976 z 11. 12. 1975, fol. 29.

7 Např. herálecký kronikář (okr. Žďár nad Sázavou) v roce 1981 připojil k zápisu o sázení remízků hodnocení: „*Tato činnost přispívající k ochraně přírody a k zlepšování životního prostředí je v současné době velmi potřebná. Kéž by jí bylo více i jinde!*“ Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálec III, s. 29.

8 Z vyjádření představitelů MNV často vyplývá jistá bezzubost jejich moci tváří v tvář pasivitě občanů při plnění rozličných plánů a úkolů, které se v našem případě týkaly ukládání domovního odpadu, pobíhání domácího zvířectva po vsi, úklidu veřejného prostranství či jiných brigád. SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Fryšava, kart. 3, inv. č. 73. Projev z r. 1983, fol. 27.

9 Pokud odkazy na prezidentskou návštěvu v roce 1970 a vystoupení folklorního souboru Horáček v materiálech ONV nalézáme, zmínky o jiných inspiračních zdrojích nikoliv.

10 Později, v roce 1978, je akce „Otvírání studánek“ v prostředí ekologického hnutí mládeže Brontosaurus hodnocena jako „rozvíjející se“ (Janča 1979: 52). Viz níže.

Revitalizace „Otvírání studánek“ na Žďársku

Lokální slavnosti v roce 1976

Za účelem osvětové činnosti a řešení konkrétních nedostatků režim s oblibou používal dobrovolnické akce, soutěže či slavnosti, jimž předcházely intenzivní přípravy. Otvírání studánek nabývalo postupně všech těchto forem. V březnu 1976 inicioval Odbor kultury ONV Žďár nad Sázavou v obcích okresu jarní ekologickou akci pod názvem „Za krásnější obce a jejich okolí“, která se konala v rámci Dnů ochrany přírody. Akci zaštitil OV KSČ a označil ji za příspěvek k XV. sjezdu KSČ. Na všechny národní výbory v okrese byla doručena výzva k vyčištění a zpevnění studánek v okolí obcí. Brigádnickou část měly národní výbory podle možností doplnit kulturním programem, na němž se měly podílet místní školy. Odbor kultury navrhoval „navázat na tradice Čištění studánek na Vysočině, kterou krásně zhudebnil B. Martinů, a uspořádat v každé obci rovněž kulturní program (zpěv, recitace, hry, slavnosti)“.¹¹ V obdobném smyslu informoval jednotlivé školy okresní Odbor školství, výzvu k akci publikoval také tisk (Ak 1976).

Akce se nakonec konala v celkem 17 ze 150 obcí okresu (tedy i těch sloučených, podle jednotlivých MNV) a vedla k vyčištění 79 studánek (z toho 63 v původním požadovaném termínu).¹² Vyhodnocena byla na setkání u Stříbrné studánky na Žákově hoře.¹³

Jak umožňovala výzva, průběh akce se odvíjel od místních podmínek – například v Dolních Loučkách žáci místní školy vyčistili studánku a následně byli „poučeni“ „o tradici ‚Otvírání studánek‘ na Žďársku a o nutnosti starat se o životní prostředí“.¹⁴ Na jiných místech proběhla pouze brigáda bez navazujícího programu, do níž se zapojili požárníci, pracovníci JZD, ale i běžní občané. Jako „úspěšná akce“ bylo čištění studánek hodnoceno v Ubušínku. Součinností občanského výboru a ZDŠ zde byly vyčištěny 4 studánky. Díky iniciativě ředitelky místní školy se následně konaly dva kulturní programy za účasti všech žáků i dětí předškolního věku.¹⁵ Zdejší akce vzbudila zájem a opakovaný program natáčela Československá televize.¹⁶

11 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Výzva ONV – odboru kultury všem NV, 1976, nefol.

12 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Soupis MNV zapojených do akce Čištění studánek v roce 1976, nefol.

13 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis vedoucí odboru kultury ONV z 6. 7. 1976, nefol.

14 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Otvírání studánek – průběh v Dolních Loučkách, nefol.

15 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Sulkovec z 13. 5. 1976, nefol.

16 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Sulkovec z 15. 8. 1976, nefol.

Odborem kultury ONV vyžádané zprávy o průběhu čištění studánek nás informují také o dosavadní péči o místní prameny ze strany pionýrů či místních občanů, kteří je využívali jako zdroj pitné vody. Dostává se nám však i zpráv o melioracemi zničených studánkách, a tedy bezpředmětnosti plánované akce.¹⁷

Lokální slavnosti v roce 1978

Po roční pauze vyhlásil Odbor kultury ONV Žďár nad Sázavou novou kampaň, která čerpala z 30. výročí únorového převratu. „Studánky“ byly na návrh Odboru organizačního i kultury ONV zahrnuty mezi masové politické akce pro první pololetí roku.¹⁸ Pracovníci Odboru kultury se opět obrátili na národní výbory v okrese s výzvou, aby se v součinnosti se školami, pionýrskými organizacemi a jednotlivými složkami Národní fronty (dále NF) zapojily do akce čištění studánek v rámci „zvelebování životního prostředí“. Výzva se ale od předchozí lišila. Lokální slavnosti, či obecněji akce, měly předcházet celookresnímu vyhodnocení soutěže. Veřejné „morální ocenění“ zapojených obcí, jak proběhlo v roce 1976 u Stříbrné studánky, mělo být formalizováno do nově založené, respektive revitalizované celookresní slavnosti zaštitěné dvěma legitimizačními rámci – tradiční lidovou kulturou a osvobozením v roce 1945, jak dokládá dobová narace:

„S příchodem jara byl na Vysočině tradiční zvyk Otvírání studánek. V prvních májových dnech, kdy tento zvyk byl slavnostně uskutečňován, přišla do naší země v roce 1945 svoboda. Vrátil se nový život, jehož symbolem byla vždy pramenitá voda. Symbol svobody a nového života se spojil 5. května 1945 v Pražské povstání. Na počest tohoto významného výročí chceme obnovit tradici Otvírání studánek a to vždy 5. května každého roku, letošním rokem počínaje.“¹⁹

Místní ohlasy na výzvu i samotná realizace čištění studánek v obcích okresu byly opět různé. Tentokrát se zapojilo již 45 MNV a vyčištěno bylo cca 190

17 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Zprávy z jednotlivých MNV o akci Čištění studánek z průběhu roku 1976, nefol.

18 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Národní fronta, kart. 28, inv. č. 312. Zabezpečení propagační a agitační činnosti k 30. výročí Února a roku 1978 a plán hlavních masově politických akcí na I. pololetí 1978 v podmínkách NV v okrese a následné usnesení Rady ONV, fol. 9–10.

19 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Výzva ONV – odboru kultury všem NV z 10. 3. 1978, nefol.

studánek.²⁰ Průběh akce odrážel přístup lokálních představitelů i místních občanů. Ze zpráv zasílaných na Odbor kultury se zdá, že ve většině případů proběhlo jen čištění s úpravou pramene. V některých obcích ale došlo k naplnění požadavku navazujícího kulturního pořadu, který často kreativně pracoval se vzory z tradiční lidové kultury – jako například ve Velkém Meziříčí.²¹ V jiných obcích byl akcentován politický význam. Například ve zprávě z Olší u Tišnova se píše, že „*vyčištění dvou studánek [bylo pojato] jako symbol uvítání jara, které nám v roce 1945 přineslo svobodu a nový život*“.²²

Zprávy z MNV opět přinášejí pozoruhodná zjištění ohledně ekologického stavu okresu i jeho reflexe ze strany obyvatel. Některé studánky se těšily dlouhodobé péči občanů (pionýrů), jinde zaznamenáváme radost z nově nalezených, stejně jako konstatování negativních dopadů ekonomiky na životní prostředí, které se dotýkaly i plánované akce.²³

Okresní slavnost v roce 1978

Lokální „čištění studánek“ vrcholilo v okresní slavnosti „Otvírání studánek“. Název symbolizoval odlišnost slavnosti od víceméně brigádnických akcí na lokální úrovni. Jako termín pořádání byl zvolen 5. květen s odkazem na rok 1945. Oproti místní úrovni byla okresní slavnost pod ideologickým vedením OV KSČ, organizačně se zapojoval Odbor kultury ONV, CHKO, Státní lesy, OV SSM a Okresní kulturní středisko.²⁴

Slavnost se konala na dvou místech – u Vitulčiny studánky ve Třech Studních a u Stříbrné studánky na Žákově hoře. Akce se účastnili představitelé OV KSČ, ONV, okolních MNV a MěNV, Lesních závodů, CHKO a médií (Rovnost, Čs. Televize, Čs. Rozhlas), žáci okolních škol i občané. Na úvod

20 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Soupis MNV zapojených do akce Čištění studánek v roce 1978, nefol.

21 „*Dva pionýrské oddíly si připravily básně k vítání jara a děvčata z pěveckého kroužku ‚Věelka‘ přednesly a předvedly pásmo ‚Otvírání studánek‘.*“ SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MěNV Velké Meziříčí z 17. 4. 1978, nefol.

22 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Olší u Tišnova – Drahotín z 24. 4. 1978, nefol.

23 Např. „*Škoda, že nám hlad po půdě bere nejen hezké studánky, které každého osvěžily v parném létě, ale i ten poslední stín stromu v remízcích, který musí ustoupit mechanisaci. Tólik na vysvětlení, proč pěkná akce musí zapadnout, neboť ji nelze v přírodě uskutečnit.*“ SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Vidonín z 6. 4. 1978, nefol.

24 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Obnovení tradice „Otvírání studánek“ a její využití pro politicko výchovnou práci mezi mládeží (srpen 1978). Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

zazněly u Vitulčiny studánky fanfáry, následovala recitace úryvků básně Miloslava Bureše *Otvírání studánek*. Poté předal zástupce pionýrské organizace do „rukou“ ředitele Lesních závodů hlášení, jehož text byl připraven na Odboru kultury ONV, a který v mnoha částech kopíroval znění výzvy směřované na MNV. Oproti ní však akcentoval roli Sovětské armády na úkor pražského povstání (lze dovozovat, že záměrně) a obsahoval revitalizační proklamaci: „*Budeme se snažit, aby se tato nová socialistická tradice rozvinula, aby se stala symbolem nejen ochrany přírody a zachování krás naší Vysočiny, ale především symbolem pěkných a přátelských vztahů mezi lidmi celého světa.*“ (Kn-Fi 1978) Následoval projev místopředsedy ONV (viz níže).

Po projevu prezentoval soubor Horáček z Rokytna pásmo *Otvírání studánek* (jako před Ludvíkem Svobodou), včetně symbolického předání vody zástupcům KSČ a národních výborů. Fanfáry ukončily první část slavnosti. Účastníci se přesunuli ke Stříbrné studánce, kde přednesl projev vedoucí tajemník OV KSČ. Poté vystoupil „*v půvabných horáckých krojích*“ soubor Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou,²⁵ na který navázal soubor Radost z Křižánek. Na závěr slavnosti byla zapálena vatra (Kn-Fi 1978).

Legitimizační rámce revitalizované slavnosti

Režii slavnosti držel ve svých rukou Odbor kultury ONV. Zde byly také připraveny hlavní proslovy, na čemž se ani v následujících letech nic nezměnilo. Původní koncept²⁶ byl podle dobové reportáže rozdělen na dvě části, které prezentovali oba hlavní řečníci (Kn-Fi 1978). Proslovy, ale také ostatní složky slavnosti, umísťovaly revitalizovanou slavnost do celkem čtyř legitimizačních rámců, které ji měly zaštiťovat.

Jak již bylo řečeno, první legitimizační rámec představovala tradiční lidová kultura. Vazba na ni **dořádala slavnosti historickou, ale také politickou autenticitu**. Česká lidová kultura se v dobách romantismu 19. století stala pro rodící nacionalismus kulturou českou (Horák 1933: 319–320),

25 Ještě v téže roce byl vydán scénář pásma *Otvírání studánek* Vlasty Götzingerové, který na slavnosti předvedl soubor Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou (Götzingerová 1978). Již zaznělo, že stejnojmenné pásmo prezentoval dříve soubor Vysočina z Račína a Horáček z Rokytna. Pásmo tak prošlo vlastním vývojem. U publikovaného scénáře autorka uvádí zdroje, z nichž čerpala. Je však patrné, že předlohy upravovala. Explicitně je zmíněna Zdenka Jelínková a její *Horácké tance, Říkaďla a škádlivky* Bohuslava Pernici, *Český rok* Karla Plicky, „sborník“ *Horácké písně* (Karla Konvalinky?) a Burešovo *Otvírání studánek*. Pásmo se tak ve finální podobě skládalo z různorodých částí, což koresponduje se stylistickou i jazykovou rozmanitostí (např. „*studánecku maličkú*“ / „*milou družičku*“).

26 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Proslov z roku 1978 – Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

získala politický význam, a napříště se od ní začala odvíjet existence českého národa (Gellner 2003: 88). Český nacionalismus lidovou kulturu (paradoxně inverzně) líčil jako nezpochybnitelný produkt češství, statický a idealizovaný výraz českého národa. Z leninismu vycházející komunistický režim akcentoval národní rozměr budování socialismu a z českého nacionalismu mnohé přebíral – včetně těchto topoi lidové kultury (srov. Pavlicová 2015: 183–192). Díky nim představovala tradiční lidová kultura pro slavnost hlavní inspirační zdroj. V proslovech se o otvírání studánek hovořilo jako o „*lidovém obyčeji Horácka*“ či „*starodávném zvyku*“, který „*téměř zanikl, byl zapomenut*“. Podle aktérů revitalizace slavnosti napravovala stav věcí – obnovovala tuto „*dřívější tradici na Vysočině*“.²⁷ Sounáležitost slavnosti s lidovou kulturou ale demonstrovala také vystoupení národopisných souborů, stejně jako jejich kroje.

Datum konání slavnosti 5. května a voda studánek symbolizovaly vítězný boj z roku 1945. S osvobozením Sovětskou armádou se „*vrátil [...] nový život, jehož symbolem byla vždy živá pramenitá voda*“. Druhý legitimizační rámec tak vycházel z kolektivní paměti druhé světové války, kterou dobový režim aktivně konstruoval. V rámci soudobých paměťových studií existuje řada přístupů ke kolektivní paměti (srov. Švaříčková-Slabáková 2007). Opakovaná je skutečnost, že se jedná o sociálně sdílené konstrukce minulosti s nesporným aktuálním významem. V našem případě se jedná o paměť 2. světové války režimem prezentovanou v celospolečenském rámci, nikoliv však všemi osvojenou. Při konstrukci této kolektivní paměti docházelo k simplifikaci (zjednodušení na boj dobra se zlem), vědomému zapominání (resp. zdůrazňování pouze některých skutečností), záměrné interpretaci (vlastnímu převyprávění dějin) a aktualizaci historie („*Mezi pojmy ‚včera, dnes a zítra‘ není tak velký časový úsek, vždyť jsou to jen tři desetiletí.*“). Během slavnosti byla tato paměť vztažena ke Žďársku. Jeho obyvatelé byli v proslovu řazeni k vítězům druhé světové války: V kraji se soustředili partyzáni, s nimiž spolupracovali místní komunisté a obyvatelé okolních vesnic jim pomáhali. Od 60. let byla obcím v místech partyzánských bojů udělována uznání²⁸ a později i tituly „*partyzánská obec*“ (Partyzánská... 1980), čímž se z nich stávala místa paměti, stejně jako z budovaných památníků či partyzánských stezek. Kult partyzánů čerpal také z osobních vazeb na původní bojovníky. Od 1. poloviny 60. let začali sovětští partyzáni

27 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20.

Dopis ONV – Odbor kultury z 25. 4. 1978, nefol.

28 Např. [1965] „*Jihomoravský krajský výbor spolu s OV svazu protifašistických bojovníků udělil Herálci čestné uznání a čestný odznak ÚV SPB za významnou účast v boji proti fašismu*“. Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálce I, nefol.

navazovat kontakty s obyvateli Žďárska. Navštěvovali ho individuálně,²⁹ přes media kontaktovali pamětníky bojů (Redakce 1964), a jako součásti delegací se účastnili různých oslav – například 1. máje.³⁰ Explicitní vazbu otvírání studánek na partyzány ostatně vetknul do své básně již Miroslav Bureš. V následujících letech během slavnosti recitovaná poezie s tématem partyzánů a bojů z roku 1945 tuto paměť aktualizovala. Do určité míry tak během slavností docházelo k propojování individuální paměti a režimem konstruované kolektivní paměti, i když právě v případě partyzánské války se obě mohly rozcházet. Kolektivní paměť nelze chápat jako neměnný soubor přesvědčení, ale spíše jako prostor, jehož obsah je neustále vyjednávaný, v němž se střetávají individuální paměti s prezentacemi historie ze strany různých institucí, v našem případě spíše sjednocená režimní interpretace (srov. Mayer 2009: 37–38). Jako režimní vstup do vyjednávaní obsahu kolektivní paměti musíme chápat právě příležitosti s nesporným vzpomínkovým rozměrem, jako měla námi sledovaná slavnost.

Již prostřednictvím lidové kultury byla revitalizovaná slavnost provázána s Vysočinou. Třetí legitimizační rámec tuto symbolickou linii rozšiřoval, když využíval topos Vysočiny jako rodného kraje. A rodný kraj představoval lidskou hodnotu. Jak řečník konstatoval, „*láska k rodné zemi, k milovanému kraji, je jeden z nejhlubších a nejušlechtilejších lidských citů, pramenící ze dna srdce*“. Vysočina byla následně prezentována jako rodiště a inspirace českých umělců. Jejich výčet zahrnoval například Jana Karafiáta, který zachytil „*snad nejlépe spanilou čistotu a ušlechtilou podobu lidu žďárského kraje*“. Také líčení samotné Vysočiny si pohrávalo s esencialismem: „[...] *inspirovala vždy svou přirozenou krásou, mnohotaárností a prostotou*“. Proslov se hlásil k odkazu Martinů a prostřednictvím jeho inspiračních zdrojů se vracel k lidové kultuře: „*Miroslav Bureš, [je] autor[em] díla, jež přespíváno [sic!] do nejprůzračnějších tónin Bohuslava Martinů, proslavuje Vysočinu snad nejtroveleji, Otvírání studánek. Hudba tohoto světoobčana nikdy [sic!] nezapomněla na ony studánky Vysočiny, nezapomněla ani na stu[dá]nku lidové písně.*“

Čtvrtý legitimizační rámec vycházel přímo z ideologie režimu a zároveň využíval vlastní kolektivní paměť poúnorového vývoje společnosti. Revitalizovanou slavnost činil aktuální, řadil ji do kontextu soudobé společnosti a jejího směřování. Během proslovu tak byl připomenut modernistický

29 Např. „[V r. 1963] *přijel [bývalý partyzánský velitel major N. I. Melničuk] do naší vlasti, aby se po letech opět shledal s přáteli, kteří mu poskytovali pomoc v době nebezpečí a nouze, a aby znovu shlédl místa, kde ruku v ruce s našimi lidmi bojoval proti fašistickým okupantům*“. Tamtéž.

30 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor organizační, kart.

35. Organizace oslav 1. a 9. května a výsledky soutěže NV na počest 20. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou v okrese Žďár n./S, nefol.

příběh budování socialismu: Únor 1948 přinesl „*počátek budování socialismu v kraji, kde po staletí podle přísloví končil chléb a začínalo kamení*“. Vysočina se ale podle řečníka již změnila: „*Kromě starých, vzácných památek a malebné přírody [zde můžeme nalézt] i kyprou současnost [...] Horácko je nyní krásnější než dříve, protože v něm už není bídy. Buduje se, přestavuje, mění se způsob života i myšlení lidí.*“ Jak zaznělo v proslovu podle novinového článku, Vysočina byla krajem, „*jemuž tu pravou krásu vtiskl máj čtyřicátý pátý, únor čtyřicátý osmý, jemuž ty nejkrásnější verše vtiskl pracující lid se svojí rodnou Komunistickou stranou Československa*“ (Kn-Fi 1978). Také tento legitimizační rámec využíval tradiční lidovou kulturu. Revitalizovaná slavnost byla zahrnuta mezi tzv. pokrokové tradice, jimž OV KSČ ve Žďáru nad Sázavou na základě závěrů krajských a ústředních sjezdů KSČ věnoval patřičnou pozornost: „*Vedle pěstování hrdosti nad současnými úspěchy nesmíme zapomínat ani na pokrokové tradice. Naši snahou musí být [...] uchovat, ale také propagovat a nadále rozvíjet [...] revoluční tradice a pokrokové lidové zvyky Vysočiny*“ (Informace... 1978: 35, 42).

Všechny uvedené legitimizační rámce revitalizované slavnosti připomínal metodický materiál z druhé poloviny téhož roku, který se snažil zajistit její udržitelnost. Dokument zároveň připomínal ekologický záměr slavnosti:

„A tak se tento tradiční lidový zvyk, který byl již téměř zapomenut, snažíme obnovit, dát mu nový socialistický charakter, aby byl v souladu s cítěním a názory člověka socialistické společnosti. Chceme tak k racionálním občanským vztahům k okresu přidat další citové pouto k jeho přírodě, tradicím a zvykům s pocitem hrdosti na jeho minulost.“³¹

Materiál opakoval oblíbenou paralelu mezi novým životem, který přinesly květnové dny roku 1945, a pramenitou vodou a pracoval při vazbě na tradiční kulturu a rodný kraj s esencialismem, který díky jím tvrzené neměnnosti jevů zajišťoval kontinuitu umožňující revitalizaci slavnosti:

„Celá Českomoravská vysočina, zláště pak Horácko, je kraj opředěný poezií, která vyrostla ze skromných kořenů domova. Přesto, že se podstatně změnil způsob života jejich obyvatel, zůstalo ještě mnohé z někdejších starobylostí v jejím ovzduší. Toto dědictví předků zůstalo v lidech Vysočiny, přírodě a uchovávalo se ve zbytcích folklorních obyčejů.“³²

31 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Obnovení tradice „Otvírání studánek“ a její využití pro politicko výchovnou práci mezi mládeží (srpen 1978). Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

32 Tamtéž.

Co je důležité, metodika požadovala zařazení otvírání studánek do okresního JPKVČ, což se také skutečně stalo. Každoročně měl být opakován vyzkoušený model:

„Národním výborům v okrese bude doporučováno organizování místních slavností, ve spolupráci s místními složkami NF a školami. Národopisné soubory i ostatní soubory ŽUČ budou vedeny k tomu, aby na těchto místních slavnostech předvedly vhodný kulturní program.“

Tyto akce měly následně nalézt zastřešení v celookresní slavnosti u Stříbrné studánky, realizace na dvou místech neměla být nikoliv překvapivě opakována.³³

Okresní slavnost v letech 1979–1989

V následujících letech zajišťovaly průběh okresního otvírání studánek tytéž subjekty, které do ní byly integrovány, a slavnost udržovala stálou strukturu. Po úvodních fanfárách trubačů státních lesů a PO SSM následovalo hlášení zástupce pionýrů – vyhodnocení okresní soutěže čištění studánek s pozměněným názvem „Za Vysočinu krásnější“. Soutěž byla zároveň rozšířena na další aktivity směřující k péči o životní prostředí. Odborem kultury připravený proslov přednesl většinou již jen zástupce (předseda) ONV, následoval kulturní program sestávající z pásem národopisných souborů ze žďárského okresu (střídaly se soubory Rendlíček ze Žďaru nad Sázavou, Horáček z Rokytna, Radost z Křižánek, Krejčárek z Dolní Rožínky a Doubraváček z Doubravníku). Soubory předváděly pásma pod názvy: Královničky, Otvírání jara a Vítání jara. „Folklorní pásma Vynášení Moreny a Vítání jara“ předvedly ale v roce 1984 také pionýrské pěvecké sbory Včelka a Včelíčka z Velkého Meziříčí. Součástí kulturního programu byly recitace (tzv. angažovaná tvorba a básně opěvující osvobození), vystoupení pěveckých sborů a dechových hudeb. V některých letech se program přesouval od Stříbrné studánky na nedaleké místo „u lomu“, kde často vzplály vaty. Zástupci moci (tzv. delegace – představitelé OV KSČ, ONV a organizací NF) se proti tomu odebírali k nedaleké lovecké chatě Eleonorce, kde pro ně bylo, podle finančních možností ONV, přichystáno pohoštění. Bohatší program býval v letech vybraných výročí, například v roce 1980 – 10 let CHKO Žďárské vrchy, v roce 1983 – 35 let od únorového převratu, v roce 1985 – 40 let od konce války a v roce 1988 – 40 let od únorového převratu. V těchto letech byly delegace představitelů moci početnější a zahrnovaly

33 Tamtéž.

i sovětské partyzány. Hosté byli do programu zapojováni zdravicemi, besedami apod. V choreografii slavnosti se pak opakovalo symbolické předávání vody, na příjezdových cestách byly postaveny informační panely aj.³⁴

Lokální slavnosti v letech 1979–1989

Nikoliv nevýznamným krokem v šíření slavnosti okresem Žďár nad Sázavou byl nepřímý nátlak na lokální autority zahrnutím „Otvírání studánek“ do formulářů JPKVČ rozesílaných na MNV. Explicitně se objevují mezi *Hlavními politickými a kulturními výročími* od roku 1980 (celkem formulář obsahoval 34 svátků). Akce tak byla posunuta do úrovně oslav například narození Husáka, Lenina, Engelse, Gottwalda či Zápotockého, výročí Svárovske stávky, svržení atomové bomby na Hirošimu, výročí různých sjezdů a kongresů, ale také oslav 1. máje, MDŽ či VŘSR, a v tomto roce i spartakiády.³⁵

Odbor kultury ONV se však i nadále snažil šířit slavnost v samostatných kampaních. V roce 1983 byla vedena s ohledem na půlkulaté výročí únorového převratu. U akce došlo k rozšíření jejího ekologického záběru, měla se rozšířit na celý „úsek ochrany přírody a životního prostředí v místě“.³⁶ Podle dobového chápání se jednalo o výsadbu keřů a stromů, ale také o sběr surovin, úklid odpadků, úpravu veřejných prostranství, čištění vodních toků, a pochopitelně také studánek.

Ze zaslaných zpráv víme, že se do průběhu stále zapojovaly různé organizace i jednotlivci (často pionýři, ale také myslivci či chataři). Avšak navazující slavnost se na většině míst nekonala, ať již kvůli chybějícím „*patříčným podmínkám*“ (Zvole)³⁷ či dosavadnímu nepřijetí slavnosti ze strany obyvatel (Nedvědice).³⁸ V některých obcích ale plnili představy Odboru kultury a slavnost s kulturním pořadem pořádali (například v Dolních Loučkách, Strážku, Velké Losenici či Vidoníně), jinde pojímali otvírání studánek kreativně – například organizovali pochody občanů (v Borači a Svatce).³⁹ Nesmíme

34 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Jednotlivé zprávy o organizaci a programu Otvírání studánek v letech 1979–1989, nefol.

35 SOKA Žďár nad Sázavou, MNV Vír, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti na rok 1980, fol. 71–72.

36 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Přípis ONV – Odboru kultury všem NV v okrese z 9. 4. 1983 nefol.

37 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. MNV Zvole: Zajištění významných akcí a výročí v pololetí 1983 – sdělení, nefol.

38 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. MNV Nedvědice: Údržba zeleně, Otvírání studánek, 5. 5. 1983, nefol.

39 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Odpovědi na přípis ONV ohledně Otvírání studánek, 1983, nefol.

zapomenout také na obce v okolí Stříbrné studánky, jejichž občané se účastnili okresní akce.⁴⁰ Neuspokojivá situace ohledně pořádání místních slavností zjištěná v roce 1983 patrně vedla hned následujícího roku k další kampani směřované do obcí okresu s explicitnější metodikou.

Kampaň z roku 1984 se nesla v naléhavějším tónu: „*Je nutné, aby všechny národní výbory věnovaly této společensky významné záležitosti pozornost a pochopení.*“ Jejím cílem bylo „*dosáhnout zvýšeného úsilí v ochraně přírody a životního prostředí, zejména zvýrazněním významu čisté vody jako symbolu života*“. Výzva směřovaná na MNV zahrnovala tři metodické pokyny. První se týkal úpravy studánky, aby mohla sloužit jako zdroj pitné vody. Další obsahoval soupis studánek v jednotlivých polesích. Samostatný metodický pokyn se vztahoval k slavnosti. Zaměřoval se na její organizaci a obsah, který měl v lokálních podmínkách kopírovat průběh okresní slavnosti. V úvodu měli zástupci PO SSM zhodnotit akci „*Za Vysočinu krásnější*“, následovat měl projev předsedy NV (včetně např. vyhodnocování jarních směn NF či připomenutí oficiálních výzev k péči o životní prostředí). Kulturní program měly zajistit základní školy. Metodika obsahovala i scénář – ukázkou z *Pásma Otvírání studánek*. Textově sestávalo z téměř neznatelně upravených Burešových veršů, které byly proloženy celkem třemi komentáři opakujícími legitimizační rámce slavnosti: První se vracel do minulosti – ke zdroji revitalizované slavnosti v tradiční lidové kultuře: „*Po dlouhá léta, vždy s příchodem jara, žila Vysočina ve znamení tohoto krásného lidového zvyku, jehož hlavními nositeli byly děti. V tomto starodávném zvyku bylo mnoho vroucnosti a hlubokého vztahu člověk[a] k domovu.*“ Druhý komentář postuloval potřebu obnovy slavnosti – „*Starodávný zvyk čištění studánek už téměř zanikl, byl zapomenut. Proto také ubylo studánek, ve kterých se tak svěže zrcadlí obloha Vysočiny.*“ Poslední se vztahoval k současnosti, revitalizaci slavnosti, stejně jako k dalším legitimizačním rámcům a ekologickému účelu:

„Aby nám byly krásné studánky zachovány – pro radost i k užítku, byl obnoven tento tradiční obyčej Horácka. A ještě navíc byl dán tomuto krásnému odkazu našich předků nový obsah a životnost. Každoročně v květnových dnech na počest příchodu Sovětské armády, kdy se k nám vrátil nový život, čistí děti – pionýři a svazáci studánky.“⁴¹

40 SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Herálec, pč. 16, bal. 6. Májové oslavy v roce 1983 – Herálec, fol. 104.

41 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Otvírání studánek v r. 1984, nefol.

Závěry

Revitalizace slavnosti Otvírání studánek proběhla za účelem osvěty, ale také dílčího řešení ekologického problému, jehož si již nebylo možné v 70. letech minulého století nevsímat: „*Hlavním cílem této společensko-politické akce je zaktivizovat širokou veřejnost – NV, organizace NF, PO SSM – k většímu zájmu na ochraně přírody a životního prostředí.*“⁴² Slavnost byla vystavěna okolo vody a jejího významu „*nejen pro člověka, ale i pro všechny život v přírodě*“, jak zaznívalo v proslovech v různých obměnách.⁴³ K vodě jako tématu slavnosti se později připojovaly další – například od 80. let znečištěné ovzduší. Nazírání ekologického problému však zůstávalo omezeno dobovými limity. Například „*negativní doprovodné jevy socialistické zeměd. velkovýroby*“ byly sice v proslovech slavnosti uznávány, avšak zároveň zlehčovány.⁴⁴ Problematika životního prostředí byla vnímána důsledně antropocentricky a v kontextu režimních politických cílů: „*Vždyť péči o životní prostředí musíme považovat za důležitý úsek životní úrovně obyvatelstva.*“ Na mysli byla „*péče o prostředí pro práci, bydlení a rekreaci*“. Žďárské vrchy, kde se okresní slavnost konala, byly přitom chápány jako prostor pro rekreaci pracujících.⁴⁵

K zaštitění revitalizace slavnosti však její primární ekologický účel v 70. letech 20. století nedostačoval. K jejímu opodstatnění aktéři využívali čtyři legitimizační rámce a otázkou zůstává, do jaké míry byli či nebyli nuceni některé z nich zapojit (srov. Pavlicová – Uhlíková 2018). Vůči účastníkům i veřejnosti deklarovali, že slavnost vychází z tradiční lidové kultury, je provázaná s Vysočinou, a prostřednictvím vody jako zdroje nového života, květnovým časem a místem konání upomíná partyzánské boje a osvobození země v roce 1945. Zároveň jako tzv. pokroková tradice vychovává a naplňuje socialistického člověka.

Aktéři používali obecně srozumitelná topoi a narace: Topos tradiční lidové kultury jakožto historicky autentické české kultury, neměnné entity, jejíž zbytky se tu a tam dochovaly, umožňoval aktérům „obnovu“ slavnosti. Topos Vysočiny jako rodného kraje byl vázán k představám prosté, avšak zároveň líbezné končiny, oplývající zachovalou přírodní krásou, a jejich čistých a ušlechtilých obyvatel. Významnou roli hrála

42 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Organizace a program Otvírání studánek v r. 1982, nefol.

43 Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálce III, s. 29.

44 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Projev z roku 1985, nefol.

45 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Projev z roku 1983, nefol.

také režimem konstruovaná kolektivní paměť vítězných bojů proti německému nacismu z roku 1945, stejně jako modernistický příběh budování socialismu v zemi.

Takové množství legitimizačních rámců revitalizované slavnosti snad ani nevyplývalo ze **sebeuvědomění představitelů režimu o jeho nevěrohodnosti** a neschopnosti nadchnout jedním příběhem. Ostatně by se jednalo o přirozenou situaci v moderních společnostech, kdy funkčnosti sociálních performancí napříč populací není jednoduché dosáhnout (Alexander 2011: 27–28). Okresní slavnost byla koncipována pro úzký okruh účastníků a obyvatelstvo okresu zapojovala pouze symbolicky prostřednictvím vyhlášení výsledků celookresní soutěže. Aktéři spíše při revitalizaci kalkulovali se synergií elementů, jak známe z dřívější doby například z různých poutních míst či devocionálií, které využívaly celou řadu katolických kultů. Na stranu druhou, jak již bylo poukázáno v souvislosti s kolektivní pamětí i mocensko-kognitivním charakterem slavností moderních společností, tím, že legitimizační rámce byly performativně v průběhu slavnosti prezentovány, vstupovaly do veřejného prostoru a zde vyjednávaly svoji platnost, což se týkalo také schémat, z nichž vycházely.

Samotný úspěch revitalizace otvírání studánek na lokální úrovni určovaly místní kontexty. I přes veškerou snahu se Odboru kultury ONV Žďár nad Sázavou nepodařilo k ní přimět všechny obce. Netečnost lokálních autorit, popřípadě objektivní překážky, včetně nezájmu obyvatel, nebylo možné zlomit. V tomto smyslu musíme konstatovat určitou bezzubost režimu, i když ve specifickém případě.

Otvírání studánek se postupem doby dočkalo celospolečenské pozornosti. Vedle samostatné linie šíření mezí ekologickou mládeží k ní v mnohém jistě přispěly i zpravodajské přenosy ze Žďárska, respektive od Stříbrné studánky. Tím ovšem role médií nekončila. Na začátku 80. let proběhla rozhlasová, na péči o životní prostředí zaměřená výchovně vzdělávací hra *Otvírání studánek* pro děti 1. stupně ZŠ. Hra měla své doplňkové vysílání v televizi,⁴⁶ stejně jako prostor v periodickém tisku (Např. Kolář 1981). Obdobná soutěž proběhla ještě v roce 1986 (*Otvírání... 1986*). V průběhu 70. a 80. let se tak s ekologickou akcí zaměřenu na čištění studánek (např. *Rubrika... 1976*), ale také související slavností (**např. *Otvírání... 1985***) setkáváme napříč českými zeměmi.

Ekologický a režimem málo ovlivňovaný obsah místní slavnosti způsobil, že otvírání studánek přežilo na Žďársku rok 1989.⁴⁷ Bez neustálé podpory

46 SOkA Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. *Otvírání studánek* (pokyn pro OV a ZO ČSOP), nefol.

47 SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Sněžné, bal. 10, část 2. Plán práce školské a kulturní komise při MNV Sněžné na 1. pololetí 1990, fol. 2.

okresní státní správy však akce na mnoha místech v následujících letech zanikala. Někde byla slavnost transformována a dočkala se i opětovného obnovování.⁴⁸ V dotazníkovém šetření z roku 2008 zjišťujeme, že ze 159 lokalit okresu se v 11 z nich konaly „obyčejně otevírání, čištění a svěcení pramenů nebo studánek“ (Bory, Bystřice nad Pernštejnem, Dolní Rožínka, Herálec, Lísek, Nové Město na Moravě, Nové Veselí, Pavlov, Radostín, Tři Studně, Velké Meziříčí) (*Výsledky...* 2008). A se slavností otvírání studánek se na Žďársku setkáváme dodnes.

Únor 2021

Archivní prameny

SOkA Blanko

MNV Svalov, kart. 2, inv. č. 23. Volební programy 1971–1980.

SOkA Žďár nad Sázavou

MNV Fryšava, kart. 3, inv. č. 73. Zprávy o činnosti MNV 1976–1982.

MNV Herálec pč. 16, bal. 6. Plány a hodnocení činnosti MNV a organizací NF.

MNV Sněžné, bal. 10, část 2. Komise školská a kulturní.

MNV Vír, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti.

ONV Žďár nad Sázavou, Národní fronta, kart. 28, inv. č. 312. Zápisy z komisí pro oslavy 1978–1979.

ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Zajištění konání akce „Otvírání studánek“.

ONV Žďár nad Sázavou, Odbor organizační, kart. 35. Oslavy různých politických výročí.

Obecní úřad Herálec

Kronika obce Herálce I [1924–1971].

Kronika obce Herálce III [1980–1986].

Tištěné prameny a edice pramenů

Ak. 1976. Čištění studánek. *Vysočina*, 10. června 1976.

Blecha, Václav. 1980. Chraňme naše společné bohatství. *Rudé právo*, 3. září 1980.

⁴⁸ Např. ve Třech Studních čerpá z místní vazby na Bohuslava Martinů (*Otvírání...* 2019).

- Bureš, Miloslav. 1955. *Otvírání studánek*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství.
- Götzingerová, Vlasta. 1978. *U studánky*. Žďár nad Sázavou: Okresní kulturní středisko.
- Götzingerová, Vlasta. 1984. *Otevírání studánek dětského folklóru*. Žďár nad Sázavou: Krajský dům pionýrů a mládeže v Brně – Krajské kulturní středisko v Brně.
- Grabmüller a kol. 1970. *Ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 1960/1970. Deset let Krajského střediska Státní památkové péče a ochrany přírody v Brně*. Brno: KSSPPOP.
- Husník, O. 1966. Vítání jara. *Vedoucí pionýrů* 18, 3, 24. března 1966: 21.
- Informace z plenárního zasedání OV KSČ k ideologické práci. 1978. *Stranické informace OV KSČ Žďár nad Sázavou*, prosinec 1978: 29–43.
- Kn-Fi. 1978. Pokrokové tradice Horácka – OTVÍRÁNÍ STUDÁNEK. *Vysočina*, 12. května 1978.
- Kolář, Bohumil. 1981. Otvírání studánek aneb hra na vodníky nejen pro děti. *Květy* 31, 17, 30. dubna 1981: 46.
- Macková, Jaroslava. 1961. Na Severáček vyprodáno. *Lidová tvořivost. Časopis pro soubory lidové tvořivosti* 12, 5. květen 1961: 104.
- Olšanská, Eva. 1974. Jaro v Tisu. O lepším životním prostředí nelze jen mluvit. *Rudé právo* 54–55, 72, 26. března 1974: 5.
- Otvírání studánek. 1985. *Květy* 35, 27, 11. července 1985: 12.
- Otvírání studánek. Anketní lístek. 1986. *Vlasta* 40, 14, 31. března – 4. dubna 1986: 21.
- Partyzánská obec. 1980. *Informace ONV Žďár nad Sázavou* 2, duben 1980: 8–10.
- Redakce. 1964. Ohlasy na výzvu POMOZTE HLEDAT. Občané píší SOVĚTSKÝM PARTYZÁNŮM. *Vysočina*, 7. května 1964.
- Rubrika činů, které stojí za pozornost. 1976. *Květy* 26, 24, 10. června 1976: 54.
- Směrnice pro hospodářský a sociální rozvoj ČSSR v letech 1976–1980. 1976. *Příloha Rudého práva*, 21. dubna 1976: 4.
- Soudruh prezident Ludvík Svoboda na rodné Vysočině. 1970. *Vysočina*, 2. července 1970.
- Zedníková, Irma. 1957. K premiéře Souboru Vysoké školy železniční. *Lidová tvořivost. Časopis pro soubory lidové tvořivosti* 8, 7, 6. července 1957: 163.
- Zouhar, Vít – Coufalová, Gabriela (eds.). 2017. *Milý příteli Bureši. Dopisy Bohuslava Martinů Miloslavu Burešovi*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Internetové zdroje

- Kružíková Eva. 2009. Právo životního prostředí. In: Bobek, Michal – Molek, Pavel – Šimíček, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví* [online]. Brno: Mezinárodní politologický ústav – Masarykova univerzita: 652–669. [2020-04-18]. Dostupné z: <http://www.komunistickepravo.cz>.
- Otvírání studánek*. Česko-Slovenská filmová databáze [online]. [2020-04-01]. Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/264674-otvirani-studanek/komentare>.
- Kaňka, Petr. 2004. *Otvírání studánek* [online]. Dokument. Česká televize. [2020-04-02]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1108288902-otvirani-studanek>.
- Otvírání studánek* [online]. 2019. Obec Tři Studně. [2020-04-19]. Dostupné z: <https://www.tristudne.cz/cz/otvirani-studanek>.
- Putování za studánkami* [online]. 2019. Obec Vlčkov. [2020-04-06]. Dostupné z: <http://www.vlckov.cz/putovani-za-studankami>.
- Schauerová, Alena. 2006. Götzingerová, Alena. In: *O folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v oblasti dětského folkloru* [online]. Strážnice: NÚLK. [2020-04-05]. Dostupné: <http://nul.k.nul.k.cz/wp-content/uploads/2017/01/Od-folkloru-k-folklorismu.-Slovník-folklorn%C3%ADho-hnut%C3%ADv-oblasti-detskeho-folkloru.pdf>.
- Výsledky výzkumu Současná podoba lidové kultury v ČR. Obvyčejové tradice* [online]. 2008. Národní ústav lidové kultury. [2020-04-29]. <http://old.lidovakultura.cz/dotazniky/08/start.php>.

Literatura

- Alexander, Jeffrey. 2011. *Performance and Power*. Cambridge: Polity.
- Čeřovský, Jan. 1965. *Vznik, vývoj a současný stav ochrany přírody ve světě i u nás*. Praha: Sbor ochrany přírody.
- Čeřovský, Jan. 2012. Historický vývoj ochrany přírody a krajiny v ČR. In: Machar, Ivo – Drobilová, Linda a kol.: *Ochrana přírody a krajiny v České republice*. I. díl. Olomouc: Univerzita Palackého: 65–81.
- Gellner, Ernest. 2003. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hobsbawm, Eric. 2000¹⁵. Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press: 1–15.
- Horák, Jiří. 1933. Národopis československý. (Přehledný nástin). In: Horák, Jiří – Matiegka, Jindřich – Weigner, Karel (eds.): *Československá vlastivěda. Svazek druhý. Člověk*. Praha: SFINX.

- Janča, Zdeněk. 1979. Využívání poznatků vědeckotechnické revoluce k cílevědomému rozvoji životního prostředí – cílem hnutí Brontosaurus. *Památky a příroda. Časopis státní památkové péče a ochrany přírody* 4, 1: 49–53.
- Linton, Ralph. 1943. Nativistic Movements. *American Anthropologist* 45: 230–240.
- Lukes, Steven. 1975. Political Ritual and Social Integration. *Sociology* 9, 2: 289–308.
- Mayer, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo.
- Olšáková, Doubravka – Janáč, Jiří. 2018. *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha: Academia.
- Pavlicová, Martina. 2015. Folklor a folklorismus v historické a sociální perspektivě. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Ústav evropské etnologie: 165–204.
- Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie. 2018. „Něco za něco...“. Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2: 177–197.
- Sova, Václav. 1978. *Životní úroveň a její plánování*. Praha: Svoboda.
- Šima, Karel. 2017. Od rituálů a obyčejů k performancím aneb jak studovat festivity moderní doby. *Studia Ethnologica Pragensia* 8, 1: 17–49.
- Švaříčková-Slabáková, Radmila. 2007. O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2: 232–255.

KRONIKÁŘI O ŽIVOTNÍ ÚROVNI. KONZUM A POLITIKA NA ČESKÉM VENKOVĚ V LETECH 1945-1980

ROMAN DOUŠEK

ABSTRACT: The text focuses on inhabitants of the socialist Czechoslovakia as consumers. On the basis of the study of 75 village chronicles from the Czech Lands describing the period 1945–1980 it can be stated that the then population cannot be considered a homogenous group from the point of view of consumption. There is a variety due to the achieved standard of living, the satisfaction with it, the consumption appetite – requirements concerning goods. The population was not homogenous even in the consideration of the relation between the living standard and the legitimacy of the communist regime. These stated facts contribute to contesting the period opinion concerning the exclusive role of consumption and the requirement of a higher living standard among the population in the moment of the fall of the communist regime in the late 1980s.

KEY WORDS: living standard – cultural change – consumption – legitimacy of the power – 1950s–1970s.

Úvod

Pozvolnou konceptualizaci „životní úrovně“ zaznamenáváme v průběhu 19. století. Předcházela jí osvícenský obrat k člověku a zrod moderní ekonomie stejně jako statistiky. Klíčovou roli v tom sehrála britská debata z poloviny 19. století o vlivu kapitalismu na životní podmínky širokých vrstev obyvatelstva, již se účastnili E. Chadwick, F. Engels, B. Disraeli či Ch. Dickens (CHILDERS 1995; FLOUD 1989, 117). Samotný, dnes užívaný pojem „standard of living“ se v angličtině objevil až v roce 1890 („Standard...“) a během následujícího decennia se začínáme setkávat s pojmem „životní úroveň“ také v češtině, zejména v poloze požadavků na její zlepšení. Nejprve v souvislosti s dělníky a širokými vrstvami z levé části politického spektra, později – během 1. republiky – s venkovským obyvatelstvem v pravícovém, agrárním prostředí.

Obnovenou diskuzi nad životní úrovní během zrodu kapitalismu a volného trhu přinesla 50. léta 20. století v podání britských historiků (např. T. S. Ashton, E. Hobsbawm). Vedla se okolo otázky, zda zrod kapitalismu a volného trhu přinesl obyvatelstvu zlepšení životní úrovně, případně kdy se tak stalo (soupis stěžejní literatury viz NARDINELLI). Po roce 2000 ji doplnila aktuální diskuze nad tzv. Great Divergence, která nahlíží evropskou kapitalistickou transformaci ve světovém kontextu, včetně srovnávacích studií životní úrovně z evropského a zejména asijského prostoru (POMERANZ 2000).

I když se v českých zemích obdobná debata neodehrála, s historickým výzkumem životní úrovně se také zde setkáváme prostřednictvím zájmu o reálné mzdy pracujících vrstev (PURŠ 1986; MATĚJČEK 1986; PRŮCHA 1969), nověji pak i prostřednictvím srovnání reálné mzdy napříč habsburskou monarchií (CVRČEK 2013).

Samostatnou kapitolu představuje výzkum konzumu východoevropského obyvatelstva, tedy i československého, v době komunistických režimů. V něm lze za dominantní označit názor, který klade souvislost mezi pádem těchto východoevropských režimů a jejich neschopností utišit poptávku po konzumním zboží ze strany jejich obyvatel. Přinej-

menším poslední dvě desetiletí socialismu ve východní Evropě jsou tak nahlížena prostřednictvím nepsané dohody mezi obyvateli a politickými elitami, na jejímž základě obyvatelstvo za ústupky v politické rovině a akceptaci režimů mělo být odměněno jistou životní úrovní. Selhání státu v plnění jeho části dohody mělo přivést obyvatelstvo do ulic, přičemž vedle hesel požadujících politické svobody mělo pomýšlet na zlepšení své životní úrovně symbolizované dostupností západního zboží. Vedle tohoto dominantního diskurzu existují také jiné výkladové rámce vztahu obyvatelstva socialistických zemí ke své životní úrovni. Ty poukazují na (kreativní) akceptaci životní úrovně v komunistických státech ze strany obyvatelstva, ale také na objektivní růst jeho životní úrovně v průběhu druhé poloviny 20. století (GILLE – MINCYTĚ 2020, 218). Ačkoliv v jiných východoevropských státech byl růst masivnější, týkal se i Československa. Např. z hlediska vývoje reálných mezd zjišťujeme, že sice zůstávaly na začátku 50. let pod hladinou z roku 1948 a jejich další propad přinesla v roce 1953 měnová reforma (KAPLAN 2007, 104, 106), v letech 1955–1978 ale následoval jejich růst, i když různým tempem. Pokud v roce 1960 dosahovaly reálné mzdy úrovně 124,7 % mezd z roku 1955, v letech 1962–1963 v souvislosti s hospodářskými problémy státu mírně klesaly, aby v roce 1970 dosáhly výše již 158,5 %, odkud ji normalizační politika dotlačila do roku 1978 na úroveň 197,6 % mezd z roku 1955 (KAZIMOUR 1980, 159). Zastánci teorie sociální dohody v této souvislosti argumentují konzumní spirálou, podněcenou komunistickými státy prostřednictvím růstu mezd a snahou o stabilní ceny, kterou nakonec nebyly schopné uspokojit (např. GRONOW – ZHURAVLEV 2015). Takto vedené argumentaci však můžeme vytknout významný nedostatek. Předpokládá totiž stejné chování občanů jako konzumentů. Na tomto místě souhlasím s argumentací Zsuzsy Gille a Diany Mincyté, že nelze ve východoevropských zemích předpokládat, že by celá společnost měla stejné konzumní preference, obdobně nenaplněné potřeby i očekávání (GILLE – MINCYTĚ 2020, 219–220) a že z nich v politické rovině vyvozovali obyvatelé tytéž závěry. Tento argument můžeme vznášet naléhavěji, pokud přihlídneme k tomu směru kulturních studií, který dokládá v témže období v západní Evropě různé skupiny konzumentů s odlišnými strategiemi i způsoby konzumace.

Nahlédnout dobové názory v oblasti konzumu a životní úrovně a jejich prostřednictvím prozkoumat domnělou jednoduše socializovaných konzumentů můžeme prostřednictvím různých druhů pramenů. Dosud byly z hlediska poznání názorů obyvatel Československa druhé poloviny 20. století vytěžovány např. dopisy televizních diváků (BREN 2013) či stížnosti tzv. nadřízeným orgánům (KRAKOVSKÝ 2018; DIETRICH 2020). Ve svém příspěvku ale obrátím pozornost na jiný pramen – obecní kroniky, které se v celkem široké míře otázkám životní úrovně a jejího hodnocení ve sledované době věnovaly. Se záměrem poznání, jak jejich autoři, tedy kronikáři a kronikářky, o životní úrovni v letech 1945–1980 uvažovali, si budu klást otázky, jak tento pojem chápali a v jakém kontextu jej zmiňovali.

I když se v zápisech odrážely nejvíce postřehy samotných kronikářů, nelze předpokládat, že stáli ve vesnicích se svými názory osamoceni, jak víme z výzkumů fungování kultury i společnosti, které poukazují na principy učení se pomocí vzoru a na sociální, tedy sdílený charakter norem a idejí. Tyto principy si uchovává i politicky roztržštěná moderní společnost. Názory obvykle nejsou ve společnosti všemi sdílené, avšak v rámci jejích různě početných segmentů ano. Ve svých zápisech kronikáři navíc zachycovali i názory a chování, s nimiž zcela nesouzněli, takže sledování výzkumných otázek v kronikách nám poskytne hodnotný obraz konzumního chování obyvatelstva vesnice, stejně jako souvisejících úvah o životní úrovni.

Pramenem pro sledování výzkumných otázek se stal soubor 75 svazků obecních kronik z 56 lokalit. Jako sondy do různého geografického a sociálního prostředí byly analyzovány kroniky ze 13 obcí okresu Příbram, 11 obcí okresu Hodonín, 10 obcí okresu Domažlice, 5 obcí okresů Cheb, Prostějov a Přerov, 3 obcí okresu Brno-venkov a po jedné obci okresu

Kladno, Pardubice, Rokycany a Znojmo.¹ Takový přístup jsem volil na základě snahy o ověření vývoje venkova, o jaký se snažila jednotná politika strany a státu, napříč českými zeměmi a ve sledované době. Pokud se tento předpoklad do značné míry potvrdil, můžeme v konkrétních oblastech životních úrovně nalézat rozmanitost, která byla důsledkem sociokulturních specifik daných lokalit (např. pozvolnější prosazování kolektivizace ve vnitrozemí či udržování symbolického významu tradiční lidové kultury na jihovýchodní Moravě). K nim jsem se snažil přihlížet.

Obecní kroniky, kronikáři a „životní úroveň“

Než přistoupím k samotné analýze kronikářských zápisů, zastavme se nejprve u kritiky zvoleného pramene ve vztahu k řešení výzkumných otázek. Při hodnocení i pramenném vyčíslování obecních kronik musíme mít na paměti jejich oficiální charakter. Ten byl dán již klíčovou legislativní úpravou z roku 1920, která zavazovala samostatné obce vést kroniku.² Stručnost zákona vedla k následujícím upřesňujícím výnosům, pro námi sledované období směrnici ministerstva informací a osvěty, poř. č. 1275/50 Sb. ob., záhy nahrazenou instrukcí ministerstva školství a kultury pro výkonné orgány národních výborů č.j. 69421/1955 z ledna 1956, která platila po zbytek celého sledovaného období. Pokud obsah obecních kronik ponechávala tato směrnice stranou, podrobně předepisovala kontrolu zápisů ze strany kulturní komise a posléze rady místního národního výboru (MNV), jejichž souhlas měl teprve vést k samotnému zápisu. Se záznamy o kontrole se sice v kronikách začínáme setkávat záhy, avšak pouze v některých. Také schvalující subjekty se různily – vedle těch pověřených zápisy schvalovalo např. okresní muzeum, a to i přes to, že proceduru schvalování následně připomínaly metodické příručky kronikářské práce (ROBEK – PUBAL 1963, 65; PUBAL 1975, 102–104).

Metodické příručky doporučoval autorům kronik Ústřední muzeologický kabinet jako centrální orgán dozoru nad kronikářstvím. Nejprve se jednalo o knihu A. Robka a V. Pubala *Píšeme kroniku* z roku 1963 (ROBEK – PUBAL 1963), která přinášela obšírné instrukce i ohledně náplně kronik. Z příručky čerpaly také mnohé metodické listy okresních muzeí jako institucí dozorujících kronikářskou činnost v obcích. Pro nás je důležité, že příručka obracela pozornost kronikářů také na *životní a kulturní úroveň* obyvatel. Odlišování obou rovin, v současnosti více komplementárně chápaných, vycházelo z marxistických pozic soudobé politiky. Pod pojem životní úroveň spadala oblast hmotná, explicitně oblast práce (větší příjmy), zvyšování úrovně bydlení, oblékání a stravování. Kulturní úroveň byla spatřována v kulturním vyžití, resp. kulturním konzumu. Snad s ohledem na jejich veskrze náboženský charakter nebyly v této oblasti připomínány tradiční festivity, oplývající mnohdy značnou kreativitou aktérů. Oproti tomu měl kronikář sledovat činnost biografů, knihoven, osvětových zařízení, návštěvy profesionálních (divadelních a jiných) souborů na vesnici, cesty za kulturou do měst, stejně jako oblast rekreace (turistických zájezdů) a televizního a radiového vysílání (ROBEK – PUBAL 1963, 41).

V praktické části pak autoři nabádali *přiběžně hodnotit a srovnávat [...] zejména vzrůst spotřeby potravin (zejména masa), nákupu televizorů, motocyklů, aut, bytového zařízení a technického vybavení apod. Jak se mění způsob oblékání, které se příliš neliší od městského*. Další oblastí ke sledování měla být sociální péče o seniory či závodní stravování, stejně jako další výdobytky sociální a zdravotní péče. Do kulturních poměrů autoři zahrnovali zejména aktivity školy, organizací mládeže, osvětových zařízení, knihoven či návštěvy významných osobností (ROBEK – PUBAL 1963, 48–49).

1 Výzkum probíhal v SOKA Příbram, SOKA Hodonín, SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, v online badatelně Zemského archivu v Opavě (kroniky z okresních archivů organizačně spadající pod tuto instituci) (<http://digi.archives.cz>) a prostřednictvím platformy Porta fontium, která zpřístupňuje bohatý soubor obecních kronik z fondů okresních archivů pod Státním oblastním archivem v Plzni (<https://www.portafontium.eu>).

2 80/1920 Sb. Zákon ze dne 30. ledna 1920 o pamětních knihách obecních.

V závěrečném *heslovém ukazateli* oba autoři problematiku životní úrovně (jevů, které s tématem dle předchozího textu souvisely) rozprostřeli do více kapitol (např. zvyšování služeb obyvatelstvu zařadili do IV. oddílu, sledování počtu majitelů aut do oddílu následujícího, hodnocení bytové situace, vybavení bytu a změny ve stravě do IX. oddílu).

Pozdější aktualizovaná metodická příručka V. Pubala *Kronika a kronikáři z roku 1975* (PUBAL 1975, 19762) se obsahu kronik věnovala podstatně méně a pouze přebírala heslový ukazatel jevů ze staršího textu (PUBAL 1975, 71–75).

Nutno dodat, že soudobí teoretikové kronikářství zdůrazňovali také politický rozměr pojmu životní úrovně a rádi by byli na kronikáře náročnější. K. Janiš na poradě okresních metodiků pro kronikářství zdůrazňoval nutnost zachycení nejen životního standardu, ale také „*růstu [...] socialistického uvědomění [občanů] ve snaze zaznamenat, zda jde skutečně o všestranný rozvoj socialistické společnosti nebo jen krok ke spotřebnímu způsobu života*“.³ I když Janiš vystihl podstatu problému (viz níže), jeho požadavek na kronikáře nemohl být s ohledem na náročnost naplněn.

Vliv příruček na obsah kronik byl různorodý, a to jak tematicky, tak s ohledem na pod-souvanou reflexi růstu. Někteří kronikáři psali o životní úrovni v širší korespondující s pokyny metodiků, jiní se inspirovali pouze tematicky a zbytek z nich se dobovými příručkami a propozicemi nenechával ovlivnit a o tématu nepsal vůbec. K problematice životní úrovně se tak dříve či později vyjádřilo ze zkoumaného vzorku 50 kronik (67 %) ze 38 obcí (68 %), ve většině případů pod explicitním názvem statí „*životní úroveň*“, zřídka „*hmotná úroveň*“ atp.

První zmínka kronikáře o životních podmínkách ve vesnici se ze zkoumaného vzorku váže k roku 1950. V ní se autor z Lužice (okr. Hodonín) pod názvem statí „*Je u nás bída?*“ snažil doložit zvýšení hmotných poměrů obyvatel.⁴ Kontinuum takto zaměřených zpráv nalézáme v kronikách od roku 1953, tedy roku, který měnovou reformou přinesl citelný zásah do životní úrovně veškerého obyvatelstva. V době ekonomické stagnace v letech 1961–1967 se počet zpráv oproti předchozímu období zdvojnásobil. Naopak v letech 1968–1970 zájem kronikářů o problematiku výrazně opadl. Od roku 1971 se zprávy o životní úrovni obyvatel vesnic na stránky kronik vrátily. V průběhu 70. let jich nalézáme zhruba stejný počet jako v letech 60.

Obsahová rozmanitost kronik vyplývala nejen z vědomého výběru témat kronikářů a kronikárek ale také z jejich osobností. Vedle individuálních dispozic byl čitelným faktorem sociální původ, který usměrňoval jejich pozornost a posléze i text. Ve zkoumaném vzorku se setkáváme s místními rodáky, kronikáři narozenými ve velkoměstech, příslušníky nižších vrstev i inteligence. Pozici kronikářů zastávali častěji muži, ale nalezneme mezi nimi i ženy, častěji pak vyššího věku. Stejně tak se v kronikách setkáváme s různou mírou reflexe vlastní pozice kronikáře jako „*tvůrce*“ dějin lokalit.

Ve sledovaném vzorku je pozoruhodná stabilita kronikářského kolektivu napříč režimy. Rok 1948 nevedl k radikální výměně kronikářů, stejně jako období v letech 1968–1970. Kronikáři ve většině případů přibližovali svoje názorové pozice oficiálnímu režimnímu výkladu. Markantní je to zejména na přelomu 60. a 70. let, kdy se velmi častá a radikální kritika okupace mění v porozumění a její schvalování v pozdějších zápisech. Ostatně např. revizní komise z Odboru kultury ONV Znojmo po revizi zápisů z let 1968–1970 nedoporučila ponechat v celém okrese ve funkci pouze dva kronikáře, přičemž se jednalo o jediné členy strany lidové a sociálně demokratické. Nutno v této souvislosti podotknout, že více než polovina kronikářů z tohoto okresu byla v KSČ.⁵

3 Zápis ze školení a pracovní poradě okresních metodiků pro kronikářskou práci konané dne 21. listopadu 1977 v prostorách Regionálního muzea v Mikulově, s. 3. Archiv MZM. Kronikářství – Kronikářská agenda, kart. 1, fol. 25.

4 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 9. Kronika obce Lužic II. 1950–1955, s. 75.

5 Zpráva o prověrce vedení obecních kronik na okrese Znojmo. Archiv MZM. Kronikářství – Kronikářská agenda, kart. 2, nefol.

Obr. 1. Relativní dostupnost obchodů a služeb měl na venkov přinést koncept „střediskových obcí“ s předobrazem v teorii Waltera Christallera z roku 1933. Obchody a služby byly koncentrovány ve vybraných lokalitách a zajišťovaly obslužnost svému okolí. Prodejna papíru v Olešnici na Moravě (okr. Blansko). Foto Robert Synek, 1978, Archiv města Olešnice.

Abb. 1. Relative Zugänglichkeit von Geschäften und Dienstleistungen sollte auf dem Lande durch das Konzept der „Zentralgemeinden“ erreicht werden, ihr Vorbild wurde der Theorie von Walter Christaller aus dem Jahre 1933 entnommen. Geschäfte und Dienstleistungen wurden in gewählten Gemeinden konzentriert und gewährleisteten die Bedienung ihrer Umgebung. Papierladen in Olešnice na Moravě (Bez. Blansko). Foto Robert Synek, 1978, Archiv der Stadt Olešnice.

Obr. 2. Restaurace Panský dům v Olešnici na Moravě (okr. Blansko) ve dnes již zbourané budově č. p. 120. Otevřeno měla v pondělí až pátek od 10 do 22 hod., v sobotu od 10 do 23 hod. a v neděli od 9 do 21 hod. Foto Robert Synek, 1978, Archiv města Olešnice.

Abb. 2. Die Gaststätte Panský dům in Olešnice na Moravě (Bez. Blansko) in dem heute schon abgerissenen Haus Nr. 120. Geöffnet war sie Montag-Freitag 10-22 Uhr, Samstag 10-23 Uhr und Sonntag 9-21 Uhr. Foto Robert Synek, 1978, Archiv der Stadt Olešnice.

Kronika, práce kronikáře či kronikářky, stejně jako oni samotní se v některých případech stávali nástroji propagandy. Dobovým jazykem *kulturně výchovné využití kroniky* bylo vedle samotného vytěžení ze strany budoucích historiků druhým, oficiálním rozměrem zúročení jejich práce. Jeho cílem mělo být *seznámit širší veřejnost se skutečnostmi obsaženými v kronice a jejich prostřednictvím ovlivňovat a formovat její názory a postoje*.⁶ Za tímto účelem byly v některých obcích pořádány besedy kronikářů s vybranými segmenty vesnické komunity, vymezenými věkem, či příslušností k vybrané organizaci. Témata byla volena podle příležitosti – dějiny obce, dějiny dělnického hnutí v obci, průběh vybraných historických událostí v obci atp. Při besedách se ale také srovnávalo vybavení obce i právě životní úroveň v dobách minulých a soudobých. Jinou formu představovalo čtení z kronik, které bylo součástí různých oficiálních oslav, stejně jako méně oblíbené výstavy kronik. Setkáváme se ale i s jinými formami využívání kronikářů. Jako na svou dobu inovativní můžeme vidět předčítání z kroniky do místního rozhlasu během žní v roce 1953 v Lužici (okr. Hodonín), které vedla nesporná snaha o „agitační“ dopad. Kritika tepala nedostatečnou práci družstevníků, rozkrádání i nečinnost všech obyvatel ve vesnici tváří v tvář žnám a vyzývala všechny obyvatele k pomoci zemědělcům.⁷

Co je však pro nás důležité, požadavky ohledně kontroly obecních kronik, snahy o jejich využívání v propagandě ani vysoký podíl členů komunistické strany mezi kronikáři by nás neměly nutit chápat kroniky pouze jako hlásnou troubu režimu. Kritika poměrů ve vesnici, v zásobování, sledování nálad mezi obyvatelstvem, zaznamenávání fám či kritika směřovaná k protirežimně smýšlejícím či politicky neaktivním občanům nám totiž v případě některých kronik zprostředkovává hodnotný obraz dobové vesnice.

Životní úroveň na vesnici

Pojem životní úroveň byl od konce druhé světové války stabilní součástí politiky (třeba i jen v symbolické rovině proklamací, slibů a argumentace), pomocí něhož komunistická strana oslovovala obyvatelstvo. Akceptace takové rétoriky režimu mezi venkovským obyvatelstvem závisela na mnoha faktorech. Nesporné zůstává, že část z nich ji aktivně přebírala, část ji akceptovala, zatímco jiná ji odmítala. V této souvislosti připouštím, že náhled vývoje životní úrovně mohl korelovat se samotným vztahem k režimu, a to nejen pro optimistické pozorovatele, pro něž představoval jeho nespornou legitimizaci. Na druhou stranu nelze předpokládat, že by nespokojenost např. se zásobováním znamenala automaticky nepříznivý vztah k vládnoucímu režimu, který sám pěstoval u svých občanů kritiku v této oblasti. Stačí připomenout všude přítomné knihy přání a stížností či nahlédnout do dobového tisku či právě obecních kronik. Např. *Debata byla velmi rušná a možná si přítomní zást. [upci MNV] uvědomí, že dnes je jiná doba, než byla před 20 lety a každý občan chce za své peníze dobré zboží a nikoliv nějaký brak který jinde nechtějí, je dán sem do obce*.⁸ Taková kritika poměrů ostatně vedla v mnoha případech k nápravám např. v zásobování, zřizování nových prodejen atp. a alespoň na tomto úseku mohla obyvatelstvu poskytovat možnost ovlivňovat věci veřejné, i když to šlo většinou zdlouhavě a těžkopádně, pokud vůbec.

V této souvislosti je nutné připomenout, že komunisté měli k životní úrovni ambivalentní vztah, který zachycoval i Janišův požadavek výše (např. GRONOW – ZHURAVLEV 2015, 74). Na jednu stranu se obávali, že důraz ni může vést k maloměšťáckému způsobu života a odmítali její redukci na pouhý konzum (SOVA – TEICHMAN – DOHNALOVÁ 1961, 9–12), na stranu druhou požadovali pro socialistický tábor překonání životní úrovně v kapitalistických zemích a její růst chápali nikoliv jako cíl, nýbrž prostředek k utváření nového člověka a zdokonalování socialistického způsobu života (HRZAL 1978: 72).

6 Kulturně výchovné využití kroniky. Podkladový materiál pro jednání Krajského poradního sboru pro kronikářství v Jihomoravském kraji. Archiv MZM. Kronikářství – Kronikářská agenda, kart. 1.

7 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 9. Kronika obce Lužic II. 1950–1955, s. 205, 214–219.

8 SOKA Cheb, MNV Hazlov, sign. 348. Kronika obce. 1965–1971, s. 273–274.

Pro pochopení dobového kontextu analyzovaných kronikářských zápisů je nezbytné načrtnout příběh zájmu o životní úroveň venkovského obyvatelstva, který začal psát soudobý politický režim, resp. stát po ukončení druhé světové války. Na stranu druhou pro konkrétní životní podmínky dobových aktérů tento příběh nemusel být zcela zásadní. Svoji roli hrál kulturní a sociální kapitál jedince, stejně jako specifické podmínky lokality, v níž žil, či osobní predispozice. Pro dobové diskurzy ve společnosti však tento příběh hrál roli klíčovou.

Zákaz agrární strany jako politického reprezentanta venkova po druhé světové válce vytvořil politické vakuum, do něhož se snažilo vstoupit více stran. Pokud komunistická strana aspirovala na převzetí moci ve státě, musela hledat podporu i na venkově. Ten hrál klíčovou roli pro zásobování veškerého obyvatelstva, které se po roce 1945 stále potýkalo s problémy. Po převzetí moci komunisté vyhlásili program kolektivizace zemědělské půdy a s tím související třídní boj na vesnici, které trvaly v letech 1949–1960. Mezitím proběhla v roce 1953 měnová reforma, která sice znamenala ukončení přidělového systému, zároveň však zlikvidovala úspory obyvatel, stejně jako mnoha z nich podlomila příjmy. Závěry X. sjezdu ÚV KSČ z roku 1954 tak reagovaly na nedobrou situaci a vytýčily za cíl mj. zvýšit hmotnou a kulturní úroveň lidu zvýšením zemědělské výroby a určováním spotřebitelům nakloněné cenové politiky. To vše probíhalo v prostředí exploatace zemědělství a jeho pracovníků ve prospěch průmyslu a zbrojení. Druhá polovina 50. let odstartovala snahy režimu o řešení akutního nedostatku pracovníků v sektoru zemědělství, ale také jeho dalších strukturálních problémů. Začátek 60. let přinesl politiku vyrovnávání úrovně zemědělství a průmyslu, stejně jako snahu o zvyšování spotřeby obyvatel. XII. sjezd ÚV KSČ z roku 1962 požadoval její růst o 25 %. Lékem na problémy v zemědělství měla být zejména velkovýroba. Politická krize konce 60. let a snaha o uklidnění obyvatelstva vedly k dalšímu důrazu na uspokojování hmotných a kulturních potřeb obyvatel a zvyšování jejich životní úrovně. Takový cíl vytýčily rezoluce XIV. sjezdu ÚV KSČ v roce 1971. Přese všechnu deklarovanou snahu vedly přetrvávající rozdíly v poměrech zemědělství a průmyslu (stejně jako na vesnici a ve městě) ÚV KSČ k opětovnému vznesení požadavků na sblížení hmotných a kulturně sociálních podmínek města a vesnice, které formuloval na svém XV. sjezdu v roce 1976.

Tento stručný historický přehled připomíná pro následující čtení obecních kronik dvě skutečnosti platné po celé sledované období: Za prvé, snad s výjimkou prvních popřevratových let se komunistický režim snažil aktivně zvyšovat životní úroveň všech obyvatel. A za druhé, přetrvávaly rozdíly mezi podmínkami života na vesnici a ve městě, kde měly být s ohledem na zásobování a dostupnost služeb lepší. Mezi těmito obecnými podmínkami a samotnou životní úrovní jednotlivců však není kauzální souvislost. Tu objektivně narušovaly další faktory jako výše platů, samozásobitelství na venkově atp.

Vyjádření kronikářů o životní úrovni můžeme rozdělit na dvě základní skupiny, které se v plynulém textu často prolínaly. V prvním případě se jednalo o popis soudobých poměrů. Tyto zápisy nám dávají nahlédnout na rozumění tomuto pojmu ze strany kronikářů, stejně tak nám umožňují sledovat názory na aktuální životní podmínky na vesnici. Ve druhém případě se jednalo o zápisy, které pozorování v mezích pojmu životní úrovně srovnávaly napříč historií i prostorem, což vedlo k jejímu posuzování v širší perspektivě. Tyto texty nám opět přibližují různé nahlížení životní úrovně, ať již vlastní kronikářům či jiným obyvatelům vesnic.

Životní úroveň a její dynamika na stránkách obecních kronik

Při popisu soudobé životní úrovně se kronikáři zaměřovali na několik oblastí reality. První se dotýkala výdělku obyvatel vesnice. Neúměrná podpora průmyslu, ale také strukturální problémy způsobené vyhnáním a odsunem německého obyvatelstva, stejně jako třídní boj na vesnici přinesly do zemědělství po roce 1948 značné problémy. Z hlediska kronikářů byla zmiňována zejména skutečnost nedostatečného finančního ohodnocení pracovníků v zemědělství, která se v případě jejich vysokého podílu v obci dotýkala všech. Z hlediska studovaných kronik nepřehlédnutelné problémy tohoto typu přetrvávaly na některých místech po celá 50. léta, kdy můžeme hovořit o více než skromném životě mnoha obyvatel

vesnic ve srovnání s ostatními obyvateli země. Např. ještě v roce 1959 kronikář Velké Hledsebe (okr. Domažlice) psal: *Sociální poměry v obci byly stále stejné. Zemědělní pracovníci v JZD měli stále málo peněz. Protože se na polích tolik neurodilo. Vínou na všem měli sami členové JZD, protože se nikdo [sic] práci na polích nevěnovalo tolik péče, protože bylo málo pracovních sil a úkoly se těžko plnily, jedině za brigádnické pomoci. To všechno stálo mnoho peněz a tak nebylo na PJ a lidé, kteří neměli záhumenek, byli na tom velice špatně a životní úroveň byla špatná.*⁹

Avšak nerovnosti v odměňování pracovníků v zemědělství ve srovnání s průmyslem nebyly odstraněny ani v následujícím období. Větší pozornosti se mzdám zemědělců dostalo během politického uvolňování kolem roku 1968. Na stranu druhou se lokálně setkáváme s tím, že se platy v JZD ve druhé polovině 60. let začaly dorovnávat, někdy i převyšovat ty v průmyslu.¹⁰ Po roce 1970 téma obecně z kronik ustupuje, resp. čteme o relativně vysokých příjmech občanů.

Důsledkem nerovného nastavení mezd byl nejen početný úprk pracovníků ze zemědělství, ale také zesílená migrace obyvatel vesnic do měst. Její příčiny je však nutné hledat také v nedostatečných možnostech bydlení a dalších skutečnostech (viz níže), které stavěly město před vesnici.

Koncept životní úrovně však byl kronikáři používán zejména v souvislosti s růstem. Vedle postupného zlepšování výdělků v zemědělství, resp. v JZD jej mohlo dříve přinést jiné řešení – např. otevření průmyslového či těžebního závodu přímo v obci, či v její dojezdové vzdálenosti. Pokud se nové podniky otvíraly dostatečně blízko, zamezovaly i dalšímu stěhování obyvatel do měst.¹¹ Taková situace vedla k lokálnímu zvýšení příjmů pracujících, což se mohlo záhy projevit v růstu životní úrovně. Druhým řešením, ke kterému někteří zemědělci v 50. letech vzhlíželi, bylo převzetí družstev státními statky, v nichž se mzda nevypočítávala podle pracovních jednotek, ale jako státní podniky zaručovaly pevné platy, i když proti průmyslu nižší.

Druhá oblast hodnocení životní úrovně obyvatel vycházela z pohybu centrálně určených cen. Jejich snižování bylo nikoliv překvapivě přijímáno v kronikách pozitivně. Např.: „*V důsledku dvojího snížení cen spotřebního a průmyslového zboží [v roce 1955] se hmotná úroveň obyvatelstva opět zlepšila. To se projevilo zejména zvýšením nákupem textilu a motocyklů.*“¹² Na druhou stranu kronikáři zaznamenávali i růst cen, např. sezónních potravin jako klíčových brambor, jejichž zdražování zasahovalo obyvatelstvo a stávalo se tématem hovorů. V některých případech bylo konstatováno bez komentáře, jindy vedla kronikáře snaha tento krok vysvětlovat: S ohledem na nápravu pokřivených centrálních cen jako např. v roce 1977, kdy byla zdražena o 30 % čokoláda a související zboží, či s odkazem na celosvětový vývoj při zdražení elektřiny a uhlí v roce 1979 o 50 %. Z takové potřeby vysvětlovat růst cen můžeme usuzovat na negativní nálady mezi obyvatelstvem. V jiných případech kronikáři zaznamenávali nálady obyvatelstva explicitně. Zdražení alkoholu (např. lihovin o 30 %) v roce 1978 většina obyvatel podle drahlínského kronikáře schvalovala, naopak zdražení dětského oblečení a obuvi o 30–40 % v roce 1979 vedla podle něj k obecnému rozladění.¹³

Samostatnou kapitolu psala reflexe měnové reformy a úprav cen v roce 1953, kterou obyvatelstvo neslo nelibě. Část kronikářů se jí pokoušela obhajovat, jiná však zaznamenávala převládající nálady v zemi: *Od měnové reformy provedené 1. června 1953 je mezi obyvateli naprostý nedostatek peněz. Je podlomena kupní síla a každý musí co nejvíce šetřit. Jsou nízké mzdy a zboží je drahé.*¹⁴ Nouze pokračovala i v následujícím roce a mnoho žen v domácnosti

9 SOKa Cheb, MNV Velká Hledsebe, inv. č. 32, sign. 222. Kronika obce. 1945–1969, s. 87–88.

10 SOKa Prostějov, MNV Výšovice, NAD 373, inv. č. 142. Obecní kronika. 1963–1970, s. 92–93, 147, 166.

11 SOKa Hodonín, MNV Archlebov, inv. č. 30. Obecní kronika Archlebov II. 1946–1965, s. 58.

12 SOKa Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 17, sign. 430. Kronika obce. 1945–1968, s. 95.

13 SOKa Příbram, MNV Drahlín, NAD 1279. Obecní kronika. 1952–1992, s. 248, 273, 278.

14 SOKa Domažlice, MNV Česká Kubice, inv. č. 42, sign. K28. Kronika obce. 1951–1970, nefol. rok 1953.

*Obr. 3. Plynové sporáky představovaly inovaci, která ulehčovala vaření. Čekání na příjezd vozu s plynovými lahvemi. Milovice (okr. Břeclav). Foto Ivo Frolec, 1983, Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU, A 12910.
 Abb. 3. Gasherde stellten eine Innovation dar, die das Kochen erleichterte. Warten auf den Wagen, der Gasflaschen brachte. Milovice (Bez. Břeclav). Foto Ivo Frolec, 1983, Archiv des Instituts für europäische Ethnologie FF MU, A 12910.*

*Obr. 4. Výměna prázdných plynových lahví za plné. Milovice (okr. Břeclav). Foto Ivo Frolec, 1983, Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU, A 12910.
 Abb. 4. Austausch leerer Gasflaschen gegen volle. Milovice (Bez. Břeclav). Foto Ivo Frolec, 1983, Archiv des Instituts für europäische Ethnologie FF MU, A 12910.*

muselo podle jiného zápisu začít chodit do práce, neboť mužův plat přestal k užití rodiny stačit.

Sledování konzumu představovalo třetí, mezi kronikáři snad nejoblíbenější způsob názírání životní úrovně. Zajímalo je více kategorií, za reprezentativní lze označit televizory, maso a automobily. Pro tuto oblast byl klíčový výše zmíněný růst platů. Např. Příbramsko s možností zaměstnání v těžebním průmyslu na tom bylo lépe dříve než čisté zemědělské oblasti: *Občané si [v Drahlíně (okr. Příbram) v roce 1956] značně vydělají v blízkých závodech, což se značně odráží ve zvýšených nákupech životních potřeb. Není viděti dětí špatně ošacených nebo špatně živených.*¹⁵ Na stranu druhou dobové sociologické výzkumy ukazují, že v případě mnohého vybavení nehrála roli pouze ekonomická dostupnost, ale také sociální a kulturní faktory jako vzdělání, dojíždění do města za prací, stav a vybavení domu (např. pokud neměli koberce, vysavač nepotřebovali) atp., bez nichž si lidé nové typy spotřebičů nekupovali, i když na ně měli (VEČERNÍK 1969: 315–316). Rychlost akceptace novinek tak často vyplývala z jejich praktičnosti: *Řezání dříví na palivo ruční pilou už není [v Chodské Lhotě v roce 1959] skoro vidět. Dnes se výhradně používá okružních pil s elektrickým motorem.*¹⁶

Kronikáři často uplatňovali tzv. tvrdá data, která růst dokládala. V 50. letech nejčastěji uváděli počet rádií, televizorů, motocyklů, aut či praček. S růstem movitosti obyvatel sledování počtu televizorů postupně vytlačovalo počty radiových přijímačů, které přestávaly být během první poloviny 60. let sledovány, neboť je vlastnili v každé domácnosti. Televizory se staly obvyklými v průběhu 70. let,¹⁷ od jejich konce se začínaly objevovat první zprávy o televizorech barevných.¹⁸ Stejně tak počty automobilů postupně nahrazovaly v přehledech počty motocyklů a od poloviny 60. let je podle některých kronikářů začaly střídat také na silnicích,¹⁹ odkud během druhé poloviny 70. let začaly postupně mizet.²⁰ Automobil se od konce 60. let stal sice dostupnější, jeho symbolický význam však stále odkazoval k vyšší výdělků i životní úrovně jeho majitele.²¹

Z dalšího vybavení domácností byly zaznamenávány zejména elektrospotřebiče jako ledničky, elektrická kamna, pračky, od 70. let automatické, ale také plynové sporáky (na plynové bomby) či jiné vybavení. V 70. letech se z těchto novinek stal pro mnohé standard: *Pračku má [v roce 1975] dnes prakticky každá rodina, rovněž televizor, rozhlasový přijímač, chladničku, různé roboty, vysavače atp. Náš život se tímhle od základu změnil snad proto, že někteří považují vybavenost domácností za ukazatel životní úrovně.*²²

Samostatnou kapitolu představovalo v kronikách oblečení. Během 50. let sledujeme zápis o mizení nedostatků v oblékání ekonomicky slabších obyvatel vesnic a růstu kvantity oděvů. V roce 1957 konstatoval kronikář v Blatničce (okr. Hodonín), že málokteré dítě má méně než tři páry bot, 2–3 obleky a v zimě už žádnému není zima.²³ Ve stejné době se začínalo poukazovat na kvalitu oděvů a jejich odlišování podle příležitosti.²⁴

V oděvu můžeme sledovat charakteristické prvky dobového konzumu spočívající ve standardizaci a relativní dostupnosti díky státem udržovaným pevným cenám a na straně spotřebitelů ve volbě a kreativitě konzumentů, jak dokládá v jednom zápisu kronikář z Lužice (okr. Hodonín): *Taky kultura odívání se v naší obci velmi změnila. Kroje již nosí jen ženy nad 50 let a to je jich celkem 50. Mužů chodí v kroji 5. Jinak chodí ženy i muži velmi pěkně oblečení*

15 SOKA Příbram, MNV Drahlín, NAD 1279. Obecní kronika. 1952–1992, s. 84–85.

16 SOKA Domažlice, MNV Chodská Lhota, inv. č. 59, sign. K52. Kronika obce 1955–1980, s. 64.

17 SOKA Domažlice, MNV Vidice. Kronika obce 1945–1979, s. 29.

18 Např. SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 593.

19 Např. SOKA Hodonín, MNV Hovorany, inv. č. 6. Kronika obce Hovorany. 1965–1967, s. 92.

20 SOKA Domažlice, MNV Vidice. Kronika obce 1945–1979, s. 29.

21 Např. SOKA Cheb, MNV Velká Hleďsebe, inv. č. 32, sign. 222. Kronika obce. 1945–1969, fol. 390.

22 SOKA Cheb, MNV Stará Voda, sign. 228. Kronika obce. 1964–1990, s. 153.

23 SOKA Hodonín, MNV Blatnička, inv. č. 29. Kronika obce Blatničky. 1938–1958, fol. 107.

24 Např. SOKA Hodonín, MNV Archlebov, inv. č. 30. Obecní kronika Archlebov II. 1946–1965, s. 128.

i do práce, kde se převlékají do pracovních šatů. V oblékání již zmizel rozdíl mezi pracujícími duševně (úředníky) a pracujícími manuálně (dělníky). Většina mladých lidí si kupuje šaty hotové (konfekci), neboť jsou levné a stále více vkusnější. Náročnější dívky, pokud jim to kapsa dovolí, si dávají šít šaty k švadlenám, které odbírají modní listy a podle nich i vlastní fantazie tvoří zase něco nového a slušivého, podle potřeby a typu zákaznic.²⁵ Dalšími prvky konzumu byla inovace (např. děti [v Mutěnicích (okr. Hodonín) se v roce 1965...] ve škole přezouvají a tento návyk přenášejí i do svých domovů²⁶) a módnost (např. také v naší vesnici [Dolní Bojanovice (okr. Hodonín)] během roku 1976 téměř ustoupila 10letá móda minisukní sukním dlouhým 10 cm pod kolena. Stejně dlouhé se šijí i dámské šaty a pláště. Boty na silnějších podpatcích a platformě ustupují podpatku štíhlejšímu a mírné špičce. U mužů dlouholetou módu úzkých nohavic u kalhot vystřídala móda volných nohavic, které tvoří od kolen mírné zvony a dole jsou široké až 30 cm. Kabáty a saka se šijí se širokými klopami. Pro mužské oblečení je doposud módní tesil s polyesterelem příp. vlna, ženské oblečení se šije z krimplenu, slotery a diolenu.²⁷). Někteří obyvatelé volili uniformitu, jiní požadovali výjimečný oděv. Různorodost oděvních preferencí dokládají také kritická slova některých kronikářů o přijímání západní módy (např. *Koncem šedesátých let proniká k nám móda ze západu, která se rozšířila jako mor.*²⁸), stejně jako lehce pejorativní řazení některých oděvů k luxusu.²⁹

Výsostnou položku v konzumu zosobňovala strava. Z hlediska její skladby zaznamenáváme ve sledovaném období proměny. Ty podněcoval režim svým důrazem na konzumaci masa, resp. uzenin, které se staly během této doby každodenním pokrmem u značné části obyvatel. Přitom lidé opouštěli tradiční bezmasé pokrmy.³⁰ K nově nivelizované české stravě vedla také centrálně řízená produkce a distribuce standardizovaných potravin. S kolektivizací se ve vybraných oblastech zrodila závislost obyvatel vesnice na obchodní síti. Např. přestali doma mlít mouku i péct chléb.³¹ K nivelizaci stravy vedly také v 50. a 60. letech zaváděné závodní a družstevní jídelny, které pracujícím zpřístupňovaly teplou stravu v podobě standardizovaných pokrmů. S ohledem na výpadky v zásobování, obecnou nedostupnost některých potravin ve vesnických obchodech, ekonomičnost, specifické preference i udržování kontinuálních vzorců chování se však obyvatelé venkova zároveň věnovali samozásobitelství prostřednictvím domácího pěstování ovoce a zeleniny a chovu zvířat, zejména vepřů, králíků a drůbeže,³² což na stranu druhou vedlo ke kreativě i udržování kontinuálních stravovacích návyků. Také obsah stravy tak byl vyjednáván na základě preferencí i ekonomických možností jednotlivců i celých rodin.

Zastánci teorie sociální dohody, kteří nahlízejí zajištěnou určitou míru životní úrovně jako úplatek obyvatelům za akceptaci režimu, poukazují na proces, kdy po uspokojení základních požadavků obyvatel a s ohledem na růst platů a fixaci centrálně určených cen docházelo nejen v Československu k růstu požadavků ze strany zákazníků a k rozevírání nůžek mezi nimi a nabídkou v obchodech, limitovanou možnostmi centrálně plánované ekonomiky (GRONOW – ZHURAVLEV 2015, 59). V kronikách skutečně nalézáme záznamy o zvyšující se náročností konzumentů, avšak je hned nutné doplnit, že se netýkala všech obyvatel. Pokud ještě v 50. letech kronikáři poukazovali na úspěchy v nasycení všech obyvatel, později se setkáváme i s údivem ohledně náročnosti některých spoluobčanů v poptávce, která vedla

25 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 10. Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968, s. 169.

26 SOKA Hodonín MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 9.

27 SOKA Hodonín MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 87.

28 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 11. Kronika obce Lužice IV. 1969–1982, s. 240.

29 Např. SOKA Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika, 1969–1983, nefol. rok. 1977.

30 Např. SOKA Hodonín MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 263.

31 Např. SOKA Příbram, MNV Milešov nad Vltavou, NAD 257. Kronika 1967–1981, s. 32.

32 Např. SOKA Hodonín MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 263.

Obr. 5. Ve sledované době se setkáváme s různou úrovní vybavení domácností, za níž stála preference kontinuit, či inovací, ale také ekonomické a jiné faktory. Fotografie z výzkumu v Habrůvce (okr. Blansko). Foto Jindřich Noll, 1977. Publikováno v Miroslava Česneková - Alena Potůčková: Tvorba výtvarné kultury na současné vesnici. Zpráva z monografického empirického výzkumu obce Habrůvka na Dražanské vysočině. 1977. Diplomová práce. Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU.

Abb. 5. In der verfolgten Zeit begegnet man verschiedener Ausstattung des Haushalts, hinter welcher die Kontinuität oder die Häufigkeit von Innovationen stand sowie ökonomische und andere Faktoren. Fotografie aus der Untersuchung in Habrůvka (Bez. Blansko). Foto Jindřich Noll, 1977. In: Miroslava Česneková - Alena Potůčková: Tvorba výtvarné kultury na současné vesnici. Zpráva z monografického empirického výzkumu obce Habrůvka na Dražanské vysočině (Entstehen der bildenden Kultur im gegenwärtigen Dorf. Bericht über die monographische empirische Untersuchung in der Gemeinde Habrůvka im Dražany-Hügelland), 1977. Diplomarbeit. Archiv des Instituts für europäische Ethnologie FF MU.

až k pocitům neuspokojení v *celkem dobře zásobeném obchodě*.³³ Taková hodnocení jsou sice značně relativní, ale odlišná konzumní očekávání dokládají. Poněkud objektivněji vyznívá zápis z roku 1976 téže kronikářky z Drmoulu (nar. 1930 v Praze), v němž poukazovala na *koupěchtivost, která je patrná při denních nákupech v obchodním domě. Přesto, že je celkem solidně zásoben běžným sortimentem zboží, vyžadují zákazníci dodávání dalších, luxusnějších druhů a jak jsem zjistila, nejdříve je vyprodáno zboží nejdražší*.³⁴ Mým úmyslem není vyvracet růst konzumních požadavků, ale zpochybnit jeho univerzální platnost. Jak vyplývá i z tohoto úryvku, netýkal se všech. Kronikářka takové chování spotřebitelů musela zjišťovat v samotném obchodě. Nepraktikovala ho, ani neznala ze svého okolí. Růstu příjmů se nedočkali všichni stejně měrou, stejně tak nebyl totožný jeho vliv na konzumní apetit dobových aktérů. Od 60. let se totiž dozvídáme z kronik o tom, že růst platů následovalo zvyšování vkladů ve spořitelnách, což nelze beze zbytku interpretovat jako prokonzumní chování.

Ani oblíbený argument některých kronikářů o stoupajícím obratu v místních prodejnách a restauracích jako dokladu růstu životní úrovně nelze akceptovat bez otázek. Na jednu stranu obyvatelé totiž nakupovali ve městech (*Za nákupy se jezdí do blízkých i vzdálenějších měst naší republiky a nakonec i přes hranice do Německé demokratické republiky*).³⁵ Na stranu druhou v obcích nakupovali (obzvláště v souvislosti s růstem cestovního ruchu během 60. a 70. let) nejen místní. Takové vývoje ale nebraly ani v úvahu pohyby maloobchodních cen, změny a rozšiřování sortimentu, plochy prodejen i otvírací doby.

V kronikách frekventovanou, čtvrtou oblast sledování a hodnocení růstu životní úrovně představovala problematika bydlení, konkrétně rekonstrukce a adaptace starých domů, vybavení bytů i nová výstavba, které navazovaly na starší vývoj: *Těmito úpravami a přestavbami se mění tvář naší vesnice a mizí poslední zbytky starých dřevěných domků, dokumentů starého nezdravého bydlení a nahrazují se stavbami světlým, prostornými a zdravými (1951)*.³⁶ Ze začátku 50. let jsou zprávy o přestavbě domů i vesnice v kronikách sporadické, ve stavebnictví vládla nouze o stavební materiál i kvalifikované pracovní síly, jež odčerpávaly velké budovatelské projekty.³⁷ Překážkou byl také u mnohých nedostatek finančních prostředků, což vedlo k pluralitě stavební kultury vesnice ve sledovaném období: *Tyto uváděné nákladné opravy a změny jsou [Žarošice (okr. Hodonín), 1962] prováděny pouze tam, kde jsou proto finanční možnosti, tj. kde je vícero členů rodiny zaměstnáno – jinak zůstává vše po „staru“, kdy bydlení se nevěnovala taková péče*.³⁸ Více čteme o přestavbách probíhajících během 60. a 70. let, chronologicky nejčastěji o zvětšování oken (světlo), budování koupelen (hygienu) a nových způsobech řešení topného zařízení (etážové topení, naftová či akumulární kamna).

Významný impuls pro změny v oblasti bydlení představovala ve svých dopadech kolektivizace formálně ukončená v roce 1960 a postupná výstavba družstevních hospodářských staveb, které ukončily chov hospodářských zvířat ve vesnických domech. U mnoha domů uvolněné stodoly, chlévy a komory umožnily kreativní přijímání inovací a vedly k adaptaci na obytné a hygienické prostory, garáže a dílny, které probíhaly svépomocí. Netýkalo se to ale všech domů. Hospodaření na záhumencích stejně jako jiné faktory udržovaly v mnoha případech jejich původní funkční využívání.

Ve stejné době se začaly zavádět domácí a posléze místní vodovody, které však s ohledem na upadající zdroje vody v katastrech mnoha obcí nahrazovalo napojení na vodovody oblastní. Řešení problému s vodou se v sušších oblastech (např. jih Moravy) mohlo táhnout po celou třetí čtvrtinu 20. století. Jinou stránkou v budování koupelen byla kanalizace, která

33 SOKA Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika obce. 1969–1983, nefol. rok. 1977.

34 Ibid., nefol. rok. 1976.

35 Ibid., nefol. rok. 1977.

36 SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika. 1923–1969, s. 143.

37 Ibid., s. 142.

38 SOKA Hodonín, MNV Žarošice, inv. č. 3. Kronika Žarošic III. 1954–1974, s. 221.

jako veřejná stavba pokulhávala za soukromými. Kronikář z Lužice (okr. Hodonín) k roku 1967 zaznamenal, že *mladí lidé si potrpí na čistotu těla i prádla a tak koupelny a pračky jsou stále v provozu, ale odpadová voda znečišťuje chodníky*.³⁹

Změny se týkaly také zařízení interiéru. V kronikách čteme o parketách nahrazujících prkenné podlahy, *koberce sahají až k prahům domů, začínají se přezívat tradiční reprodukce a jsou nahrazovány mnohdy dosti drahými originály obrazů*.⁴⁰ Kronikáři si všímali nových silonových závěsů, obkladaček, kuchyňských linek s dřezem,⁴¹ a *moderního nábytku*.⁴² V 70. letech začala i na venkov pronikat obliba vysokých nábytkových stěn s výklenkem pro televizor, kterou doplňovala pohodlná sedací souprava. Pokud ale kronikáři zaznamenávali inovace, mnohé dobové etnografické výzkumy dokládají, že se zdaleka netýkaly všech domácností.

Kolektivizace ovlivnila v mnoha případech také vzhled okolí domů. Od 60. let mizela hnojiště a střídaly je trávníky, květiny, keře a chodníčky. Plaňkové ploty se měnily na drátěné a s podezdívkou, do předzahrádek byly sázeny květinové záhony.⁴³

Přes často zaznamenávanou dynamiku v kultuře bydlení museli někteří kronikáři konstatovat nedostupnost bytů na vesnici. Soudobá veřejná výstavba byla směřována do průmyslových center a nepočtené venkovské bytovky nemohly problém vyřešit. Domy sdílelo více generací rodin a rostoucí nároky některých obyvatel problém prohlubovaly: *V době současné [Žarošice (okr. Hodonín), 1962] třebaš, že se projevuje bytový nedostatek, a třebaš, že je zde vícero domků následkem úmrtí či odstěhování neobydlených, není o ně pro jejich zastaralost a náročné požadavky mladé generace zájmu*.⁴⁴

S růstem platů některých obyvatel začalo postupně docházet k soukromé výstavbě. Té kronikáři věnovali velkou pozornost. Např. *Převratné změny nastaly v životním stylu obyvatelstva v naší vesnici [Bohuslavice (okr. Hodonín), 1974] ještě výrazněji proti létům předcházejícím, ale hlavně v tom, že se mladí rozhodli zůstat doma, najít si tu pracovní příležitosti a hlavně několik mladých rodin že začalo stavět velké moderní domy, posledních městských typů. [...] Pod „Starou horou“, s novými stavbami po obou stranách silnice, vzniká pomalu městská ulice*.⁴⁵ V případě novostaveb se staly dispozičním standardem dětské pokoje, ložnice a obývací pokoj,⁴⁶ kopírující stavební kulturu měst.

Sledování růstu životní úrovně prostřednictvím změn v bydlení vedl kronikáře v Dolních Bojanovicích (okr. Hodonín) v roce 1976 k pozoruhodné kvantifikaci jejich kvalitativního hodnocení (výše zmíněné plurality stavební kultury), za níž se skrývají limity, s nimiž obyvatelé nemovitostí nic nezmohli, stejně jako jejich individuální možnosti a preference.

Zhruba by se vesnice podle typu bytů dala rozdělit takto:

- staré domy s úzkými okny, mokré a nevyhovující	20 %
- novější typy domů se širšími okny, suché, ale jen částečně vybavené	45 %
- nejnovější, moderní, zcela vyhovující domy	35 % ⁴⁷

Proměna veřejných prostranství, kterým byla zejména od 70. let věnována větší pozornost, také dle kronikářů přispívala k růstu životní úrovně. Symbolický význam přibližování

39 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 10. Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968, s. 169.

40 SOKA Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika obce. 1969–1983, nefol. rok. 1977.

41 SOKA Hodonín, MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 90.

42 SOKA Hodonín, MNV Hovorany, inv. č. 6. Kronika obce Hovorany. 1965–1967, s. 141.

43 SOKA Příbram, MNV Bezděkov, NAD 1265. Pamětní kniha obce Bezděkov. 1922–1996, nefol. retrospektivní zápis ohledně vývoje vesnice 1962–1981. SOKA Hodonín, MNV Žarošice, inv. č. 3. Kronika Žarošic III. 1954–1974, s. 221.

44 SOKA Hodonín, MNV Žarošice, inv. č. 3. Kronika Žarošic III. 1954–1974, s. 221.

45 SOKA Hodonín, MNV Bohuslavice, b. č. Kronika obce Bohuslavice u Kyjova 1962–1978, s. 239.

46 SOKA Hodonín, MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 90.

47 Ibid.

k městu (viz níže) a prestiže⁴⁸ hrálo veřejné osvětlení, ale zejména zpevnění povrchu ulic a chodníků, které eliminovaly bláto z vesnice i domů, *a tak se dá i po dešti projít celou vesnicí* [Dolní Bojanovice (okr. Hodonín), 1976] *úplně suchou botou. Je to velká výhoda proti nedávné době, kdy některé maminky s kočárky jely třeba k lékaři po kotníky v blátě.*⁴⁹

V souvislosti s životní úrovní kronikáři uváděli jako pátou oblast služby. Nejčastěji zmiňovali zvýšení dopravní obslužnosti prostřednictvím autobusové dopravy. S ní se setkáváme na venkově v již dřívější době, avšak potřeba dopravit do měst zvyšující se počty pracujících stejně jako školní mládeže vedla od 50. let k jejímu nebývalému rozvoji.⁵⁰ Druhé téma představovaly organizované dovolené, které byly podle kronikářů dříve doménou obyvatel měst. Pokud v 50. letech představu růstu životní úrovně na venkově naplňovala u ně-

Obr. 6. Zvyšování počtu pracujících a studujících obyvatel venkova ve městech vedlo k zahušťování sítě autobusové dopravy. Jednotlivé spoje byly konzultovány s pracovníky MNV, kteří měli přehled o místech, kam obyvatelé vesnice dojížděli. Autobus veřejné dopravy u hostince v Osvětimanech (okr. Uherské Hradiště). Foto Václav Frolec, 1977, Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU, A 12910.

Abb. 6. Die Erhöhung der Zahl arbeitstätiger und studierender Dorfeinwohner in Städten führte zur Verdichtung des Netzes des Busverkehrs. Einzelne Linien wurden mit Beamten des Ortsnationalausschusses konsultiert, die über die Orte Bescheid wussten, wohin die Dorfeinwohner pendelten. Bus des öffentlichen Verkehrs an der Gaststätte in Osvětimany (Bez. Uherské Hradiště). Foto Václav Frolec, 1977, Archiv des Instituts für europäische Ethnologie FF MU, A 12910.

48 Např. SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 593.

49 SOKA Hodonín, MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985, s. 47–48.

50 Např. SOKA Hodonín, MNV Bohuslavice, b. č. Kronika obce Bohuslavice u Kyjova 1962–1978, s. 239.

kterých kronikářů tuzemská dovolená, od poloviny 60. let ji vystřídala zahraniční dovolená, resp. pobyt u moře. Třetí, často zmiňovanou službou zkvalitňující život na českém venkově se stal svoz domovního odpadu, s nímž se začínáme setkávat od 70. let a který nám nepřímo dokládá dobový růst konzumu. Přinejmenším v některých domácnostech.

Zdravotní a sociální péči, starobní a jiné důchody, bezplatné školní pomůcky, příspěvky na děti a jiné sociální výdobytky zmiňovali kronikáři jako poslední oblast životní úrovně. Např. *Chceme-li však ukázat na další [stránku životní úrovně], musíme připočíst řadu požitků, které dostáváme nepřímo. Jako například lékařskou péči i s léky, nemocniční ošetření, rozsáhlá péče o dítě. Rodinné přídatky na děti, bezplatné vzdělání k čemuž samozřejmě patří učebnice zdarma. Dalším ukazatelem je rozsáhlá pomoc mladým manželstvím, která logicky vyplývá z naší populační politiky. Sociální jistotu a nárok na práci má u nás každý občan a práce schopný člověk.*⁵¹ Nejčastěji kronikáři řešili výši starobních důchodů a navazovali tak na oblast platů. Z počátku sledovaného období můžeme hovořit o konsenzu v názoru, že vyměřené důchody byly nízké (50.–60. léta) a obyvatelé ve starobním důchodu byli popisováni jako chudobní, jejichž příjmy musely být navyšovány dávkami ze strany MNV, v případě družstevníků ze strany JZD.⁵² Od 70. let se u pracovníků odcházejících do starobního důchodu již zvýšil podíl odpracovaných let za nového režimu, což vedlo k vyšším výměrám důchodů i spokojenosti. Avšak rozdíly přetrvávaly. V sociální oblasti bylo zmiňováno také zkrácení délky pracovního týdne. Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že poměry ve zdravotní a sociální oblasti obyvatel nalézaly uplatnění na stranách obecních kronik daleko častěji bez přímé vazby na pojem životní úrovně.

Životní úroveň v diskurzích kronikářů

Druhá, odlišná skupina zápisů kronikářů o životní úrovni využívala výše uvedená pozorování ke srovnávání a hodnocení napříč historií i prostorem a sloužila k jejímu nahlížení v širších perspektivách. Právě tyto kontexty nám z jiného úhlu ukáží přístupy obyvatel vesnice ke konzumu i hodnocení životní úrovně.

Nejčastěji kronikáři řešili vztah životní úrovně a režimu. Taková hodnocení byla většinou pozitivní, z jejího růstu obvykle vyvozovali legitimitu režimu po únoru 1948⁵³ i po okupaci v roce 1968.⁵⁴ Např. kronikář z Polkovic v roce 1970 psal: *Obchod v naší obci má v regálech dostatek zboží denní potřeby. V určité dny je tu možno dostat výrobky studené kuchyně, cukrářské výrobky, mraženou zeleninu a další potraviny. Na tom, kolik se tohoto zboží prodá, se dá dokázat, že u nás se žije dobře, že lidé mají peníze, že tyto peníze jsou podloženy zbožím ve stále větším výběru a kvalitě, že tedy roste naše životní úroveň a tím i důvěra ve vedení našeho státu.*⁵⁵ Ale ani nedostatek zboží na pultech se nemusel podle některých proti režimu obracet. Např. označení některého zboží mezi lidmi za nedostatekové vedlo k jeho skupování, takže následně nebylo skutečně k dostání. Na vině tedy byli sami obyvatelé, jak argumentoval prostřednictvím sebenaplňujícího se proroctví kronikář z Velké Hleďsebe (okr. Cheb).⁵⁶

51 SOKA Cheb, MNV Stará Voda, sign. 228. Kronika obce. 1964–1990, s. 154.

52 Např. SOKA Domažlice, MNV Vidice. Kronika obce 1945–1979, s. 29.

53 Např. „[Výšovice; 1957] *Nový pokrokový řád ukazuje jasně, že jeho jediným cílem je zlepšení životního standardu [sic!] každého pracujícího člověka.*“ SOKA Prostějov, MNV Výšovice, NAD 373, inv. č. 141. Obecní kronika. 1922–1962, nestr.

54 Např. „[Výsledky sčítání lidu v roce 1970 dokazují], že cesta budování socialismu v naší vlasti je správná, neboť takové zvýšení životní úrovně, které se týká v průměru všech vrstev obyvatelstva, mohlo být dosaženo jen společnou prací všech občanů. Mízi rozdily majetkové, ale nemízi rozdily v myšlení. A tu je těžiště práce všech kulturních a osvětových pracovníků, aby si našli cestičku k srdcím našich lidí a bezpečně je vedli přes všechna úskalí k správnému pochopení politiky našeho vedení strany a vlády; aby se u nás již nikdy neopakoval myšlenkový chaos z roku 1968.“ SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 11. Kronika obce Lužice IV. 1969–1982, s. 36.

55 SOKA Přerov, MNV Polkovic, NAD 377, inv. č. 24. Pamětní kniha obce Polkovic. 1967–1980, s. 36.

56 MNV Velká Hleďsebe, inv. č. 33, sign. 223. Kronika obce. 1969–1975, s. 203–204.

Někteří obyvatelé však se stávající životní úrovní nebyli nespokojeni, jak dokládá jiný kronikář: [Blatnička (okr. Hodonín), 1956] *Když tak někdy člověk poslouchá všelijaké ty řeči a řečičky, jak se máme zle, co není a co by mělo být – neví opravdu někdy, co si myslet. Myslí-li to ti lidé vážně či ne?*⁵⁷ V 50. letech nespokojenost pociťovali zejména příslušníci minulých elit, u nichž můžeme také očekávat negativní vztah k dobovým pořádkům: [Blatnička (okr. Hodonín), 1957] *Ještě dnes se ozývají hlasy, tvrdící, že lidem se daří hůře než dříve, že jejich životní úroveň je nižší. No, něco z toho můžeme přiznat. Ti, kteří dříve byli páni a vládli, ti se mají opravdu hůře – ovšem ve srovnání s poměry, v nichž žili oni. Lidí, kteří na ně a za ně dělali, totiž dnes už není, a proto oni sami nemohou chodit s rukama za zády a poroučet. V tom je jejich tvrzení o snížení životní úrovně pravdivé. Nám však jde o to, jak žije naprostá většina obyvatel.*⁵⁸ Z pozdější doby není korelace mezi oponenty pozitivního hodnocení životní úrovně a minulými elitami již tak zřejmá.⁵⁹ Tomu odpovídá také sociologický výzkum z konce 60. let, podle něhož jedna třetina obyvatel se základním vzděláním se domnívala, že za první republiky by se měli lépe (38 % dělníků, 56 % zaměstnanců a 29 % družstevních dělníků). Výsledky jiného dotazování v rámci téhož výzkumu také ukazovaly, že 63 % všech respondentů se domnívalo, že se mají lépe, než se měli jejich rodiče, 16 % si myslelo, že se mají stejně, a 11 % hůře. A 42 % respondentů se domnívalo, že by se mělo v době před 30–40 lety lépe, 23 % stejně a 36 % hůře. Rozpor v odpovědích – autoři výzkumu hovořili o „názorové schizofrenii“, vyplýval z různých představ vyvolaných odlišnými otázkami (VEČERNÍK 1969: 318). Výsledky tohoto výzkumu nám ukazují zásadní roli kontextu při uvažování nad vlastní životní úrovní, který vedl k jejímu různému hodnocení. Naši pozornosti by neměla uniknout ani rozdílnost názorů dobových aktérů ve všech otázkách.

Nejen v sociologických výzkumech vycházelo hodnocení aktuální životní úrovně ze srovnávání s dobou první republiky. A i když se určitá irelevantnost takové argumentace stávala předmětem parodie (BREN 2013: 39, 41), pokud vezmeme v úvahu sociální skladbu obyvatel, nepřekvapí nás, že ještě v 70. letech žilo mnoho pamětníků, kteří s tzv. kapitalistickou minulostí srovnávali.⁶⁰ Mezi ně náleželi i mnozí kronikáři. Jejich pozice obvykle korespondovala s prorežimní, neboť většina vzpomínala na podmínky života chudých vrstev. Část vesnice si tuto dobu pochopitelně pamatovala jinak.

Nejčastěji ze strany kronikářů zaznívaly vzpomínky na nedostatečný oděv a obuv školních dětí, stejně jako nedostupnost vyššího vzdělání. Zmiňováni byli ale také žebráci či hlad, stejně jako dostupnost kvalitní stravy. Např. *Třeba dnes [Blatnička (okr. Hodonín) 1957] docela obyčejné rohlíky. Zboží, které před 20–30 lety, za dob tak vychvalované Masarykovy republiky bylo pro mnoho dětí, hlavně pro děti dělnické, jen sváteční pochoutkou, najdeme mnohdy i v koši na odpadky nedojedené. A jsou často i namazané máslem.*⁶¹ Připomínali soubodou dostupnost masa, avšak zároveň problematické zásobování. Rozmáhaly se domácí zabijačky, dříve výsada velkých hospodářů, neboť ti drobnější museli své vepře prodávat kvůli výdělku.⁶² Možnosti samozásobitelství se tak podle některých oproti kapitalistické minulosti zvyšovaly. Klíčovým tématem v tomto vzpomínání byla ale nezaměstnanost, případně „nelidské“ platové a bytové podmínky za 1. republiky. Oproti tomu tito kronikáři zmiňovali aktuální sociální podporu jako např. nemocenskou či zabezpečení ve stáří.⁶³

57 Např. SOKA Hodonín, MNV Blatnička, inv. č. 29. Kronika obce Blatničky. 1938–1958, fol. 84.

58 Ibid., fol. 106.

59 Např. SOKA Příbram, MNV Dolní Hbity, NAD 1141. Pamětní knihy. 1959–1977, 1986–1990, s. 71; SOKA Příbram, MNV Milešov nad Vltavou, NAD 257. Kronika 1967–1981, s. 33; SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 440–441.

60 SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika 1970–1983, nefol. rok 1973.

61 SOKA Hodonín, MNV Blatnička, inv. č. 29. Kronika obce Blatničky. 1938–1958, fol. 106.

62 SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika 1923–1969, s. 170.

63 Např. SOKA Příbram, MNV Buková u Příbrami, NAD 383. Pamětní kniha obce Buková u Příbramě. 1935–1998, s. 161–162.

Obr. 7. Zajištění dostupného veřejného stravování vedla nejen snaha o zvyšování životní úrovně obyvatel, ale také představovalo nástroj tlaku na ženy v domácnosti, aby se zapojily do společensky „důležitější práce“ při budování socialismu. V Olešnici na Moravě (okr. Blansko) byla „lidová jídelna a bufet“ zřízena v prostorách dřívější restaurace. Foto Robert Synek, 1964, Archiv města Olešnice.

Abb. 7. Die erschwingliche öffentliche Verpflegung wurde nicht nur durch die Bemühung um die Erhöhung des Lebensniveaus der Bevölkerung motiviert, sie stellte auch ein Mittel des Drängens auf Frauen im Haushalt dar, sich an der gesellschaftlich „wichtigeren Arbeit“ bei dem Aufbau des Sozialismus zu beteiligen. In Olešnice na Moravě (Bez. Blansko) wurde eine „Volksküche und Imbiss“ in den Räumlichkeiten der ehemaligen Gaststätte errichtet. Foto Robert Synek, 1964, Archiv der Stadt Olešnice.

Obr. 8. Samozásobitelství pokrývalo na venkově významnou část spotřeby. Zpracování jablek v moštárně Čs. svazu zahrádkářů v Olešnici na Moravě, zbudované v roce 1973. Foto Robert Synek, 1978, Archiv města Olešnice.

Abb. 8. Die Selbstversorgung deckte auf dem Lande einen bedeutenden Teil der Verbrauchs. Äpfelbearbeitung in der Mostpresserei des Tschechoslowakischen Gärtnerverbands in Olešnice na Moravě, errichtet im Jahre 1973. Foto Robert Synek, 1978, Archiv der Stadt Olešnice.

Méně častý, spíše ojedinělý diskurz kronikářů v 70. letech se snažil legitimizovat stávající režim prostřednictvím srovnávání životní úrovně se soudobými kapitalistickými zeměmi (ve zkoumaném vzorku se jednalo o tři zápisy). Samotná tato skutečnost si zaslouží pozornost s ohledem na teorii zdůrazňující roli touhy po západním zboží a životní úrovni při zhroucení komunistického bloku. Zdá se, že pro kronikáře byl západoevropský způsob života jako vzor pro srovnání s vlastní situací ve sledované době irelevantní. Významnější referenční bod pro ně představovala historická paměť první republiky, ale také soudobé město. Tato problematika související s dobovou imaginací Západu by si ale zasloužila věnování větší pozornosti. Ta by nám mohla také např. osvětlit, jaký význam měla v této otázce recepce západní oděvní módy. Přitom víme, že obyvatelé byli se západoevropskými zeměmi v kontaktu. Psali o něm i mnozí kronikáři – od cestování, návštěv příbuzných ze zahraničí nebo odsunutých a vyhnaných německých obyvatel v pohraničí až po televizní vysílání v pozdější době.

Pokud ve vybavení domácností nemohlo Československo se západní Evropou soupeřit (např. SILBERSTON 1970), když už kronikáři srovnávali, poukazovali na československé sociální vymoženosti (např. důchody, délka pracovního týdne)⁶⁴ či naopak na problémy západoevropských zaměstnanců (nezaměstnanost, růst cen životních potřeb, nízké mzdy).⁶⁵ Kronikáři se tak v těchto ojedinělých případech shodovali s režimní propagandou, která kladla důraz na sociální výhody i akceptaci nižšího pracovního nasazení v Československu, jak ukazuje P. Bren v případě využívání výpovědí navracejících se emigrantů (BREN 2013, 343–344). I když měli argumentaci k dispozici, kronikáři zkrátka domácí životní úroveň s tou západoevropskou až na výjimky nesrovnávali.

Významnější prostor ke vztahování v oblasti životní úrovně představovalo pro část kronikářů město, z čehož vyplýval třetí, poměrně frekventovaný diskurz. V něm hrály větší roli představy vesničanů o progresivnosti města, než snahy režimu odstraňovat, případně zastírat odlišnosti mezi ním a vesnicí. Rozdíly kronikáři hodnotili v oblastech nejvíce patrných. Jedna část diskurzu vyznívala ve smyslu postupného přibližování životní úrovně vesnice té ve městě, tedy mizení konstruované „zaostalosti“. Od 50. let se tak začínáme setkávat se zápisy, které popisovaly stírání rozdílu v oděvu,⁶⁶ a postupem doby jich přibývalo. Např. kronikář z Veteřova (okr. Hodonín) oděvní kulturu v roce 1963 popisoval: *Dnes již není poznat, přijdou-li do Veteřova hosté z Prahy nebo i Vídně (jak v poslední době se stává velmi často) a jdou-li po vesnici, který je Pražák, Vídeňák nebo Věřeňák.*⁶⁷ Na jihovýchodní Moravě se ale taková nivelizace oděvní kultury týkala spíše mládeže, neboť starší generace chodily lokálně ještě v 70. letech v krojích. Ale i ty mohly doznávat změn: *jejich šaty jsou ušity z látek stejně pěkných, moderních i stejně drahých jako šaty městské.*⁶⁸

Kronikáři ale sledovali vliv městského prostředí na některé obyvatele vesnice i v dalších oblastech – např. v jazyku, zájmech obyvatel (např. cestování⁶⁹), ale také ve stravovacích návycích⁷⁰ či obecně spotřebě.⁷¹ Významným, ostatně i zmiňovaným faktorem byl v této souvislosti kontakt jednotlivce s městským prostředím, stejně jako jeho individuální preference.

Obdobné srovnávání probíhalo na poli bytové kultury. Od 50. let se podle některých kronikářů začalo vybavení vesnického bytu blížit městskému.⁷² Také pozdější přestavby vedly směrem k městským bytům, u nichž byla oceňována pohodlnost. Viděli jsme ale výše, že se

64 SOKA Cheb, MNV Stará Voda, sign. 228. Kronika obce. 1964–1990, s. 76.

65 SOKA Přerov, MNV Luková, NAD 635. Kronika obce 1926–1979, s. 243–244; SOKA Hodonín, MNV Archlebov, inv. č. 31. Obecní kronika Archlebov IV. 1974–1981, s. 361.

66 Např. SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika 1923–1969, s. 169.

67 SOKA Hodonín, MNV Veteřov, b. č. Obecní kronika Veteřova. 1952–1969, s. 573.

68 SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 472.

69 Např. SOKA Brno-venkov, MNV Příbram. Pamětní kniha. 1938–1967, s. 382.

70 Ibid., s. 324.

71 Např. SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 444.

72 Např. SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika 1923–1969, s. 169.

rozhodně netýkaly všech. Ve veřejném prostoru se vesnice blížily městu díky bezprašným vozovkám, televizním anténám na střechách domů a veřejnému osvětlení.

Druhá část tohoto diskurzu hovořila o přetrvávajících rozdílech, často až nevýhodách života na vesnici a konstruovala ve vybraných aspektech dva prostory, dvě skupiny obyvatelstva s odlišným přístupem k vybranému zboží a službám. V běhu každodenního života se to týkalo zásobování – nejčastěji masem,⁷³ ale také jinými potravinami, zejména v době jejich obecné nouze,⁷⁴ obuvi a textilem.⁷⁵ Setkáváme se s obecným hodnocením, že vesnické prodejny se rozsahem prostor, sortimentem i službami nemohou rovnat městským.⁷⁶ Při zvažování budoucnosti zase město přitahovalo vyšším standardem bydlení, pracovními možnostmi (bližší práce a vyšší platové ohodnocení), tedy „pohodlnějším životem“ či vyšším „kulturním vyžitím“.⁷⁷

S názory o příliš vysoké životní úrovni se setkáváme v textech části kronikářů v souvislosti s nostalgií po „starých časech“. Tento diskurz pracoval se třemi motivy: neblahými dopady konzumního způsobu života, negativním vlivem růstu životní úrovně na charakter obyvatel a úpadkem vesnické idyly. Zároveň nám nostalgické texty opět ukazují, jak hodnocení konzumu vyplývalo z kontextu a zvažovaných otázek. Stejní aktéři mohli mít ke konzumu rozporuplný vztah.

Neblahý růst konzumního způsobu života kronikáři často spatřovali ve stoupající spotřebě a nepatřičné vybíravosti v oblasti potravin i spotřebního zboží (zejména oděvu), ale také v pohodlnosti a pasivitě, s čímž souvisela zejména kritika televize a jejích dopadů. Např. *Negativním jevem vysoké životní úrovně je pozvolný přechod od zdravé skromnosti ke spotřebitelskému přístupu k životu. Televize škrtila snahu po spoluvytváření kultury, nemáme již pěvecký soubor, divadelní soubor a ani si při práci nezpíváme a naše děti papouškují šlágry z tranzistorů. Kam se nedá dojet autem, tam se nejede a není neobvyklé, že děti autem dovezeme se saněmi na [...] vrch, aby si užily pohybu.*⁷⁸

Podle některých kronikářů růst životní úrovně proměňoval i lidské vztahy, což se projevovalo zvýšenou závistivostí, a snahou *mít za každou cenu víc než soused*, i člověka samého: stával se sobeckým, chamtivým⁷⁹ i méně veselým.⁸⁰ Kronikář z Mutěnic takové pocity v roce 1974 formuloval ve smyslu, že *životní úroveň roste daleko rychleji, než ji stačí lidé morálně zvládnout*.⁸¹

S uspěchaností doby, koncem chovu hospodářských zvířat a nástupem strojů podle některých kronikářů také skončila vesnická idyla, projevující se v mnoha aspektech života.⁸² Např. *V nenávratnu jsou třeba dlouhé zimní večery, ve kterých se sousedé scházeli, jak se říká u nás – „na besedě“ po práci na kus řeči. Dříve byl tep života obce znát přes celý den. Jeden šel do studny pro vodu, druhý do pole, zabučela kráva či zakokrhal kohout. Velká část byla v obci zaměstnána při domácí krejčovně či v zemědělství, v lese nebo v domácnosti a to hlavně ženy, které nikde nepracovaly. Proto měli tehdy daleko větší zájem na společném sdružování se než je tomu dnes.*⁸³ Také odkládání kroje a poměšřování oděvu představovalo pro některé kronikáře z jihovýchodní Moravy, kde aktuálně takové změny probíhaly, příležitost k povzdechu.⁸⁴

73 Např. SOKA Příbram, MNV Drahlín, NAD 1279. Obecní kronika. 1952–1992, s. 273.

74 Ibid., s. 117.

75 SOKA Přerov, MNV Polkovice, NAD 377, Pamětní kniha 1967–1980, s. 48.

76 SOKA Brno-venkov, MNV Popůvky, inv. č. 18a, sign. N 20. Kronika obce Popůvky, s. 211.

77 Např. SOKA Přerov, MNV Lázníčky, NAD 1047. Pamětní kniha obce Lázníčky 1923–1993, s. 138. SOKA Hodonín, MNV Archlebov, inv. č. 30. Obecní kronika Archlebov II. 1946–1965, s. 519.

78 SOKA Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika obce. 1969–1983, nefol. rok 1978.

79 SOKA Hodonín, MNV Hovorany, inv. č. 6. Kronika obce Hovorany. 1965–1967, s. 92.

80 SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 75.

81 Ibid., s. 494.

82 Např. SOKA Příbram MNV Milešov nad Vltavou, NAD 257. Kronika 1967–1981, s. 240–243, 319–323. SOKA Domažlice, MNV Vidice. Kronika obce 1945–1979, nefol. rok 1979.

83 SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika 1970–1983, nefol. rok 1983.

84 Např. SOKA Hodonín, OÚ Bukovany, inv. č. 43. Paměti obce Bukovan. 1925–1963, s. 172.

Na stranu druhou i nostalgičtí kronikáři věděli, že zmizela obrovská dřina, takže podle jejich názoru by se nikdo nechtěl v čase vrátit.⁸⁵

Na pomezí nostalgie a pozitivně viděného růstu životní úrovně balancovalo mezi kronikáři nahlížení nástupu televizní kultury od konce 50. let. Oceňováno bylo, že přinášela poučení i kulturu do domácností, avšak zároveň bylo poukazováno na související úpadek živé kultury. Klesala návštěvnost kin, přednášek, divadelních představení, „lidových veselí“, stejně jako aktivit typu ochotnictví, takže kronikáři hovořili o tzv. bačkorové kultuře.⁸⁶ Pokud se podíváme na zrod televizní kultury v historickém kontextu, zjišťujeme, že taková argumentace nebyla první. Obdobný dopad byl dříve připisován rozhlasovým přijímačům, které televizor jen nahradil.⁸⁷ Díky sčítání lidu i kronikám můžeme sledovat růst počtu televizorů v obcích – např. v Lužici (okr. Hodonín) jich bylo na začátku roku 1958 8, na jeho konci již 51. Jejich dopad byl ale širší. Konaly se u nich „besedy“, takže např. mistrovství v krasobruslení vidělo v témže roce 30 % obyvatel Lužice,⁸⁸ tedy cca 700 diváků. V počátcích tak můžeme hovořit o televizorech jako sociálně konstruktivním prvku, neboť se před ním scházelo sledujících jako v kině.⁸⁹ Prohlubování individualizace přinesl televizor až později v 70. letech, kdy jej vlastnila snad každá domácnost. Tedy pouze v případě přijímače v domácnosti, o televizorech v hostincích platil stále pravý opak (srov. POLOUČEK 2020, 54; BREN 2013, 51–53). Vysílání se nedotýkalo pouze života vesnických komunit, ale také samotných lidí. V lužické kronice k roku 1978 čteme: *Televizní pořady se staly nejrozšířenějším prostředkem poučení i zábavy a mají tedy i nesmírný vliv na myšlení, city a jednání většiny našich občanů.*⁹⁰ A kronikář z Malého Hradiska v této souvislosti poznamenal: *Brzo z večera je vesnice pustá. Jen spoře osvětlená okna modrým svitem televizní obrazovky oznamují náhodnému chodci, že tento domek neslouží k rekreaci, ale ke stálému bydlení. Zájem lidí je dnes rozšířen také o to, jak dopadne právě probíhající televizní seriál, či jak se líbila televizní hra, která byla večer v televizi.*⁹¹

Závěr

I když obecní kronikáře nelze považovat za reprezentativní vzorek obyvatel venkova, zpravidla se snažili tlumočit obecněji sdílené názory, zaznamenávali ale i ty, s nimiž zcela nesouzněli, stejně jako závěry svých pozorování života ve vesnicích. Při studiu kronik tak zjišťujeme rozmanitost konzumentů z hlediska jejich preferencí, rozdílnost v životní úrovni mezi obyvateli (nejen) venkova, ve spokojenosti s ní i v uvažování nad vztahem životní úrovně a legitimacy režimu (např. *a právě mnozí z těch, kteří se mají nejlépe, kritizují, nadávají, ale odstranit nedostatky nepomohou*⁹²). Nemůžeme tedy z hlediska konzumu přemýšlet o české společnosti jako o homogenní populaci. Pokud konzum a touha po západním zboží hrály v pozdějších dynamických společensko-politických událostech roli, nelze je vidět jako faktor jediný a obecně platný.

Pojmem „životní úroveň“ kronikáři rozuměli problematiku platů, cen, konzumu, kultury bydlení, okrajově služeb a zdravotní a sociální péče. Po odeznění nejpálčivějších platových problémů v 50. letech se nejčastěji na stránkách kronik věnovali růstu konzumu a proměnám bydlení. Vedle v některých případech čitelného vlivu metodických příruček pro kronikářskou práci je v tomto ovlivňoval také diskurz režimu. Naopak s přijetím nejnovějších trendů 70. let, které do

85 Např. SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 75.

86 SOKA Příbram, MNV Dolní Hbity, NAD 1141. Pamětní knihy. 1959–1977, 1986–1990, s. 68.

87 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 10. Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968, s. 16.

88 Ibid., s. 37.

89 Např. SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 10. Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968, s. 16.

90 SOKA Hodonín, MNV Lužice, inv. č. 11. Kronika obce Lužice IV. 1969–1982, s. 241.

91 SOKA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika. 1970–1983, nefol. rok 1983.

92 SOKA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 440.

životní úrovně zahrnovaly také kvalitu životního prostředí, se ve sledovaných kronikách nesetkáváme. Obdobně absentuje vztah k prostředí vesnic. Rekreační střediska stavěná v obcích jsou zmiňovaná od 50. let pouze v souvislosti s budovatelskými aktivitami. Reflexe rázu krajiny byla ojediněle zmiňovaná až od 70. let,⁹³ avšak nikoliv jako hodnota pro samotné obyvatele vesnice.⁹⁴

Zprávy kronikářů o dynamických změnách venkova nás však nesmí mýlit. Netykaly se všech: ať již na základě kontinuit a kulturního konzervativizmu některých obyvatel venkova, které sledovali etnografové, či ekonomických možností členů domácností. O pochybách nad růstem konzumu se dozvídáme z kronik v souvislosti s nostalgií po starých časech bez strojů, spěchu a televizorů. Právě nostalgické pocity kronikářů nás nejvíce upozorňují na skutečnost, že i hodnocení konzumu mohlo být rozporuplné. Na kontextu úvah o životní úrovni záleželo.

Mezi obyvateli českých vesnic jako konzumenty musíme rozlišovat různé skupiny stejně, jak činí společenské vědy v západní Evropě. Obdobně jim musíme přisoudit v konzumu také kreativitu. Na základě fám skupovali zboží, stěžovali si, věnovali se samozásobitelství, ale byli i kreativní ve vytváření významů a kombinaci strategií. Např. pokud se během 60. let setkáváme s budováním a zařizováním nových obytných místností, zjišťujeme, že lokálně sloužili jako „parádní pokoje“ a obyvatelé domu dále žili z hlediska doby v nevyhovujících prostorách.⁹⁵ Obyvatelé v tomto případě tak kreativně kombinovali preferenci kontinuit s novým pozičním statkem.

Růst platů, zvyšující se konzum či změny směrem k pohodlnému a hygienickému bydlení podle mnoha kronikářů vedly k chápání stávajícího režimu jako legitimního. Vliv dobové propagandy měl na takovém vidění jistě svoji roli. Na druhou stranu se setkáváme s mnoha zprávami, které hovoří o nespokojených občanech (po celé sledované období) i o objektivně špatné situaci v oblasti životní úrovně (zejména během 50. let) či neustálých zásobovacích problémech, jejichž dopady na politické názory ale nemusely být takové, jak paradigma sociálního konsenzu předpokládá. Např. nedostatek rohlíků v Blatničce v roce 1957 byl pro kronikáře právě naopak důkazem zvyšování životní úrovně obyvatel. Jelikož byly všechny rohlíky vykupené, bylo podle kronikáře zřejmé, že si je mohli dovolit všichni obyvatelé vesnice na rozdíl od dob předválečných, kdy pro mnohé představovaly nedostupnou lahůdku.⁹⁶ Viděli jsme ale také, že nedostatky v zásobování i jiných oblastech nemusely být připisovány na vrub politickému režimu, ale obyvatelům (vykupování) či jednotlivým aktérům (vedle zmiňovaných pracovníků MNV se jednalo zejména o zástupce i konkrétní pracovníky Jednoty, Pramene či potravinářských aj. podniků). Komunistický režim využíval v propagandě mnohé nástroje a témata. Všudypřítomnost dobových legitimizačních diskurzů, stejně jako živá historická paměť měly významný vliv na mnohé dobové aktéry. Pro ně srovnávání aktuální nedostupnosti chleba a mléka v místním obchodě v sobotu dopoledne s hladem některých vrstev vesnice ve 30. letech a válečnou zkušeností 2. světové války nemohlo vést k odsouzení přítomnosti.

S ohledem na historickou paměť opět zjišťujeme různorodé postoje obyvatel vesnice. Stávající životní úroveň byla srovnávána s historickou pamětí první republiky, přičemž oficiální interpretace doby prezentovaná mnoha kronikáři se kryla s pamětí nemajetných vrstev a s ohledem na jejich hmotný růst vedla k legitimizaci komunistického režimu. Dříve bohaté vrstvy obyvatelstva však měli paměť jinou, jak se dozvídáme i z kronik. Můžeme se domnívat, že překvapivě minimální srovnávání životní úrovně se západoevropskými zeměmi způsobovala konzumní opožděnost českých zemí, a tedy neschopnost soutěžit ve tvrdých datech spotřeby. Na stranu druhou jako platný argument by pro některé kronikáře byly jimi připomínané sociální jistoty v Československu. Ostatně činil tak samotný režim. Otázkou pro budoucí výzkum tak může být, zda nejsme v tomto překvapení ovlivněni centristem západoevropských společností, který očekává, že k nim vzhlíží celý svět a srovnává se s nimi.

93 SOkA Cheb, MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika obce. 1969–1983, nefol. rok 1976, 1977.

94 SOkA Prostějov, MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika. 1970–1983, nefol. rok 1973.

95 SOkA Hodonín, MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978, s. 472.

96 SOkA Hodonín, MNV Blatnička, inv. č. 29. Kronika obce Blatničky. 1938–1958, fol. 106.

Daleko intenzivněji porovnávali kronikáři životní úroveň obyvatel vesnic a měst, s nimiž přicházeli do častého kontaktu. Smazávání rozdílů v přístupu k nejnovějším produktům a kultuře opět znamenalo pro mnohé potvrzení progresu venkova ve sledované době. Zároveň však po celé sledované období museli ve vybraných ohledech konstatovat výhody města a života zde, zejména s ohledem na zásobování, dostupnost služeb, kultury, výši mezd a šíři trhu práce či pohodlnosti bydlení. Přístup ke konzumu tak byl ve městech i na vesnicích odlišný: na jednu stranu množství obchodů, služeb a pohodlí, na stranu druhou poměrně častá vlastní produkce potravin. Mezi městem a vesnicí vedla další linie vymezující rozmanitost občanů socialistického Československa jako spotřebitelů.

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstrukty vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

PRAMENY

Archiv Moravského zemského muzea
Kronikářství – Kronikářská agenda, kart. 1, 2.

SOKA Brno-venkov
MNV Popůvky, inv. č. 18a, sign. N 20. Kronika obce Popůvky.
MNV Příbram. Pamětní kniha. 1938–1967.
MNV Přisnotice. Kronika. 1959–1975.

SOKA Domažlice – prostřednictvím online platformy Porta fontium, Státní oblastní archiv v Plzni
(<https://www.portafontium.eu>)

MNV Bližejov, inv. č. 144, sign. K62. Kronika obce. 1957–1968.
MNV Bližejov, inv. č. 145, sign. K63. Kronika obce. 1969–1977.
MNV Buková, inv. č. 14, sign. K7. 1945–1974.
MNV Čermná, inv. č. 55, sign. K48. Kronika obce. 1962–1975.
ObÚ Čermná. Kronika obce. 1975–1996.
MNV Česká Kubice, inv. č. 42, sign. K28. Kronika obce. 1951–1970.
MNV Chodská Lhota, inv. č. 59, sign. K52. Kronika obce. 1955–1980.
MNV Dily, inv. č. 35, sign. K24. Kronika obce. 1947–1975.
MNV Draženov, inv. č. 50, sign. K42. Kronika obce. 1955–1975.
MNV Koloveč. Kronika obce. 1971–1980.
MNV Mnichov, inv. č. 57, sign. K51. Kronika obce. 1949–1974.
ObÚ Mnichov. Kronika obce. 1975–2005.
MNV Vidice. Kronika obce. 1945–1979.

SOKA Hodonín

MNV Archlebov, inv. č. 30. Obecní kronika Archlebov II. 1946–1965.
MNV Archlebov, inv. č. 32. Obecní kronika Archlebov III. 1966–1973.
MNV Archlebov, inv. č. 31. Obecní kronika Archlebov IV. 1974–1981.
MNV Blatnice pod Svatým Antonínkem, inv. č. 39. Pamětní kniha městyse Blatnice pod Svatým Antonínkem. 1952–1974.
MNV Blatnička, inv. č. 29. Kronika obce Blatničky. 1938–1958.
MNV Blatnička, inv. č. 30. Kronika obce Blatničky. 1960–1970.
OÚ Bohuslavice, inv. č. 66. Pamětní kniha obce Bohuslavice u Kyjova. 1923–1961.
MNV Bohuslavice, b. č. Kronika obce Bohuslavice u Kyjova 1962–1978.
OÚ Bukovany, inv. č. 43. Paměti obce Bukovan. 1925–1963.
MNV Dolní Bojanovice, b. č. Kronika Dolní Bojanovice díl II. 1952–1985.
MNV Hovorany, inv. č. 5. Pamětní kniha Hovorany. 1931–1951, 1956–1957.
MNV Hovorany, inv. č. 6. Kronika obce Hovorany. 1965–1967.
MNV Lužice, inv. č. 9. Kronika obce Lužic II. 1950–1955.
MNV Lužice, inv. č. 10. Kronika obce v Lužicích III. 1957–1968.
MNV Lužice, inv. č. 11. Kronika obce Lužice IV. 1969–1982.
MNV Mutěnice, inv. č. 24. Obecní kronika Mutěnic. 1949–1964.
MNV Mutěnice, inv. č. 25. Obecní kronika Mutěnice. 1965–1978.

MNV Veteřov, b. č. Obecní kronika Veteřova. 1952–1969.
MNV Veteřov, b. č. Kronika obce Veteřov. 1970–1992.
OÚ Žarošice, inv. č. 23. Kronika obce Žarošic II. 1938–1953.
MNV Žarošice, inv. č. 3. Kronika Žarošic III. 1954–1974.
MNV Žarošice, inv. č. 4. Kronika Žarošic IV. 1975–1981.
SOka Cheb – prostřednictvím online platformy Porta fontium, Státní oblastní archiv v Plzni
(<https://www.portafontium.eu>)
MNV Drmoul, inv. č. 17, sign. 430. Kronika obce. 1945–1968.
MNV Drmoul, inv. č. 18, sign. 431. Kronika obce. 1969–1983.
MNV Hazlov, sign. 348. Kronika obce. 1965–1971.
MNV Hazlov, sign. 350. Kronika obce. 1971–1975.
MNV Ovesné Kladruby, inv. č. 4, sign. 154. Kronika obce. 1945–1952.
MNV Ovesné Kladruby, inv. č. 5, sign. 415. Kronika obce. 1956–1978.
MNV Stará Voda, sign. 228. Kronika obce. 1964–1990.
MNV Velká Hleďsebe, inv. č. 32, sign. 222. Kronika obce. 1945–1969.
MNV Velká Hleďsebe, inv. č. 33, sign. 223. Kronika obce. 1969–1975.
MNV Velká Hleďsebe, sign. 495. Kronika obce. 1974–1992.

SOka Prostějov – prostřednictvím online badatelný Zemského archivu v Opavě (<http://digi.archives.cz>)
MNV Biskupice, NAD 243. Pamětní kniha obce Biskupice. 1924–1981.
MNV Bedihošť, NAD 241. Obecní kronika. 1951–1974.
MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika. 1923–1969.
MNV Malé Hradisko, NAD 306. Obecní kronika. 1970–1983.
AO Vrbátky, NAD 138. Kronika obce Vrbátky 3. díl. 1963–1972.
MNV Výšovice, NAD 373, inv. č. 141. Obecní kronika. 1922–1962.
MNV Výšovice, NAD 373, inv. č. 142. Obecní kronika. 1963–1970.

SOka Příbram

MNV Bezděkov, NAD 1265. Pamětní kniha obce Bezděkov. 1922–1996.
OÚ Bohutín, NAD 1145. Kronika obce Bohutína II. 1952–1996.
MNV Borotice, NAD 221. Pamětné kniha obce Borotic. 1922–2003.
MNV Bratkovice, NAD 1277. Kronika spojených obcí Bratkovice a Dominikální Paseky. 1960–dosud.
MNV Buková u Příbrami, NAD 383. Pamětní kniha obce Buková u Příbramě. 1935–1998.
MNV Cetyně, NAD 1276. Pamětní kniha Cetyně. 1935–2003.
AO Čím, NAD 56. Pamětní kniha obce Čím. 1939–1989.
MNV Daleké Dušníky, NAD 228. Pamětní kniha obce Daleké Dušníky. 1934–2002.
MNV Dolní Hbity, NAD 1141. Pamětní knihy. 1959–1977, 1986–1990.
MNV Drahlín, NAD 1279. Obecní kronika. 1952–1992.
MNV Drásov. Kronika obce Drásov IV. díl. 1964–1982.
MNV Jinec, NAD 466. Kronika obce Jinec. 1977–1980.
MNV Milešov nad Vltavou, NAD 257. Kronika 1967–1981.

SOka Rokycany – prostřednictvím online platformy Porta fontium, Státní oblastní archiv v Plzni
(<https://www.portafontium.eu>)

MNV Třimany. Koncept ke kronice obce. 1976–1981.

SOka Přešov – prostřednictvím online badatelný Zemského archivu v Opavě (<http://digi.archives.cz>)

MNV Dřevohostice, NAD 525, inv. č. 35. Kronika obce. 1949–1962.
MNV Dřevohostice, NAD 525, inv. č. 36. Kronika obce. 1962–1971.
MNV Lazníčky, NAD 1047. Kronika obce. 1923–1993.
MNV Luková, NAD 635. Kronika obecní I. 1926–1979.
AO Olšovec, NAD 1175. Kronika obce I. 1923–1990.
MNV Polkovice, NAD 377, inv. č. 23. Kronika obce II. díl. 1945–1966.
MNV Polkovice, NAD 377, inv. č. 24. Pamětní kniha obce Polkovic. 1967–1980.

LITERATURA

- BREN, Paulina: Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968. Praha: Academia, 2013.
- CVRČEK, Thomas: Wages, Prices, and Living Standards in the Habsburg Empire, 1827–1910. *The Journal of Economic History* 73 (2013), s. 1–37.
- DIETRICH, Anne: Oranges and the New Black. Importing, Provisioning, and Consuming Tropical Fruits and Coffee in the GDR, 1971–89. In: SCARBORO, Cristófer – MINCYTÉ, Diana – GILLE, Zsuzsa (eds.): *The Socialist Good Life. Desire, Development, and Standards of Living in Eastern Europe*. Indiana University Press, 2020, s. 104–131.
- FLOOD, Roderick: Standards of Living and Industrialisation. In: Digby, Anne – Feinstein, Charles (eds) *New Directions in Economic and Social History*. London: Palgrave Macmillan, 1989, s. 117–129.
- GILLE, Zsuzsa – MINCYTÉ, Diana: The Prosumerist Resonance Machine. Rethinking Political Subjectivity and Consumer Desire in State Socialism. In: SCARBORO, Cristófer – MINCYTÉ, Diana – GILLE, Zsuzsa (eds.): *The Socialist Good Life. Desire, Development, and Standards of Living in Eastern Europe*. Indiana University Press, 2020, s. 218–237.
- GRONOW, Jukka – ZHURAVLEV, Sergey: Fashion Meets Socialism. Fashion Industry in the Soviet Union after the Second World War. Finnish Literature Society, 2015.
- HRZAL, Ladislav: Socialistický způsob života. Praha: Svoboda, 1978.
- CHILDERS, Joseph W.: *Novel Possibilities: Fiction and the Formation of Early Victorian Culture*. University of Pennsylvania Press, 1995.
- KAPLAN, Karel: Proměny české společnosti (1948–1960). Část první. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- KAZIMOUR, Jan: Hospodářský vývoj Československa. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1980.
- KRAKOVSKÝ, Roman: State and Society in Communist Czechoslovakia: Transforming the Everyday from WWII to the Fall of Berlin Wall. London: Bloomsbury, 2018.
- MATĚJČEK, Jiří: Reálné mzdy horníků uhelných dolů v českých zemích do roku 1914. *Hospodářské dějiny* 14 (1986), s. 217–319.
- POLOUČEK, Oto: Babičky na bigbitu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu. Brno: MUNI PRESS, 2020.
- POMERANZ, Kenneth: *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, 2000.
- PRŮCHA, Václav: Vývoj reálné mzdy průmyslového dělnictva v předmnichovském Československu. *Revue dějin socialismu* 1969, č. 4, s. 529–606.
- PUBAL, Václav: *Kronika a kronikáři*. Praha: Národní muzeum v Praze, Ústřední muzeologický kabinet, 1975.
- PURŠ, Jaroslav: Changes in the Standard of Living and Nutrition of the Working Class in the Czech Lands: 1849–1879. Prague: Institute of Czechoslovak and World History of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1986.
- ROBEK, Antonín – PUBAL, Václav: *Pišeme kroniku. Příručka pro kronikáře*. Praha: Orbis, 1963.
- SILBERSTON, Aubrey: Automobile Use and the Standard of Living in East and West. *Journal of Transport Economics and Policy* 4 (1970), s. 3–14.
- SOVA, Václav – Vladimír TEICHMAN a Markéta DOHNALOVÁ: Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně: dlouhodobé tendence ve vývoji životní úrovně v období dovršení výstavby socialismu a přechodu ke komunismu. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
- VEČERNÍK, Jiří: Problémy příjmu a životní úrovně v sociální diferenciaci. In: MACHONIN, Pavel a kol.: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque, 1969, s. 295–322.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- NARDINELLI, Clark: Industrial Revolution and the Standard of Living. *The Library of Economics and Liberty*. <https://www.econlib.org/library/Enc/IndustrialRevolutionandtheStandardofLiving.html>. Citováno 7. února 2021.
- „Standard of living.“ *Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/standard%20of%20living>. Citováno 7. února 2021.
- Kronika obce. *Stěblová* [okr. Pardubice]. *Oficiální web obce*. <http://www.steblova.cz/kronika%2Dobce/d-1009/p1=1006>. Citováno 7. února 2021.
- Historické kroniky. *Obec Sazená* [okr. Kladno]. *Oficiální web*. <https://www.sazena.cz/historicke%2Dkroniky/ds-1106/p1=2653>. Citováno 7. února 2021.
- Obecní kronika. *Obec Citonice* [okr. Znojmo]. https://www.obeccitonice.cz/e_download.php?file=data/editor/104cs_6.pdf&original=obecn%C3%AD+kronika+126-150.pdf. Citováno 7. února 2021.

CHRONISTEN ÜBER DAS LEBENSNIVEAU, KONSUM UND POLITIK AUF DEM TSCHECHISCHEN LANDE IN DEN JAHREN 1945-1980

Zusammenfassung

In dem vorliegenden Beitrag widme ich mich den Einwohnern der sozialistischen Tschechoslowakei als Konsumenten. Anhand der Analyse von 75 Gemeindechroniken aus den tschechischen Ländern aus den Jahren 1945-1980 stellte ich fest, dass die damalige Bevölkerung aus dem Gesichtspunkt des Konsums als keine homogene Gruppe betrachtet werden kann. Es gibt verschiedene Akteure aus der Sicht ihres erzielten Lebensniveaus, der Zufriedenheit damit, aber auch im Rahmen ihres Konsumappetits, also der Anforderungen auf die Waren. Die Bevölkerung war nicht einmal in Überlegungen über die Beziehung des Lebensniveaus und der Legitimität des kommunistischen Regimes einig. Diese festgestellten Tatsachen tragen zur Infragestellung der damaligen Theorie über die Kernrolle des Konsums und die Forderung eines höheren Lebensstandards seitens der Bevölkerung zur Zeit des Zusammensturzes des kommunistischen Regimes am Ende der 80er Jahre bei.

Errata

s. 43, 59 – uvedeno chybně *immagined community* místo správného *imagined community*.

s. 87, 95 – uvedeno chybně Miroslav Bureš místo správného Miloslav Bureš. Za upozornění děkuji Martině Orlové.